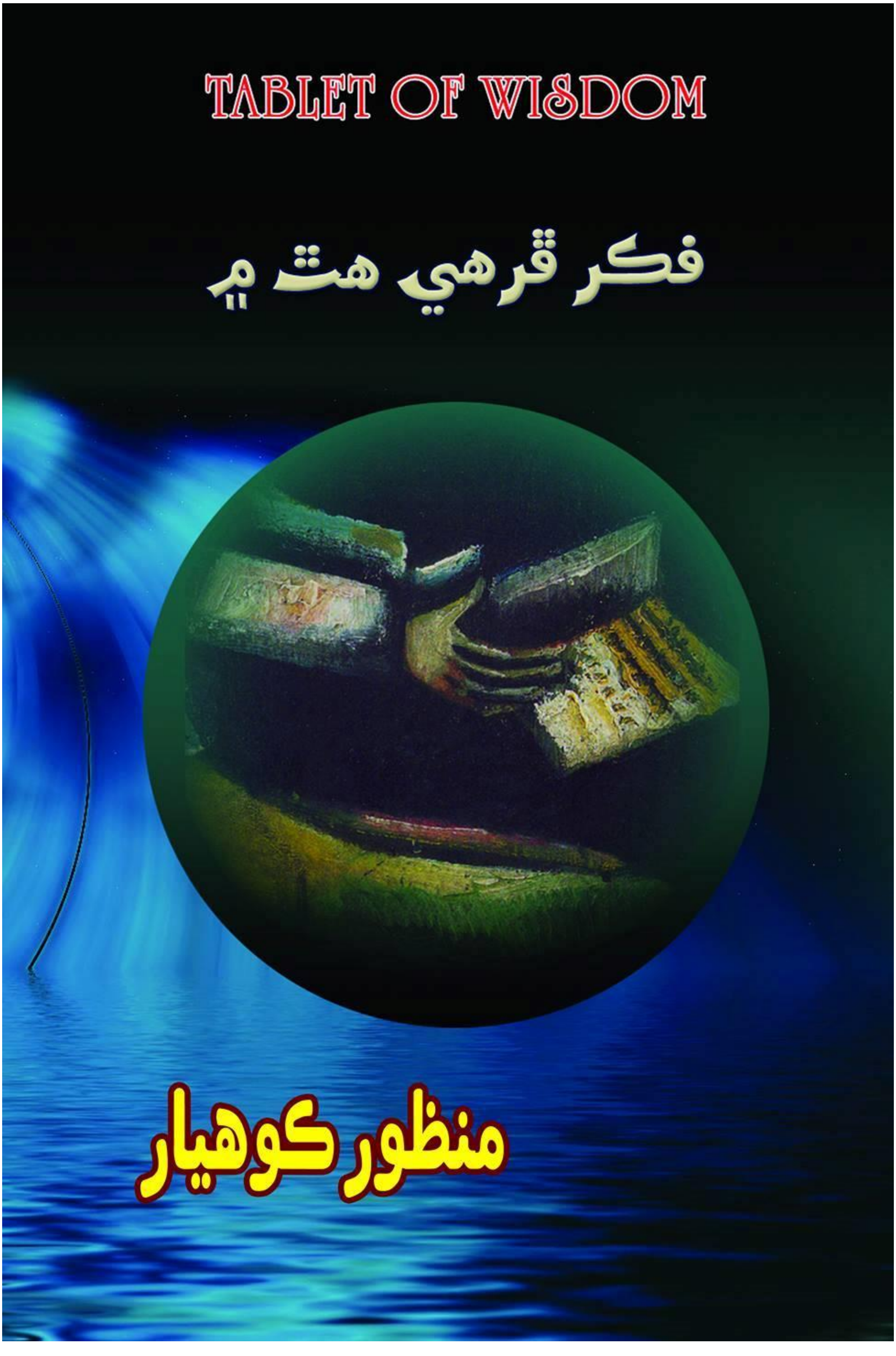
TABLET OF WISDOM
فڪر ڦرهي هٿ ۾
منظور ڪوهيار

فڪر ڦرهي هٿ ۾

(ڪالم)

منظور ڪوهيار

ڪنول پبليڪيشن قنبر

ڊجيٽل ايڊيشن:

سنڌ سلامت ڪتاب گهر

ارپنا

سسئي ۽ مارئي جي ڪردار جو سنگم
۽
سنڌ جي ايڪويهين صديءَ جي سورمي
شهيد راڻي بي نظير ڀٽو جي نانءُ.

سنڌسلامت پاران :

سنڌ سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو ڪتاب نمبر (211) اوهان اڳيان پيش ڪجي ٿو. هي ڪتاب **”فڪر ڦرهي هٿ ۾ “** نامياري ليکڪ ۽ ڪهاڻيڪار **منظور ڪوهيار** جي لکيل ڪالمن جو مجموعو آهي.

هي ڪتاب **ڪنول پبليڪيشن** قنبر پاران 2007ع ۾ ڇپايو ويو. اسان ٿورائتا آهيون انجنيئر عبد الوهاب سهتي صاحب جا جنهن ڪتاب جي سافٽ ڪاپي موڪلي سنڌ سلامت ڪتاب گهر ۾ پيش ڪرڻ جي اجازت ڏني.

اوهان سيني دوستن، پائرن، سڄڻن، بزرگن ۽ ساڄاهه وندن جي قيمتي مشورن، راين، صلاحن ۽ رهنمائي جو منتظر.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com

سٿاءُ

تعارف
مهاڳ: ادب ۽ صحافت جو سنگم : منظور مشوري

ڪالم

اڻ برابري
جمهوريت
تعليم جي تباهي
شوق جي بها ئي ڪونهي
دوست ۽ دشمن
ڪانھ ڪمند نہ ٿئي
پدمٽي
پنهنجا شهر
سماجي معاهدو
سچ مرچان ڪوڙ ڳڙ
افضل قادري
ڏوھ ڪنهن جو آهي؟
ڏاهپ
پريءَ ٻيڙيءَ ۾ واٽيو ڳؤرو
ترشٽا
پٽ ڪان پاسو، دعا ۾ اڏواڏ
انفرادي ۽ سماجي دعائون
قومي دعائون
دودو ڏوڙ ـ چنيسر چائي
نالن ۾ ڇا رکيو آهي!
سواد
ٻہ قصا هڪ جهڙا
نصيحت
ضمير فروش

اهو ڪي ڪجي ....
سَلامُ
رانديون
وقت جي تقاضا
احمقن جي جنت ۾ رهندڙ ماڻهو
تعصب جو طوفان ۽ امن جون موم بتيون
سماجي شعور جي پهرين ڪڙي
ميلو لطيف جو
سوچ جا ساگر
ڪا جا ڳالهه ڳري

TEACHER OF THE SOCIETY

Mukhtiar samo

Light of Wisdom

'B'alach Hussain

تعارف

2 جون 1955ع تي لاڙڪاڻي شهر جي لاهوري محلي ۾ جنم وٺندڙ ’منظور حسين‘ سنڌ يونيو رسٽي مان سوشيالاجي ۾ ايم اي ڪري گولڊ ميڊل حاصل ڪيو. بعد ۾ هالينڊ مان ’هائوسنگ پلاننگ ۽ بلڊنگ‘ ۾ پوسٽ گريجوئيٽ ڊپلوما ماڻي حاصل ڪيائين.

سنڌ جي ڪيترن ئي شهرن ۽ شخصيتن تي تحقيقي مضمون پڻ لکيا. جڏهن ته سندس قلم ڪوڙ سارين ڪهاڻيون، اسٽيج ۽ ٽي وي ڊراما، سفر ناما ۽ ڪالم پڻ سرجيا آهن ۽ سندس 12 ڪن ڪتاب ترتيب هيٺ آهن. سندس ڪهاڻين جا ٻه ڪتاب ’سچ لهڻ ڪان پوءِ‘ ۽ ’فراق جي منزل‘ منظر عام تي اچي چڪا آهن.

منظور ڪوهيار ميتالاجي جو ڄاڻو، گهرو مطالعو ڪندڙ، اسپورٽس مين ۽ هر وقت متحرڪ رهندڙ ماڻهو آهي. لاڙڪاڻو هجي يا سنڌ جو ڪو ٻيو شهر، پاڻ ڪنهن نه ڪنهن ادبي ، سماجي يا ثقافتي پروگرام ۾ صدارت ڪندي، خاص مهمان ٿيندي، ايوارڊ حاصل ڪندي يا ڪو مقالو پڙهندي ڏسڻ ۾ ايندو.

منظور ڪوهيار جنوري 1989ع ۾ ’ميگهه ملهار ادبي سنگت‘ لاڙڪاڻي جو بنياد رکيو. 1990ع ۾ ناميارِي صحافي ۽ اديب ’هدايت منگي‘ سان گڏجي ’سنڌي ادبي سنگت موهن دڙو شاخ‘ جو بنياد رکيائين. 3 - مئي 1997ع تي مرحوم اياز قادري سان گڏجي ’رائيٽرس ڪلب لاڙڪاڻي‘ جو بنياد وڌائين، جنهن جو پهريون جنرل سيڪريٽري ٻه پاڻ ٿيو ۽ بعد ۾ صدر ٻه رهيو.

سندس ڪالمن جو هيءُ ڳٽڪو ’فڪر ڦرهي هٽ ۾‘ سندس سماجي شعور ۽ فلسفي جي مطالعي جو نتيجو آهي. جن مان سنڌي سماج جي اڳرن ۽ بي رحم روين، رسمن ۽ رواجن، عقيدن ۽ مدي خارج جاگيرداري قانونن جو اولڙو چڱي ريت بکي ٿو.

خالد چانڊيو

ادب ۽ صحافت جو سنگم

اُن ڏينهن آگسٽ جي اٺويهه تاريخ هُئي ... اوچتو محترم منظور ڪوهيار جي فون آئي ته هُو مون سان ملڻ ۽ سرپرائيز ڏيڻ ٿو چاهي!

طئہ ٿيو ته 'لاڙڪاڻي جي ليبر هال' ۾ جتي پياري پرديسي 'رياض سمون' جي شاعريءَ جي ڪتاب 'سندو ناهي سانت ۾' جي مهورتي تقريب ۾ ملنداسون. وقت کان اڳ تيار ٿي سڌو ليبر هال پهتس ته جيئن ٻين آيل ناميارن اديبن، شاعرن ۽ ادب دوستن سان ملي سگهجي. 'ٻئنڪر' جي حيثيت ۽ مصروفيتن سبب اهو هڪ آچر جو ڏهاڙو ئي مهلت ۾ ملندو آهي ۽ اهڙا موقعا پڻ ڪڏهن ڪڏهن ملندا آهن. ليبر هال جي شخصيت پائو خالد چانڊيو جي آفيس ۾ پهتس ته اتي ڪافي نامور اديب پهتل هيا، ٿوري دير ۾ عنايت ميمڻ ۽ منظور ڪوهيار به اچي پهتا. عليڪ سليڪ کان واندو ٿي منظور ڪوهيار منهنجي پر ۾ اچي ويٺو ۽ سندس تازي تخليق صوفي ڪهاڻين جو ڪتاب 'فراق جي منزل' جو تحفو ڏئي ڪري چيل 'سرپرائيز' جو انت آندائين...!! سندس مُحبتون مجيندي جڏهن ڪائنس اينڊڙ ڪتابن جهڙوڪ ڪالمن، ڪهاڻين ۽ ناول بابت پڇا ڪيم ته هن سرگوشي ڪندي وراڻيو ته 'ڪالمن تي لکيل ڪتابي مواد تيار آهي ...!' پوءِ انهيءَ جو مهاڳ لکڻ لاءِ حڪم ڪيائين. حيرت ۾ ڪيس ڏسندي سوال ڪيومانس: 'چا تا چئو مهاڳ آءٌ لکندس؟' کلندي وراڻيائين ته، 'ها...'

دراصل هُو چاهي ته مهاڳ ڪنهن وڏي اديب ۽ دانشور کان به لکرائي سگهي ٿو پر هن اهو خيال ڏيکاريو ته جيڪي هن کي پڙهن ٿا، چڱيءَ ريت سجاڻن ٿا، سمجهن ٿا ۽ لکڻين جا قدردان آهن.... بهتر آهي ته مُهاڳ به اُهي لکن. سندس نڪور لکڻين جيان اهو خيال به نئون ۽ نڪور لڳو ....!! پوءِ سندس ان راءِ کي حڪم مجيندي ها ڪيم.

منهنجي لاءِ منظور ڪوهيار جهڙي برک اديب جي ڪتاب جو مهاڳ لکڻ ڪنهن 'اعليٰ اعزاز' کان گهٽ ڪونهي. ڪتاب جو مواد هفتي کان پوءِ مليو. جنهن کي ايمانداريءَ سان پڙهي پورو ڪيم .... سندس لکڻين جو ته اڳ ۾ ئي قائل هيس، ويتر وڌيڪ متاثر ٿيڻ کان سواءِ رهي نه سگهيس. لکڻين ۾ بَلا جي رواني، تشبيهون، اصطلاح ۽ اکرن جي جوڙ جڪ منديءَ جي ٽڪ جيان لڳي، جن جي پڙهڻ کان پوءِ ڪير به متاثر ٿيڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهي.

'منظور ڪوهيار' ڪالمن جي شروعات لطيف لاڪيٽي جي فڪر انگيز سِٽ 'فڪر ڦرهي هٿ ۾ ...' سان ڪئي آهي، جنهن ۾ علم وديا، ڏاهپ ۽ ماڻهپي سان ڏرم جي ڏوتن کي نه صرف عوام آڏو ننگو ڪيو آهي پرذات پات، قبيلائي رسمن رواجن، جنسي استحصال وغيره تي قلم کي سخت جُنبش ڏني اتس! جنهن سان

خود غرض دماغن، ابن الوقت، پڙهن ۽ پوپن ڪي وقت جي تياس تي ٽنگيو اٿس ـــ اڳتي هلي ساڳئي ڪالم جي عنوان تحت ’پٽ ڪان پاسو، دُعا ۾ اڌواڌ....‘ ۾ ناني، ڏاڏي، پيڻ، پيءُ ۽ ماءُ جي دعائن، سالڪن ۽ عالمن جي دعائن، اميرن ۽ غريبن جي دُعائن جا نمونا پڙهڻ ڪانپوءِ ائين تو لڳي ته منظور ڪوهيار ڪو وڏي جُڳ جو جهُور پوڙهو يا ’صفا ٺُپ مُلان‘ محسوس ٿئي ٿو، اها سندس لڪڻين ۾ ڏات ۽ ڏانوَ جو اعليٰ مثال آهي.

’وقت جي تقاضا ‘ ڪالم ۾ سندس هي جملو يا سٽون ڪيڏيون نه شاندار ۽ ڪوٽ ڪرڻ جهڙيون لڳن ٿيون.... ’ڪڏهن ڪڏهن هڪ اکر يا هڪ سٽ سڄي تخليق جو روح به ٿي سگهين ٿيون.‘ هن ڪالم ۾ سنڌ يونيورسٽي جهڙي مادر علم يومي اندر ٿيندڙ علم دشمن روين جي اُپٽار ڪيل اٿس. انهيءَ ساڳي دؤر ۾ آءٌ خود سنڌ يونيورسٽيءَ جو شاگرد رهيو آهيان ۽ اهو ’بوٿيءَ تي جهيڙو ‘ پڻ منهنجي سامهون جي ڳالهه آهي. جيڪو، ڊيشين ۽ ڪڙتالي گروپن ۾ بلاڪن واري ميس ۾ ٿيو هيو. جنهن کي قلم بند ڪري انهن ڏينهن جا حالات بهترين نموني لکيا اٿس. ايترن سالن پڄاڻا اڄ به سنڌ يونيورسٽيءَ ڪي اڪثر ’بند يونيورسٽي‘ ڪوٺيو وڃي ٿو، اڄ به اتي بائيڪاٽ ڪري ڪلاسن مان تعليم کي نيڪالي ڏيڻ وارا ’پيارا‘ موجود آهن ... جيڪي جلوسن ۾ تاڙين بجاءِ گولين جي گونج سان داد ڏئي رهيا آهن ـــ ائين تو لڳي ته سندس هر لکڻي هر دؤر جي پڙهندڙ کي پنهنجي دؤر جي ڪهاڻي تي محسوس ٿئي ۽ اهو ئي ليکڪ جو معراج آهي.

سندس ڪالم ... ’نالن ۾ ڇا رکيو آهي؟‘ پڻ ڏاڍي دلچسپ نموني لکيل آهي، واقعي ڪڏهن ڪڏهن حسين ۽ انساني تاريخ جي ارڏن نالن رکڻ سان رُڃ جو دولاب پاسندا آهن.

’شوق جي بها ئي ڪونهي...‘ ڪالم ۾ پڻ ڏاڍو ڏاهپ سان، پهاڪن جو استعمال ڪري سنڌ جي اندر ٿيندڙ سياست جي مڪروهيت تان پردو کڻي ٿو .... چاهي اها قومپرست سياست هجي ... جنهن ۾ ’چنيسر‘ ٽيڻ جا ڪوڙ شوقين آهن يا قومي سياست هجي، جيڪي قوم کي ڪوڙا دلاسا ۽ ڏٿا ڏيون، اسيمبلين ۾ اوباسين ۽ بائيڪاٽن ڪانسواءِ ڪجهه به نه ٿا ڪري سگهن!

’جمهوريت ‘ تي ڪالم لکي اخلاق جي علمبردار، سياست جي ٺيڪيدارن جي سازشن ۽ چالاڪين کي عوام آڏو اُجاگر ڪيو آهي. اڄ به جمهوريت جو چولو پائڻ وارا جيڪا مڪروهه سياست ڪن ٿا، رهبر جڏهن عملن رهزن جو روپ ونن ٿا ته پوءِ شيطان به شرمائي ٿو. هي هر دؤر جي ڪتا ۽ ڪهاڻي آهي.

تمام وڏي مهارت سان ’سماجي معاهدو‘ لکيو اٿس، ذات جي اظهار ۽ نسل جي تحفظ لاءِ جيڪي رسمون، قائدا، قانون ۽ اصول گهڙيا ويا آهن اهي واقعي روز روز جا قصا آهن.

’پنهنجا شهر...‘ ڪالم ۾ سنڌ جي شهرن جو درد ۽ ٻاهرين جي يلغار سبب جيڪو آباديءَ ۾ مسلسل اضافو ٿي رهيو آهي، اُن تي اڄ جي وقت جو نوحو لکيل ٿو لڳي. سنڌ ۽ سنڌ جا شهر ’مَسائلستان‘ ٿيندا پيا وڃن ۽ دردن جو پنڌار .... جنهن کي ڏاڍي سهڻي نموني سان منظور ڪوهيار پنهنجي قلم سان چٽيو آهي، جنهن تي پڙهندڙ ڪيس داد ڏيڻ کانسواءِ رهي نه سگهندو.

چوندا آهن ته: ’’ڪنهن به قوم لاءِ ’تعليم‘ ان قوم جي ’شناختي ڪارڊ‘ جو درجو رکي ٿي!‘‘ ـ تعليم جي تباهيءَ کي اکين اڳيان ڏسندي ڀلا ڪو سجاڻ اديب ڪئين پُٺتي رهجي سگهي ٿو ....؟ ’تعليم جي تباهي‘ ـ عنوان هيٺ ڪالم لکي پنهنجي قومي فرض پوري ڪرڻ، عوام کي تعليمي ماحول کان اُجاگر ڪرڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي اٿس. ايتري قدر جو ’استاد‘ جي وجود جي جنگ کي پڻ فوڪس ڪيو اٿس. سنڌ جي خيرخواهن کي ننڊ ۾ ننڊ جا بدران ننڍو ڏيندي دعوت ٿو ڏئي ته اچو ... گڏجي ڪري سنڌ مان ’جهالت‘ کي ڌڪي ڪڍون ۽ ’اهليت‘ کي آٽيون ته جيئن هر ذرتي واسي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ مرتبو ماڻي سگهي ـ

منظور ڪوهيار، سنڌ جي هر ڏکندڙ رڳ تي مرهم جي ڪوشش ڪندي هر انهيءَ موضوع تي قلم کنيو آهي جنهن تي سنڌ جي سڄڻ، غيرتمند ۽ سڄاڻ شخص جو هاڻ مُٺ ۾ آهي. ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ جي ماڻهن تي جيڪي روز بروز ڪلور ۽ ظلم وڌندا پيا وڃن، انهن کي قلم بند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس. ايتريقدر جو مختلف ’سوادن‘ جو ذڪر پڻ پيرائتي نموني ڪيو اٿس. يقين نه اچي ته پوءِ پڙهي ڏسو. اهي سيئي ڪالمَ توهان کي چوڌاري گهمندي، ڦرندي، جيئرا ۽ جاڳندا محسوس ٿيندا.

’ڪالم نويسي‘ آخر ادبي ڪيتر ۾ ڪهڙي جاءِ والاري ٿي؟ اهو ’ادب‘ جو حصو آهي يا وري ’صحافت‘؟

اهڙين لکڻين کي ’ادب‘ ۽ ’صحافت‘ جو سنگم چئي سگهجي ٿو، جيڪا نهايت ڏکي تخليق پڻ آهي. ڏکي ان خيال سان ته زماني وارن جي درد کي ڏسندي، محسوس ڪندي، حساس ليکڪ به دفعا درد محسوس ڪري ٿو... هڪ ڏسڻ ۽ پيري ۽ ٻيو وري ان وارتائن کي ڪاڳرتي قلم سان اتارڻ وقت ـ انهيءَ گهڙي ’قلم جي نوڪ‘ سندس دل کي وري وري جهير ڏئي ٿي. جو ته سنڌ جي دادلي ليکڪ ’امر جليل‘ چواڻي ته، ’تخليقي ادب .... انساني جذبن ... اڏمن ... اميدن .... خواهشن .... ۽ تمنائن جو تحريري دستاويز هوندو آهي‘ ۽ انهيءَ فارمولا تي منظور ڪوهيار بلڪل پورو لٿو آهي. سندس هي ڪالم عام رواجي ڪونهن پر اهي مستقل نوعيت جا تاريخي دستاويز آهن. انهن ڪالمن ۾ ڪي اهڙا به پهلو ليکڪ ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي جن موضوعن ۽ معنائن کان اسين بلڪل وانجهيل هياسون. سندس ’خيال‘ هم گير ۽ ڌرتي جي ماڻهن لاءِ يقيناً فائديمند ٿي سگهن ٿا، جيڪي ڪنهن مريض لاءِ بلڪل ’ڊاڪٽري نخسي‘ جي حيثيت رکن ٿا.

ليکڪ جي اهڙي ڪوشش ڪي ساراهڻ ڪانسواءِ رهي نہ ٿو سگهجي.
’ڪالم نويسيءَ‘ ۾ ڪوڙ ساترا نالا ڳڻائي سگهجن ٿا، جن جي تحريرن عوام ۾ انقلابي جاڳرتا پيدا ڪئي ...... انهن مان منهنجي پسند جا ليکڪ جهڙوڪ انگريزيءَ ۾ ’ڪائوسجي‘ ۽ امرجليل، اردوءَ ۾ ’جاويد چوڌري‘ ۽ ’ارشاد حقاني‘ ۽ سنڌيءَ ۾ ’امرجليل‘ ۽ ’منظور ڪوهيار‘آهن. جن جي لکڻين ۾ مشاهدات ۽ منظرڪشي موهيو ڇڏي ٿي. تحريرون پڙهندڙ کي ڪجهہ سوچڻ تي مجبور ڪريو ڇڏين ٿيون. اها سڀ ڳالهہ پڙهندڙن کي سمجهائڻ جي جرئت ڪجي ٿي. ان ڳالهہ کي جوڙ ڪري منظور ڪوهيار ... پڻ انهن لکڻين جو مواد معاشري مان وٺي ٿو. جنهن ڪري هر پڙهندڙ کي پنهنجي قلم جي گرفت ۾ آڻي ٿو ڇڏي. منظور جي لکڻين ۾ پوءِ چاهي اها ڪهاڻي هجي يا ڪالم .....! بيشڪ ڏٺي ڪيس ذات بہ ڏني تہ لکڻ جو ڏانءُ بہ اتس .... ائين ٿو ڀاسي تہ هن جي قلم کي جڻ الله اکيون بہ ڏنيون آهن تہ دماغ بہ ...! جنهن جي تخليق تي خود سنڌي زبان قربان ٿيو پوي ٿي، جڻ اکر، لفظ، تشبيهون ۽ اصطلاح سنڌس قلم آڏو سر جهڪايون ..... جي حضوريءَ ۾ حاضر بيٺا آهن. دعا آهي تہ شل سنڌس ذات ۽ ڏانوَ ۾ مزيد نکار پيدا ٿئي ۽ هو ائين ئي سنڌي ادبي ڪيتر جي اڱڻ ۾ مزيد گل ۽ ٻوٽا پوکيندو رهي. شل سنڌس قلم جي سگهہ اجان وڌيڪ سگهاري بڻجي.
سنڌس ’ادبي پورهيو‘ جيڪو اوهان جي هٿن ۾ آهي..... پڪ سان چوان ٿو تہ توهان پڙهندڙ جي چقمق جهڙن ذهنن ۾ هي لکڻيون ضرور جاءِ والاريندين ۽ ادبي ڪيتر ۾ هي ڪتاب اهميت جو ڳُو ثابت ٿيندو ۽ وقت جي دز هنن لکڻين کي ڪڏهن بہ لَـتي نہ سگهندي.
آخر ۾ پنهنجي پسنديده ليکڪ ’امرجليل‘ جون هي سٽون لکندي موڪلائيندس :
’هر لکيل لفظ کي پڙهڻ ۽ پرکڻ واري اک ملي ويندي آهي‘.
۽ ممڪن آهي تہ اها پڙهڻ ۽ پرکڻ واري اک اوهان جي بہ هجي.

منظور مشوري
لاڙڪاڻو
Mob; 0300 3411822

اڻ برابري

لطيف سائين جي شعر جي عجيب و غريب سٽ آهي،
’فڪر ڦرهي هٿ ۾، ماٺ مطالع ڪن.‘

ڦرهي تہ ننڍي هوندي ڪنئي سين، ڦرهي تي لکيوسين، پر ان ڦرهي جي شروعات ڪڏهن ٿي؟ پنج هزارسال اڳ يا ڏهہ هزار سال اڳ ...؟ سنڌو جي ڪپن تي اڏيل واهڻن ۾ يا شهرنم ....؟

بهرحال ، اهو طئي ٿيل نقطو آهي تہ سنڌ ڌرتيءَ جي ودوانن ، علم ۽ ودپا ڪي مٽي يا ڪاٺ جي ڦرهيءَ تي ڪنهن خاص نقش يا چٽ جي ذريعي لکيو ۽ پنهنجو علم هڪ نسل کان ٻئي نسل تائين، هڪ شهر کان ٻي شهر تائين ، منتقل ڪندا رهيا، ۽ پنهنجي تهذيب و تمدن جو ڏاڪو جمائيندا رهيا، انساني گروهن کي ڏاهپ جي بنياد تي ماڻهپو ڏيندا رهيا.

فڪر جي ڦرهي بابت لطيف جو اشارو ڪهڙين معنائن ۾ آهي؟ ڇا تو ٻڌائڻ چاهي؟ ڇا تو سمجهائڻ چاهي؟ ڇا هيءَ فڪر جي ڦرهي انساني شعور تہ نہ آهي، جنهن تي سچ ۽ حقيقتون مشاهدي جي بنياد تي اڀري ايندا آهن؟ جڏهن بہ ، ان فڪر جي ڦرهي جو ڪو مطالعو ڪري وٺندو آهي. تہ پوءِ اهو هڪ سماجي سچ، فلسفو ۽ نظريو ٿي پوندو آهي. جيڪو انسان ذات جي لاءِ هڪ واٽ يا گس ٻڌبو آهي جنهن تي هلڻ لاءِ هر هڪ کي اتساهہ ۽ اڻ تڻ هوندي آهي تہ اهو اسان کي ماڳ رسائيندو ، جتي پرين پسبو.

پر جڏهن ڪان وٺي خود غرض دماغن ۽ ابن الوقت پوپن، فڪر جي ڦرهي تي آيل اکرن کي پڙهڻ تي بندش وڌي ۽ پنهنجن مدي خارج نعرن ۽ نظرين کي زوريءَ مڙهڻ ، پڙهائڻ ۽ رٽائڻ شروع ڪيو، تڏهن ’برين واش‘ جي ابتدا ٿي ۽ انساني سوچ جي وهنڌڙ واهہ آڏو بندُ ٻڌجي ويو. انساني سماج ڪنهن بيٺل پاڻيءَ وانگر سينورجڻ لڳو. ڪنداٽتن نظرين، رسمن، رواجن، عقيدن ۽ قانونن ڏپ پيدا ڪرڻ شروع ڪئي، نتيجو اهو نڪتو تہ ماڻهو ماڻهپي مان نڪري ويا، انساني سماج جو بنيادي ايڪو (خاندان) بہ آپي شاهي جو شڪار ٿي ويو، هڪ ڇت جي هيٺان رهندڙن بہ هڪ ٻئي سان زيادتيون ڪرڻ شروع ڪيون. عمر ۾ ننڍي فرد، فڪر جي ڦرهي تي آيل اکرن ڪان مجبور ٿي، خاندان جي وڏي فرد کي گذارش ڪئي:

’منهنجي پسند ۽ ناپسند جو بہ خيال ڪيو وڃي. منهنجي مستقبل جي فيصلي ڪرڻ کان اڳ مون کان بہ راءِ ورتي وڃي ۽ منهنجي معصوم جذبن جو بہ احترام ڪيو وڃي. ڇو تہ مان بہ هن گهر جو هڪ اهم فرد آهيان.‘

گهر جي وڏي ڪاوڙ ڪروڌ ۾ جواب ڏنس:’وڏن جا ڪيل فيصلا پٿر تي ليڪ هوندا آهن. ننڍن جو نصيب هوندا آهن.

نندي جي معصوم خواهش، احساس ۽ جذبا ايئن پيلجي ويا جڻ ڍور جي پيرن هينان مٽرن جو ڀوڙو اچي ويو.
قبيلائي رسم جي قربان گاهه تي ڪسجندڙ معصوم ماڻهن جي حق ۾، فڪر جي ڦرهي تي ايرندڙ لفظن ڪي ڪنهن آواز ڏنو ته، هي ذات پات، هي قبيلا صرف نالا آهن. انسانن جي ورڇ ۽ ورهاست ناهن!'
ڏاڍو تکو جواب مليس، 'بي غيرت، غدار، خبر اٿئي ان جو انجام؟ موت! صرف موت! سچ جو پيامبر رسمن ۽ رواجن جي قربان گاهه تي وحشيت ۽ بر بريت جي ديوتائن اڳيان چڙيون هٽندي مري ويو.
ڪنهن ڌرم جي ڌوتن اڳيان فڪر جي ڦرهي تي آيل لفظن ڪي اچاري وڌو ته، مذهبي عقيدا انسان ڪان مٿانهان ناهن. سچ وڏو ڌرم آهي.' شور ۽ غوغاءُ ٿي ويو:
هي اڌرمي ! هي مرتد! عقيدن جي خلاف وات هٽين ٿو. هن جو وات بند ڪيو وڃي! زبان ڪاڪڙي ڪان پٽي وڃي! ڪنن ۾ شيهو پگهاريو وڃي. اکيون تتل سيخن سان ڏنيون وڃن آلن ٿوئن ۾ ساڙيو وڃي! سنگسار ڪيو وڃي!'
پوءِ انڌن عقيدن جي خلاف ڪو سر جو نذرانو ڏيئي امر ٿي وڃي ٿو. ڪنهن، انساني نسلن کي رنگ، جسماني ڊيل ڊول ۽ مخصوص ثقافت جي بنياد تي چٽڻ ۽ چيياٽڻ جي خلاف صدا هنئي:
'ظلم آهي! نسلي بنياد تي ويل وهائڻ ـ سڀ انسان برابر آهن. ڪهڙو گورو ڪهڙو ڪارو!؟ ڪهڙو پيلو ڪهڙوآريو!؟ ڪهڙو هُن، ڪهڙو سامي!؟ ڪهڙو دراوڙ، ڪهڙو هامي!؟ ڪهڙو ڪول، ڪهڙو سنٿال !؟ فرق صرف ڪردار جو آهي!'
زور سان جوابي رڙ ٿي، 'بڪواس بندڪر! نسل ته ڪتن جو به ڏنو ويندو آ ته ڪهڙو چڱو آهي ۽ ڪهڙو لڱو ؟ هي ته انسان آهن، فرق فطرتي آهي.'
'فڪر جي ڦرهي تي آيل سٽ سميت همراه وڃي گئس چيمبر ۾ پيو، طبقاتي ڪشمڪش جي خلاف، فڪر جي ڦرهي تي آيل مشاهدي ڪان مجبور ٿي ڪنهن ڳالهايو 'هر ماڻهوءَ کي سماج ۾ حق محنت ۽ ضرورت مطابق ملڻ گهرجي. وند ورهاءِ ايمان پاءِ!' دنيا جا سڀ موذي، ان سادي سودي سٽ جي خلاف اٿي ڪڙا ٿيا:
'وجهوس ڪاٺ ۾! ڳهليوس شيشن تي!چاڙهيوس انگاس تي! هٽايوس ڦٽڪا ! قدرت جي ورهاست تي شڪ، قدرت ڪنهن کي ڪيترو به ڏئي بغير حساب ڏئي، نه ڏئي !.... ماريوس ، حساب ڪتاب تو ڪري، ماريوس!'
پوءِ فڪر جي ڦرهي سوڌو همراه عذابن ۾ اچي ويو.
نهيل نڪيل بي انصافي تي انساني معاشرو هلي رهيو هو. انسانن جي اڌ آبادي ڪنهن گونگي ڳانءِ وانگر هئي. انهن کي اهو آواز ڪنهن ڏنو؟ ڪنهن فڪر جي ڦرهي تان هي نقطو ڪڍي، پيڙ پاريو:
'عورت ۽ مرد برابر آهن. جنس جي بنياد تي استحصال انسانيت جي تذليل آهي!'
انساني گروهن جا راڪاس ۽ برڙ باڪاس اٿي بيٺا. وارو وارو ٿي ويئي:

’اڙي پاندي! اهو ڇا چيئہ؟ مرد ۽ عورت برابر ، معنيٰ تہ حڪومت ۾، مذهب۾، معاشيات ۾، تفريح ۾، تعليم ۾، خاندان ۾، قبيلي ۾، عورت کي مرد جيترا حق ڏنا وڃن . اڳي بہ ڪڏهن ايئن ٿيو آ؟ اڻ ٿيڻي ڳالهہ آ، سوال ئي نہ ٿو پيدا ٿئي!‘

فکر جي ڦرهي تي گهڻو ڪجهہ لکيل هو، ماڻهن پڙهڻ پئي گهريو، سمجهڻ پئي گهريو، ٻڌڻ پئي گهريو، ٻڌائڻ پئي گهريو، پر چوڌاري ايڏو تہ شور ۽ گوڙ وڌي ويو جو، فکر جي ڦرهي هٿ ۾ ڪٽنڊڙ جو آواز، نقار خاني ۾ طوطي جي مثل ٿي ويو.

جمهوريت

’.... ۽ اها حڪومت ماڻهن جي، (جيڪا) ماڻهن جي ذريعي (عمل ۾ اچي ٿي) ماڻهن جي لاءِ (هجي) ته (اها) ڪڏهن به دنيا جي تختي تان ختم نه ٿيندي.‘

فڪر جي ڦرهي تان جڏهن اهي لفظ ايري دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾، ڪنهن نه ڪنهن ريت روشنيءَ جي مينارن جيان ظاهر ٿيڻ لڳا، ته اونداه جي پوڄارين منهن مٿو پٽڻ شروع ڪيو .... ڪن انهن مينارن اڳيان رلهي تنگي، ڪن، اکيون ٻوٽيون ، ڪن ٻرن ۾ لڪي ان جي وجود کان انڪار ڪيو .... ڪن وسائڻ لاءِ وڏا وس ڪيا ۽ وقتي طور وسائڻ ۾ ڪامياب به ٿيا، پر جوت مان جوت جلندي رهي .... سوجهرو وڌندو رهيو .... ڪٿي ٽانڊاڻو .... ڪٿي ٽيڙ .... ڪٿي تارو .... ڪٿي سورج .... جڏهن اهو ممڪن نه رهيو ته روشني کي روڪي سگهجي ته اونداهه جا پوڄاري ويس مٽائي آيا، نون روپن ۾، نون رنگن ۾، نون سنجن ۾... گڏهه، گهوڙا ٿي آيا، ٻگهڙ ريڇون، لومڙٻڪريون، واڳون ٻلهڻ، واگهه مينهون ...... ڏسڻ ۾ اهڙا گگدام جو کهل پئي اچي، پر اندر جا ڪارا نانگ، اجا ٻه وڏ .... سنگچورن جيان سراپا زهر .... وڏي ڏام ڏوم سان، وڏي طم طراق سان، وڏي ترڪتال سان .... قوم جي غم ۾ نير وهي پيا، اندر اڌ ٿي پيا ..... جگر ڦتجي پيا.

قومون ڀريائين ته انهن جا ٻهروپ ڏسي پُلجي پيون هيون، پر پوءِ انهن جا عذاب سهي ٽڪجي پيون. انهن کي سڌ پئجي وئي هئي ته اِهي، اُهي ڏنار آهن، جيڪي هڪليندي هڪليندي ڪاسائيءَ جي اڏي تي آڻي بيهاريندا آهن. آخر ۾ سندن قسمت جو فيصلو ڏاڍو سستو ڪري هليا ويندا آهن.

انهيءَ ڪري هِت هُت، جت ڪٿ لاٽ مان لاٽ ٻرندي رهي. انهيءَ لاٽ لئه پنهنجي ئي شهر جي واٽ تي ڪيترا ڪونڌر ڪسجي ويا .... ڪيتريون سهاڳڻيون، ڏهاڳڻيون ٿيون ... پينرن جي ڪوٽ جا ڪنگرا (پاٿر) ڪريا .....ڪيترن مائرن جون جهوليون خالي ٿيون ...ڪيترا معصوم بي واها ٿيا .... صرف انهيءَ لاٽ لاءِ ... سالن جا انتظار، چتيون ويڙهيون .... ڦتڪا، جيل گوليون، زنا ڪاريون ..... سڀ بي عزتيون سهي، ايامن ڪانپوءِ، شهر جي چؤنڪ تي فانوس ٻاريو ويو، روشني ٿي، جيڪا پکڙجي وئي. اجا ته اها روشني گهر گهر پهچائڻي هُئي ....

وٽ پاسا، گهيڙ گهٽيون روشن رکڻا هيا ته جيئن ڪو اونده جي اوٽ وٺي خلم نه ڪري، ظلم نه ڪري، ڏاڍ نه ڪري، ڏوهه نه ڪري، پر اهو هڪ فانوس به اونده جي پوڄارين کي پسند نه آيو. هٿن ۾ پٿر ڪنيون، اونداهن هنڌن تي تاڙ ۾، ته ڪڏهن تو ملي وارو هن جمهوريت جي ننڍڙي فانوس کي فنا ڪرڻ جو .....

ننڍي ۾ ننڍي چمڙي کي به ڇڙ هئي ته، ’هيءَ ڪهڙي جمهوريت ،جو ٽڪي ٽڪي جي ماڻهوءَ جي در تي ايلاز مصاف ته، ٻيلي ووٽ ڏي ....! گڏه گاڏي واري ۽ ريڙهي

واري ڪي ٻه ٻانهن ٻڌ .... واه جي جمهوريت آ! ڪهڙي ضرورت آ!؟ وڏي ۾ وڏي ويمپائر ڪي ٻه خار هئي، تنهن ٻه چرڙات ڪندي پر ڦڙڪايا:

’آد جڳاد کان حڪومت ڪرڻ واري جي لاءِ، جمهوريت لفظ آهي ئي بي عزتيءَ جو، ذلت جو ۽ رسوائيءَ جو. گڏهن جي گهٽائيءَ ڪي ڳٽائي، ڪو چوي، طاقت جو سرچشمو عوام آهي، ووٽ طاقت آهي. انهيءَ طاقت جي ذريعي اسان ڪي ڪرسين تان گهلي ٻاهر ڪيڻ جي سگهه ساري تو عام ماڻهو ....!؟ انهيءَ ڪان اڳ اسان اجان وڏيڪ ذلتون، رسوائيون ۽ ڏکيا ڏينهن ڏسون، تنهن ڪان اڳ ڪجهه نه ڪجهه ڪرڻو آهي.‘

اهو سوچي ، سڀ ننڍا وڏا چمڙا گڏ ٿيا، هڪ اونداهي ٻُٽي ڪوه ۾ ... انهن ڪي يقين هيو ته وري مڪاريءَ ۽ عياريءَ جو زمانو موٽي ايندو ۽ اونده ڪي اوج رسندو. انهيءَ آسري ۾ انهن پنهنجي آقا جو انتظار پئي ڪيو .... سٽيل پروگرام تحت ڊراڪولا پنهنجين پورين وحشتن سان چراغ تي وينل، ڏيهه جي ڏائڻ سوڌو پهچي ويو. ڊراڪولا ، ڏيهه جي ڏائڻ جي گذارش ڪئي ته: ’اي سازشن جا سورما! دنيا جي پاڪ علم ڪي ابتو پڙهندڙ ، اڳيانَ جا عالم! ڏينهون ڏينهن جمهوريت جي روشني وڌندي ٿي وڃي ۽ اونداه گهٽبي .... اسان ڪي ڪو اهڙو اُپاءُ ٻڌاءِ، جنهن پاڻ ڪي ان روشني کان ڪو الڪو نه رهي.

پراڻيون پوٿيون پٽجي ويون، جنهن ۾ هزارن سالن جون عياريون ۽ مڪاريون لڪيل هيون. ڏيهه جي ڏائڻ ڪڪ هڪ صفحي تي ڏڪندڙ هٿن سان اکر رکي ڳالهائڻ شروع ڪيون:

’اي معصوم ماڻهن جا خون پيئندڙ ڊراڪولا! شيطاني شهنشاهيت يا آمريت ڪي آٺ جا هي ڪجهه اصول آهن. جن جي ورجاءَ ۾ وري اهو دؤر ورائي سگهجي ٿو. جنهن ۾ خون جي خوشبوءِ هوندي ۽ بربريت واري ٻهاري هوندي ... پريل تريل شهر، شهرِ خموشان ٿيندا.... اونداهين ۾ شب خون لڳندا ..... رڙين جو راڄ هوندو ... نه ڏسڻ وارو، هوندو نه ورائڻ وارو .... ڊراڪولا صبر ساري نه سگهيو:

’بس! بس! مڪاريءَ جا پيءُ، عياري جا اڳ جاوا! انهيءَ دؤر جو انتظار آهي، دل بي قرار آهي، وارو ڪر! اهي انمول اصول بيان ڪر!‘.

ڏيهه جي ڏائڻ ڳالهائڻ شروع ڪيو:

’پهريائين بي اصولو اصول اهو آهي ته لوڪن ڪي بي چين ڪجي ته جيئن انهن جو ايمان جمهوريت تان ڪجي وڃي. انهيءَ لاءِ اول توکي اهڙن ماڻهن جو انتخاب ڪرڻو پوندو، جيڪي نالي ۾ جمهوريت جا چئمپئن هجن، پر هجن پوائتا پوت، اندر جا جلاد، مغرور ۽ پهرئين نمبر جا ڪوڙا .... انهن جا هٿ معصوم ماڻهن جي خون سان رنگيل ،ذهن هر وقت منفي رجحان ۾ رچيل، جن جا پير هميشه وحشتن ڏانهن وڌيل، اهڙا امن جا دشمن ، تن ڪي، توکي هٿ ڪرڻو پوندو.‘

’مون هٿ ڪيا آهن اهڙا!‘ ڊراڪولا سامهون وينلن ڏانهن اشارو ڪندي چيو.

پوائتن پوتن موت ۾ فرشي سالم ڪندي’ چرا!چرا! ‘ڪئي. ڊراڪولا خوش ٿيندي چوڻ لڳو:

’اصل شيطاني قوتن جا ڪارساز، واقعي تو مان چالاڪيءَ جا چشما ڦٽن ٿا، هاڻي توکي انهن پوتن کي، اونده جي دشمنن طرف اهڙي طرح اماڻڻو پوندو جو روشنيءَ جا رکوالا، انهن کي فانوس جا متوالا سمجهڻ شروع ڪن ۽ انهن کي پنهنجو ساٿي سمجهن ....

انهيءَ سڄي سازش کي اهڙيءَ ريت لڪائجو ، جو انهن کي ڪنهن به قسم جو فڪر يا الڪو نہ رهي ۽ پوءِ جيئن وڻ جي ٽاريءَ تي سمهيل جيت پاسو ورائي پٽ تي ڪري هوش ۾ ايندو آهي. پوءِ جڏهن وڻ تي چڙهڻ جي وري ڪوشش ڪندو آهي، تنهن ڪان اڳ ۾ ڪيس ڪو پکي پکڻ ڳڙڪائي ويندو آهي. تيئن توکي به اوچتو انهن پوتن جي هٿان ان روشنيءَ جي فانوس ۾ جدوجهد جي تيل بدران تشدد جو پاڻي اوتائڻو آهي ... جمهوريت جي لاٽ پاڻهي جهٽڪا هڻي وسامي ويندي ۽ پوءِ اونداهيءَ جي پيٽ ۾ ڪو نہ ڪو انهن کي ڳڙڪائي ويندو.

بيو نام نهاد اصول، اهو آهي تہ توکي هميشہ پنهنجا ڪن ڪنهن وحشي بگهڙ جيان سرلا رکڻ گهرجن ۽ ايلسيشن ڪتي جيان سنگهڻ جا حواس ... تون سدائين دشمنن جي ڪمزورين جي جاچ ۾ رهه، جڏهن بہ ڏسين تہ جمهوريت جي فانوس جا رکوالا ڪنهن مصيبت ۾ مبتلا آهن، تڏهن مٿان يڪدم چڙهائي ڪري، پنهنجا تکا ڏند انهن جي نڙگهٽ ۾ کپائي ڇڏ ۽ ڪڏهن بہ انهن تي رحم ۽ در گذر جو نہ سوچجانءِ.‘

’ٽيون نام نهاد اصول اهو آهي تہ لوڪن اڳيان پاڻ کي روشني جو حد ڪان وڌيڪ پوڄارو ۽ پروهت ڪري پيش ڪر. پاڻ کي مذهب جو متوالو ۽ اخلاق جو علمبردار ڳڻاءِ. جي دشمن کي ڏک هٿين تہ ظاهر ۾ ان لاءِ افسوس ۽ رحم ڏيکار .... پنهنجي پاسي ڪرڻ لاءِ هرطريقو اختيار ڪر ... ڪانئر کي پوءِ ڏيکاري، سوروير کي هٿ جوڙي، لالچي کي ڌن ڏيئي، برابر ۽ گهٽ طاقت واري کي شڪتيءَ سان سدائين پنهنجي وس رکج. جيستائين پاڻ ۾ طاقت هجئي، تيستائين دشمن کي ايئن ناس ڪج، جيئن دلي کي ڦهڪائي پيچي ڇڏبو آهي.‘ اي براين جا پاءُ! اي وحشتن جا وير! هيءُ نسخو ڏاڍو قديم آهي. اهي انهيءَ موتمار نسخي جو تت آهي، جيڪو ڪٽڪ وزير، راجا ڌر تراشٽر کي ڏنو هو. جنهن جو نتيجو مها ڀارت جي يُڌ ۾ هزارن ۽ لکن ماڻهن جي بي وقتي موت جي صورت ۾ نڪتو ... تنهن ڪري تون دنيا جي سيني براين ابليس، اهر من ۽ ارلاڪ کي سنيالي روانو ٿي، فتح ڪنهن گرم لاش جيان تنهنجي قدمن ۾ اچي پوندي!‘

پوءِ ڊراڪولا، پوائتا پوت ۽ چمڙا، ڏيهہ جي ڏائڻ جي ڳالهہ کي ڳنڍ ڏئي، جمهوريت جي فانوس کي تباهہ و برباد ڪرڻ لاءِ نڪتا ....

انهيءَ ڏينهن تي جڏهن فانوس ۾ تيل جي بجاءِ پاڻي وجهڻو هيو .. ڪنهن جمهوريت پسند کي اوچتو خبر پئجي وئي. تنهن پوائتن پوتن جو راز فاش ڪري وڌو، پوائتن پوتن گهٽيون دلخرش رڙيون ڪندي شهر واسين کي خوف ۾ مبتلا ڪيو ....

چمڙن چرڙات ڪري پٽريون اچلايون ۽ ڊراڪولا ڏند ڪرٽيندي پنهنجي خوني چنبن سان جمهوريت جي فانوس تي پٽر جا گولا ۽ جهنبون وسايون. پر جمهوريت جا رکوالا، جمهوريت جي فانوس اڳيان پروانا ٿي بيٺا ۽ اهي سڀ پٽر ۽ پٽريون ، انهن پنهنجي سيني تي سٺا ... اهڙي ريت ڊراڪولا جي پهريئن سازش ناڪام ٿي ۽ اها خبر جڏهن ڏيهه جي ڏائڻ کي پئي ته ان وقت پريشاني ۾ وري ٻيءَ سازش کي سٽڻ لاءِ دنيا جي راڪاسن ۽ برڙ باڪاسن کي مدد لاءِ پڪارڻ لڳو.

تعليم جي تباهي

وچ تي ميوزز ديوين جو مندر .... پر ۾ قربان گاهه ... لڳو لڳ لائبرري .... پنيان وڏو ڪمرو، نقش ونگار سان سينگاريل ..... ڪلاس روم ۽ ليڪچر هال هڪ ٻئي سان ڳنڍيل .... سڄي عمارت جي چوڌاري گولائيءَ ۾ باغيچو ... باغيچي ۾ ڪرڙوڊ شخص تعميري تنقيد ۾ مصروف ..... پنيان نوجوانن جو ٽولو ... هڪ هڪ لفظ غور سان ٻڌندا، هيئين سان هنڊائيندا پيا اچن.

’قانون جوڙيندڙن کي سڀ کان وڌيڪ، نوجوانن جي تعليم ڌانهن ڌيان ڏيڻ گهرجي. تعليم جي لاپرواهي ’آئين‘ کي نقصان رسائي ٿي .... تعليم ۽ تربيت اهڙين ڳالهين جن ۾، سيني شهرين جا مفاد ڳنڍيل آهن، سا سين لاءِ هڪ جهڙي هجڻ گهرجي.‘

جنهن جي فڪر جي ڦرهي تان اهي لفظ ايري، هوا ۾ وکري رهيا آهن. ڪير آهي، اهو نقاد ....؟؟ اهو شخص ڪهڙو ڪري هيئتدان آهي، بغير دوربين جي ... ماهر حياتيات آهي، بغير تجربيگاهه جي، ماهر اخلاقيات آهي، بغير پيغمبري جي، سياسي مفڪر آهي، بغير وزارت جي ......

هي ’اٿينس‘ شهر جي عظيم درسگاهه ’لائيسم‘ جو ودوان ’ارسطو‘ آهي. شام جو جڏهن اٿينس جا معزز شهري ، سندس درسگاهه ۾ ٽيل بحث مباحثي يا تنقيد جي خبر ٻڌندا ته سندس تعميري تنقيد شهرين کان وني سنيٽرن تائين بحث جو هڪ وشئه ٻڻبي، ته تعليمي نظام کي ڪهڙين بنيادن تي بيهارڻ گهرجي .....؟ پر پاڻ انهن بد نصيب قومن مان ٿياسي، جتي تعليم کي شهرين جو حق نه پر ٽورو سمجهيو ويو ... عمارت اڏڻ لاءِ، آهيرا ئي اهڙا ڪدياسين جو پت پنهنجي بنياد تي وئي. نه سڌي، نه ايي. جو سڄي قوم جي لاءِ چڱيءَ ريت چپر چانو ٿئي .... علم جي عمارت هينان جن ماٿهن مٿي چانوَ ڪئي آهي، سرڪاري چواٽي ته، ملڪ جي آبادي جو ڪل ٽيهه سيڪڙو، پنهنجي چواٽي، ٻه سيڪڙو ٻه ڪو نه .... جو ته اهڙا پڙهيل ٻه ڪهڙا پڙهيل، جو پڙهيل ڪيل هجن چڱن پلن اڪيڊيمن جا، امتحان پاس ڪيل هجن سخت نظم ۽ ضبط رڪنڊز ادارن جا، جڏهن ٻه، چڱا مڙس ٿين ته اٿندي ملڪ جي وڏي قانون ’آئين‘ جو پٽڪو لاهين. چونديل نمائندن کي ڦاهي چاڙهائين، ڦتڪا هٽائين، جيل اماٿين. ٻُڌن ڪو نه اجا ٻه ڪڏي چون ته، اهو ڪم ’ نظريئي ضرورت‘ تحت ٿيو. باقي رهيا، عام پڙهيل ادارن مان ، پوءِ انهن کي ڪهڙي پئي آهي جو عزت ڪن، فوجداري، شهري، ميونسپل ۽ ٽرئفڪ جي قانونن جي ... جو نه شهري هڪ ٻئي جا حق ڦٻائن، ڌاڙا هڻن، اغوائون ڪن، ناجائز قبضا ٿين ۽ حادثا پيش اچن ....

ان جو مطلب آهي ته ڪٿي نه ڪٿي خامي آ، نقص آ، لاپرواهي آ، تعليم ۾، تربيت ۾ ... تڏهن ته اها حالت آهي جو آفيس جو ڪلارڪ، اڳيان ٻه ڪاف ته پنيان ٻه ڪاف ....

صاحب، هينيان ڪار، پاڻ بيڪار ... ڊاڪٽر دوا اندر دم ٻاهر .... انجنيئر پاڻ نهي، روڊ ڊهي .... وڪيل اهڙو جو، جوابدار ٻاهر، فريادي اندر .... سياستدان چوي ڪجهه، ڪري ڪجهه .... مولانا پاڻ نه پلي ڏوجهان جهلي .....ليڪن انهيءَ ناقص تعليم ۽ نااهليت جو ڏوهي ڪير ....؟ ذميوار ڪير ....؟ جنهن ڪان پڇ ته ٻئي تي آڱر اُپي ... مينهن چئي ڳئون ڪي، هل ڙي پڇ ڪاري ..... حڪومت چئي اصلي تربيت ۽ تعليم ڪم والدين جو، والدين چون استادن جو، استاد چون، والدين ۽ شاگرد جو. شاگرد چون، حڪومت ، استاد ۽ والدين جو ....

والدين هانوَ تي هٿ رکي چون، 'اسان ڪان ڪو پڇي ته اسان ڇا نه ٿا ڪيون .... سار ۾، سنيال ۾، اڳ ۾، پوءِ ۾، .... اسان جي آرزو ته اولاد ڊاڪٽر ٿئي، انجنيئر ٿئي، صاحب ٿئي، خوب ڪمائي، پئسا آڻي، پاڻ سنواري ... انهيءَ آرزو جي ڪري طرحين طرحين جا جتن ڪرڻ، ڦاها ڦڪڻ، پارتون سفارشون ڪرائڻ، ٽيوشن ڏيارڻ ....ڪاپي ڪرائيندي ڏڪا جهلڻ .... سليڪشن ڪرائيندي گهر ٻهارڻ .... اولاد سياست جي شوق ۾ جيل وڃي ته، اڳ ۾ ڏڪ ۾ ... اولي گهولي .... ايلاز مصاف، ضمانت ڪرائي، ڪيس ڳائن .... جڏهن اولاد پڙهي اچي ته ڳتي ۾ جهجهڻ ۽ جهرڻ .... وزيرن وٽ، اميرن وٽ .... بنگلي ٻاهران ڏاڙ گهوڙا پٽڪو سٽڪو، نوٽ هٽائڻ، نوڪريون ڏيارڻ .... اسان اجا گهٽ ٿا ڪيون اولاد جي تعليم ۽ تربيت لاءِ .....؟

استاد چوي، 'مان ڪهڙو شاگرد کي فرش تان ڪٽي عرش اماڻيان ...! پاڻ ئي فرش تي پيو ليٽڙيون پايان ۽ وجود جي وينو جنگ وڙهان. اهڙو پهچ وارو هجان ها ته ماستري چو ڪيان ها. مون کي ته خبر هئي ته، گهوڙو ڪري ته گهه ڪري، مڙس ڪري ته ماستر ٿئي - مون ته ڪرڻ ڪان بچڻ لاءِ وڏا وس ڪيا هيا. هرهڪ هلندي پڄندي واري وٽ صدا هنيم، صوبيداري جي، سب رجسٽراري جي، تپيداري جي، روينيو ۾ ڪلارڪي جي .... پر ڳوهه ڦاٽي ڊوهه سان. ايڏن جهدن، ايڏن ڪشالن، ايڏن ڪشٽن ۽ ڏي وٺ سان مليو ته ڇا مليو ....؟! نه روب، نه تاب .... نه پئسو، نه پنجڙ ... سواسؤ شاگردن جي ڪلاس جي حاضري ونان ته پيرڊ پورو ..... پڙهان ته اڌ چريو .... ٽيوشن نه ڏيان ته بک مران، ڏيان ته الزام سهان ... وڃان ته ڪاڏي وڃان .... ماٺ ڪيان ته مشرڪ ٿيان، ڪڇان ته ڪافر ....!

ونو شاگرد کي ته جواب ئي نرالو، 'هڪ شاگرد، هزار سور ..... پيءُ ۽ ماءُ جي آرزو الڳ ...استاد جي آس الڳ .... سياستدان جي خواهش الڳ .... سرڪار جي سڌ الڳ ..... ڪنهن کي پرچايان، ڪنهن کي سرچايان ۽ آخر ۾ استادن جي 'اصحاب ڪهف' واري ننڊ ۾ خلل نه وجهان .... سرڪار سڳوري جي رکي سکي تعليمي پاليسي تي صبر ساريان .... سياستدانن جا جلسا ڪامياب ڪرايان، پمفليٽ ورهايان، چاڪنگ ڪيان، سالگرهن ۾ تاڙيون وڄايان، ورسين ۾ روئان، پٽيان ۽ آخر ۾ اهڙو علاوالدين جو چراغ ڪاڏنهن آڻيان، جو پيءُ ماءُ کي دولت جا انبار آڻي ڏيان .... انهيءَ ڪري پاڻ 'پينگهي ڪان قبر تائين علم حاصل ڪرڻ' جو مطلب اهو سمجهيوسي ته ڏوريون وينو ڏور، جيسين ساهه سرير ۾ .... نوڪريون آهن ڪو نه جو پڙهي پورو ڪجي ۽ سرڪار کي

ستائجي ... اهليت آهي ڪو نہ جو علم سان تڪڙ ڪجي ۽ پوءِ ڏنڊي جو سوچجي ۽ پيءُ ماءُ جي حسين خوابن ۾ ٽاڪوڙو وجهجي ....

تنهن ڪري سرڪار خوش، استاد خوش، والدين خوش، سياستدان خوش .... اسان خوش، قوم خوش .... خوش ٿي خوش پر ڳوڙها اکين ۾ ....،

ڏسجي تہ حڪومت ڏي تہ حڪومت وٽ جواب، لاجواب اهڙو جو هڪ پائيءَ جي بہ مهڙ ڪو نہ .... حڪومت ويچاري ڪري تہ ڇا ڪري، هڪ حڪومت هزار ڪم .... ذري گهٽ، سڄي سال ۾ ٻہ سيڪڙو بجيٽ جو تعليم تي خرچ ڪري، وڌيڪ ان لاءِ نہ ڪري تہ متان پڙهيل بي روزگارن جو تعداد وڌي. ڏانهن ٿئي، ڪوڪ ٿئي، تنهنڪري Each one Teach one هڪڙي اسڪيم لکن جي مٿ، نہ واءِ نينس، نہ مينهن نينس ... تعليم يافتہ ماڻهن جو تعداد وڌندو وڃي بنان خرچ پکي جي ... باقي جي شاگرد ۽ استاد ڪوڙا فارم پرين ۽ پرائين تہ الا بلا سندن سر تي ... حڪومت انگ اکر گڏ ڪرڻ واري ۽ دنيا کي ڏيکارڻ واري، ڪا ڏچي ۾ پوڻ واري تہ ڪو نہ . ....!؟

سوال وري بہ ساڳيو ، آخر تعليم جي لاپرواهي جو ذميوار ڪير؟ ...حقيقت ۾ ڳالهہ اها آهي تہ ڏوهہ ورهائي ڪٽجي تہ ڳالهہ نهي. ڏوهہ سرڪار جو بہ، تہ استاد جو بہ، پيءُ ماءُ جو بہ، تہ شاگرد جو بہ .... جي جهالت کي در تان ڌڪي ڪڍڻو آ. اهليت کي آڏو آ ۽ جمهوري قدرن کي وڌائڻو آ تہ پوءِ سرڪار سڳوري کي گهٽ ۾ گهٽ بجيٽ جو چار سيڪڙو تعليم تي خرچ ڪرڻ گهرجي. جڏهن تعليم يافتہ ۽ ترقي يافتہ قومون پنهنجي بجيٽ جو ستن کان تيرنهن سيڪڙو تعليم جي مد ۾ رکن ٿيون .... سرڪار سڳوريءَ کي اهڙن تعليمي ماهرن ۽ استادن جي صلاحن جو آڌرياءُ ڪرڻ گهرجي. جيڪي خوشامندي ڪودڙيا نہ پر جوهان آموس، وليم جيمس، جان ڊيوي، ۽ گوردون وانگر تعليم ۽ جمهوريت کي لاڳاپيل سمجهن ..... والدين جي لاءِ عرض اهو آهي تہ تعليم کي واپار نہ سمجهن، اولاد کي زور جي ميندي ڊاڪٽري ۽ انجنيئري جي صورت ۾ نہ هٽائن، ڇو تہ اها ميندي رنگ نہ لائيندي پر پاڻ لڄائيندي.

استادن کي گذارش اها تہ، انهن کي اهو نہ سوچڻ گهرجي تہ ڪين پگهار آهر پڙهائڻ گهرجي، پر اهو سوچڻ گهرجي تہ پنهنجي نسل ڏانهن سچ، ساڃهہ، هنر ۽ حرفت کي منتقل ڪرڻو آهي. جيڪو سندس قومي وجود جي بقا ۽ شناخت کي برقرار رکندو.

شاگردن کي اهو نہ سوچڻ گهرجي تہ تعليم صرف ڊگري جو نالوآهي. پر اهو سوچڻ گهرجي تہ اها ڄاڻ آهي، جيڪا جاهل ۽ عالم، اهل ۽ نااهل جي فرق کي واضح ڪري ٿي .... جيڪڏهن هن سال، اسان سيني اهو فيصلو ڪري ورتو تہ تعليمي ڪيتر ۾ لاپرواهي نہ ڏيکاربي تہ پڪ ڄاڻو تہ ڪو نااهل پيدا نہ ٿيندو، جيڪو ملڪ جي آئين ۽ قانون سان هٿ چراند ڪري سگهي .....

شوق جي ٻهائي ڪونهي

’عقل ريءَ عذاب، گهڻو پسندينءَ جندڙي‘ـ اهو پهاڪو ڪيترو پراڻو آهي؟ تنهن جي ڄاڻ ڪونهي، البت، ائين چئي سگهجي ٿو ته ڪنهن سنڌ واسي ڏاهي جي فڪر جي ڦرهي تي تڏهن آيو هوندو، جڏهن هن ديس ۾ ’قحط الرجال‘ ڏنو هوندو ۽ عقل کان عاري ۽ وانجهيل ماڻهن جي عجيب و غريب حرڪتن جي ڪري ديس واسين کي عذاب ۾ پسيو هوندو .....پر ان پهاڪي جو هڪ هڪ لفظ اڄ بہ ائين نئون ۽ تازو آهي، جئين املتاس جي وڻ ۾ جهُولندڙ گلن جي ٽاري ...... جو تہ اڄ بہ ساڳيو حال آ ’نالي ۾ نهال، اديون آريجن جون . .....!‘

پلي ڪٽي اسان ايترا پڙهيل نہ هجون، افلاطون نہ پڙهيو هجي، سقراط نہ سمجهيو هجي، هيگل،ڪانٽ، ۽ روسو کي نہ ڄاتو هجي. مارڪس، لينن، مائو ۽ گورباچوف جو مطالعو نہ ڪيو هجي، پر اسان جا پڙهيل يا اڻ پڙهيل ڏاها، سياڻا ۽ سگهڙ جن جي فڪر جي ڦرهي تي آيل اکر، پهاڪا، چوٽيون، ۽ نقطا، جهنگ جهر ۾، وستي واهڻ ۾، نگر شهر ۾ اسان لاءِ ڇڏي ويا. ڪڏهن انهن تي غور ڪيوسي تہ اهي صدين جون صدائون آهن؟ اسان لاءِ واٽون آهن؟ لاٽ آهن؟ نہ .....! نہ .....! ڪنهن کي ڪهڙي ضرورت سمجهڻ جي .....! اسان پنهنجن شوقن ۾ پورا ۽ شوق جي ٻها ئي ڪو نہ .....!

جڏهن هڪ خسيس هٿ واٽيو بہ گهڻ ڪائي، پنهنجي طاقت ڏيکارڻ لاءِ گس تان لنگهندڙ متاري مينهن جي وريل سنگ ۾ ٻانهن وجهي زور آزمائي ڪري ۽ جڏهن ٻانهن بہ ٽڪر تيس ...... جيڪو پچيس تہ ڏند شيڪي چوي: ’پائي! شوق جي ٻها ئي ڪهڙي؟ ٻانهن پڳي تہ گهوري، هُر ڪر تہ مئي نہ .....!‘

مارٽي تہ هُرڪر آ نہ، شوقينن ڪي، سي پي جهڙا تهڙا شوقين هٿ ......! اصلي آدي ٻٽيادي، وڏور، معتبر، مهاندا، پيل پاوا، سر جا سائين، ٻنهي جهانن جا ٻوڙ پلاوَ، لٽ سردار، پوتار ......

وڏيري جي شوق ’مولوءَ‘ کي فرصت ئي نہ ڏني تہ وڏيري جي ڪُتي کان وڏيڪ پنهنجي جوءِ ۽ ٻارن جي پرگهور لهي. سندس هٿ جوءِ ۽ ٻارن کي پوندي ڏيڻ ۾ گذري ويو:

’لخ جي لعنت تي پيٽان! ماڻهو جا تہ ڦر ئي ناهيو، ڪنهن ڪُتي جا ڦر آهيو!‘ ۽ ٻيو هٿ وڏيري جي ڪتي تي پيار ۽ پاٻوهہ ۾ هٿ ڦيرائيندي گذري ويس:

’ڇُ، ڇُ ...... ٻڇُ، ٻڇُ! اڙي تري نا تري (ڪُتي جو نالو) مڙس ماڻهو تجانءَ! سياڻي ميل ۾، اڳيان پويان ملهائجانءِ ...... پوتار اڳيان، ماڪي بي مهابو نہ ڪجانءِ ....‘

پير صاحب جي درگاهي ميلن، ’چڳ وڏئي مريد ولوءِ کي‘ ان پلي ذات پلي‘ تيڻ ئي نہ ڏنو. ان جي پلي اجا پري ئي مس تہ سائين جي ڏن ۾ وئي يا شوقين پٽ جي جهميلي ۾ ...... پٽهنس علڻ، ان پلي پڃي وڃي پلاوٽي کي ڏني ..... مڙس ڊبل گهوڙا

بوسڪي جو پٽڪو هٽي ٿيٽر ۾ وڃي پهتو. چير جي چمڪي تي هڪ هڪ نوٽ گهوري ڏنائين .... ماندي ۾ لئه تي وئي، گهر پينگ تي ويو. سڄو ٿيو ته پاڙي واري جو گهر تاڙيائين. پهريون سنهو چور ..... پوليس ڪڍ. پوءِ ٿلهو چور ..... پيو جيل ...... آخر ڌاڙيل ..... شير شاهه جو شڪرو گهر جا ڪڪڙ ماري ....!

مير صاحب جي ميراٽي شوق، ’ميهر‘ جي جُتي نياپن، سنهين آٽڻ، نيڻ ۾ گسائي چڏي. مير صاحب، ڪڪ ڪشتن ۽ مردانگي ڪمزوريءَ ۾ پورو. جي تر ماري ته راڄ ننگ لڪائڻ ۾ آڏرتو. .... جي پر ماري ته به پرينءَ جي ٿهل ٽڪور ۾ اوڊيون، زراعتي قرض ڪُڙمن جي نالي .. جاڻ جي ڏاڙهي ۾ مختيارڪار جا ٻئي هٿ. جاڻ ڪي قرض جي جن نه ڪن. چاوڙيءَ ۾ پيل.ٻئي هٿ متي، پيو پٽي . پر سياست جو شوق هڙني ڪي انگريزن جي دؤر ۾ ائين مليو. جئين بکي بگهڙ کي واٽ ويندي رڍ ملي وڃي! چڪي چريا ٿيا ..... سياست اهڙي ڪيائون نه سڄڻ ڪي آسرو نه دشمن ڪي پوُ ..... رڳو اسيمبلين ۾ ويهڻ ۽ اوباسين ڏيڻ جو شوق ....دعوتون ڪائڻ پيئڻ، شڪار ڪرائڻ ۽ هٽن ڏورائڻ جو شوق .... نيٺ انهيءَ سياست اهو رنگ لاتو جو انهن سان سگ ڪيائون جيڪي ڏريائين ئي ڏاريا هيا ..... ڪنهن چين ته ’بابا! وڏڙا چئي ويا آهن ته سي ئي سيڻ ڪجن، جنين پڪا اوڏڙا ......‘ پر انڌي پوندي ۾ خوش. جواب ئي اهو ته ’شونقڙو تا پورو ڪيون ....!‘ بس پوءِ عقل واري جو عقل، بي عقل جي جمار ....! نانگن جا ٻچا هٽن سان پالي، تاتي وڏا ڪيائون. نانگن فطرت ڏيکاري. نانگن وڪ وڪ تي ڏنگ هنيا. اقتصادي طور تي سماجي طور تي ...... پر هنن وٽ ترياق جي تلاش ڪٿي ....!؟ اڃا اڳتي .....

عادت نه متي عادتي، علت مور نه جاءِ ـــ اُٺ پوي ڪٽڪ ۾ چڻ ڪندا ڪاءِ ...... چو ته اڃا همراهن جو شوق رهيل هو، جيڪو چنيسر پورو ڪيو هيو ..... پر هٽ ته قطار چنيسر ٿيڻ جي شوق ۾....! اڳيان ليڪن نه ليڪن، هيءَ جُتي سوڏا جهوليءَ ۾!

پر ۾ مري ياءُ، باجهه نه پئي برڙي ڪي .....! اڙي سائين! ائين نه ڪيو ...... زور آور نه ٿيو ..... ڪتو چا چاٽي ڪٽڪ جي ماني ..... پر سمجهه عمر سان ڪو نه اچي. نهه پهه جواب ته : ’مران ته منجي ۾، نپان ته پيالي ۾.‘

پر ٿيو اهو ئي، مُئا به جن ڪاڻ ـ ماريو به انهن ...... هنن اڃا بان ڪئي ته ٻيا تيار ..... سندرا ڪٽي ٻڌائون ... پٽڪا ڪٽي پاتائون ته ڪيپ تا ڪٽئون .... لڪن جي تا لوڏ ڪيون، مٽن جي تا موت ڪيون .... فڪر جي ڦرهي تان ابن ڏاڏن جي اڪرن گهٽي ڏوڏ ڏنن ته اڪن ڪان تا انب گهرو ۽ ٻبرن ڪان تا ٻير گهرو .... ڏاها ٿيو ...... سياڻا ٿيو .....آزمائي ڪي آزمائي سو ڏوڙ منهن ۾ پائي ...... پر چنيسر ٿيڻ جو شوق ڪاڏي وڃي ۽ شوق جي ٻها ڪو نه .... نتيجو اهو ئي، چونديندي چور وڃي ٻينا ڪڪرين ...... پوءِ ڪنن تي هٿ ته ’ٻُلي واٽي ڳانءِ ڪاڏي . .....!‘

پوتار جو ٿيو بادشاهه ماڻهو .... ۽ بادشاهي شوق، مهل ۽ ڪمهل ڪاتي تا ڏسن چئي: ’چنيسر ته اصلي آهِ، ٻيو مڙيئي هو نانءُ .....‘ پوءِ ته سائين منهنجي ڪي چوان، راڻو خان، جاڙو خان، ڏڳاٽو خان قطارن ۾ ... شوق جي پنيان سپ ڪجهه لُٽائڻ وارا،

جيري لاءِ ٻڪري ڪهائڻ وارا ..... پُڇ ٻڌي مهري ٽيا .....علاوالدين جو لشڪر پنيان، پاڻ اڳيان .....ساڻ لوڏ ڪُتن جي ٻه ..... پنهنجن تي ئي هلان ڪرائڻ ، پنهنجن تي ئي باهڻ ۽ ٻجائڻ ..... سنڌ جي سدا حيات شاعر جي فڪر جي ڦرهي تي آيل اڪرن آڏو آين ’ايءَ نه مارن ريت، جو سيڻ مٽائن سون تي‘ پر پوتارن جون اڪيون ٻوٽيون ته ملڪ ئي ميدان ..... انڌو مگٽهار ڏسي نه ڪري يار. ڪتو ٻه ڪاڏئون ڪک ٻه نه پريئن ..... جي ڪٽي ڪجهه ٻه چئو ته ساڳئي رڏي، ’شوق آ ۽ شوق جي ....‘

خبر ناهي ته انهيءَ چنيسر ٽيڻ واري آخري شوق ۾، انهن کي، اسان کي ۽ سڄي قوم کي ڪيڏي بها ڏيٽي پوندي ....؟ جيڪا شايد اڄوڪي وهندڙ خون کان ٻه وڌيڪ هوندي. جڏهن سوچجي ٿو ته اها ساڳي ئي سٽ فڪر جي ڦرهي تي اڇي ٿي:

’عقل ريءَ عذاب، گهڻو پسندينءَ جندڙي‘

دوست ۽ دشمن

هن جي فڪر جي ڦرهي تي فصاحت ۽ بلاغت وارا آيل اکر اڄ بہ سوالن جا جواب آهن، سمجهاڻيون آهن، سبق آهن، عابدن جي عبادت آهن، زاهدن جي قناعت آهن، انساني سماج جون حقيقتون آهن. ڇو تہ هُو علم جو شهر هيو، بي باڪيءَ جو بحر هيو، هُو هڪ تاريخ ساز شخصيت، هڪ مصلح، هڪ مبلغ ۽ هڪ نقاد هيو.سندس دؤر ۽ اڄوڪي دؤر ۾ فرق سهي، ليڪن ڪي ڳالهيون مشترڪ ـ انهيءَ دؤر ۾ بہ نفسانفسي هئي، جئين اڄ آهي. انهيءَ دؤر ۾ بہ منافقي هئي، جئين اڄ آهي. انهيءَ دؤر ۾ بہ شورش پسند هيا، جئين اڄ آهن. فرق صرف ايترو آهي، انهيءَ زماني ۾ ڪجهہ گهٽ، اڄ وڌ آهن.

اهڙي دؤر ۾ جڏهن باطل پرست قوتن جو غوغاءُ هجي، عام ماڻهن جو وات پٽيل هجي ۽ خاص ماڻهن جي واڇ گودو هجي، انهيءَ وقت ڏاڍو ڏکيو ٿئي ٿو، دوستيءَ ۽ دشمنيءَ ۾ تميز ڪرڻ ..... ليڪن علي بن ابن طالب جي فڪر جي ڦرهي تي آيل اکر اڄ بہ ڪسوٽيون آهن، سڄاڻپ جا اهڃاڻ آهن، پروڙ جا پيمانا آهن، پرک جا فارمولا آهن:

’توهان جا ٽن قسمن جا دوست آهن ۽ ٽن قسمن جا دشمن.

دوست هي آهن: توهان جو دوست، توهان جي دوست جو دوست ۽ توهان جي دشمن جو دشمن.

دشمن هي آهن: توهان جو دشمن، توهان جي دوست جو دشمن ۽ توهان جي دشمن جو دوست!‘

ليڪن پاڻ وٽ اڃا دوست ۽ دشمن جي تميز ڪٿي ....؟ پاڻ تہ اڪيون ٻوٽي انهن سان دوستي رکي سي، جن اسان سان سماجي، مذهبي ۽ سياسي بنيادن تي ويساهہ گهاتي ڪئي . ....! اهڙي طرح مٿي تي هٿ گهمائي نڳي ويا، جئين بہ شڪاري هڪ سادو ۽ ٻيو نوڳي. شڪار تي نڪتا.هڪ سيهڙ ۽ هڪ ٻلو ماريائون. نوڳي شڪاريءَ سادي کي مڪياري ڪندي چيو: ’ياءُ! جي سيهڙ ڪٽان مان تہ ٻلو ڪڻ تون. جي ٻلو ڪٽين تون تہ سيهڙ ڪٽان مان.‘ سو اسان جو واسطو بہ جهڙن تهڙن نڳن سان نہ پر نامي گرامي دهليءَ جي نڳن سان پيو آهي. تن هر وار اسان کي حصي ۾ مئل ٻلو ڪٽايو ۽ ڪارايو، پر پاڻ هش ۾ خوش تہ شڪار ڪيوسي! ڪنهن سياڻي چيو هو : ’جي پراوا پنهنجا ٿين ها تہ پنهنجا هجن ئي نہ ها‘ پر پاڻ وٽ تہ حساب ئي ابتو .... ڪائڻ پيئڻ گڏ، اٿڻ ويهڻ گڏ، در در ۾، گهر گهر سان، مگر آئي ويل ۾، اڪيون اکين جهڙيون ديد ليي ئي ڪونہ . ....! هر ڪو چئي: ’منهنجو چا .....!؟‘ رسئون تہ رساما اهڙا جو ڳالهہ مان ڳالهوڙو ڪيون، وٽن تان جهيڙا لاهيون، هڪ ٻئي کي برسٽ هٽي ماري مڃايون. اغوائون ڪيون، ڀُنگ وٺون .... ليڪن اصلي دشمن لاءِ دل ٿڏي، پرڇائڻ ۾ پورا، ڪاڏين تي هٿ، ناد نفيلان، مرليون سرليون تہ من رڍ رباب سان ريجهي پوي، پر رڍ جي اُهائي ٻي!

پنهنجا شهر

’منهنجا يروشلم .. ....!
هاڻي تون ڪنهن بيواهي رنڙ جيان آهين .....
جنهن جو نہ ڪو ڏٽي سائين، نہ واهر وسيلو،
جو اُگهي تنهنجي ڳلن جا ڳوڙها ...
تنهنجا غمخوار ياڃ ۾ آهن ......
سڀ سيڻ موڪلائڻ تا ......
بگهاڙي بہ ائين ڪندي ناهي، پنهنجي ڏر تي
شينهن هوندي آهي.
ليڪن تنهنجا ساٿي تہ شتر مرغ ٿي ويا .....!
پنهنجون سسيون بچائي ويا
ايندڙ نسل رُلائي ويا .....
هاڻي ڌاريا ديرو جمائن ٿا .....
اسان تي حڪم هلائن ٿا .....
ڪيڏا نہ خوشنصيب هيا، جيڪي وڙهي مئا
ڪيڏا نہ بدنصيب اُهي، جيڪي وني ڀڳا
خوف کان سندن چهرا، هيڊا، پيلا تہ ٿي ويا آهن!؟
ڇا اسان کي پنهنجن ڏوهن جي سزا آهي،
خدا .. ....!؟‘

سندن فڪر جي ڦرهي تي آيل ڏڪارن مرثين ۾ ڪيڏو نہ غم هيو، رنج هيو، پيڙا هئي، درد هيو ..... ليڪن نہ هئي تہ رتابندي، اڳ ڳٽتي، جرئت، دشمن سان اڪيون اکين ۾ وجهي ويڙهاند ڪرڻ جو جذبو، يروشلم جي رهواسين کي ....! پنهنجي ئي شهر جي تباهي ۽ بربادي تي ڳوڙها ڳاڙيندي، مرثيہ چوندي، پٽيندي ڪٽيندي، پنهنجي ئي شهر مان ڌارين جيان نڪتا ۽ اهوئي سندن وڏي ۾ وڏو ڏوهہ هيو، جنهن جي سزا هئي دربدري، بي وسي، غلامي، ۽ ذلت ..... جڏهن بہ مصر جي ’فرعونن‘ کي وڻيو تہ ڪين اُنن ۽ ٻڪرين جي وڳن ۽ ڌڻن وانگي ميڙي چوندي ڪاهي ويا .... جڏهن بہ ’بخت نصر‘ کي ڪاوڙ آئي تہ ڪين ٻڌو ٻانهو ڪري بابل جا وڻ ڏيکاريائين ...... جڏهن بہ ’آشورين‘ جي مرضي ٿي تہ متانئن جُلهہ ڪري ڪين دربدر خاڪ بسر ڪيو ....

اها تاريخي حقيقت ۽ سماجي سچائي آهي تہ جنهن بہ زماني ۾، جن بہ قومن، پنهنجن شهرن جون واڳون خود سپردگيءَ ۽ خود شڪستگيءَ واري حالت ۾ ٻين کي سونپيون، تن در در جا ڌڪا ڪاڌا، عذاب پسيا، ذلتون سَنيون، ڏک ڏٺا ۽ لعنتاٽا ٻُڌا.

ليڪن جن قومن ۾، جنهن زماني ۾ ۾ پنهنجن شهرن جو ننهن چوٽيءَ سان زور ڏئي بچاءُ ڪيو.انهن پاڻ کي ۽ پنهنجي ايندڙ نسل کي ذلتن کان بچائي ورتو.

’قبلائي خان‘ جي لشڪر جي گهوڙن جي سنبن هينان ڪيترين ئي انساني وسنديون لتاڙجي ويون ..... نه لتاڙجي سگهيون ته جپان جا شهر ۽ وستيون ..... جپان جي شهرن جا خودمختيار حاڪم جيڪي هڪ ٻئي سان دست و گريبان هوندا هئا ۽ ڏسڻ ۾ هڪ ٻئي جا جدا آڳرين وانگر ڌار هيا. ليڪن ڌارين جي هلان ۽ حملي وقت هٿ جي آڳرين وانگر وڪوڙجي سڪوڙجي مُڪ جي صورت ۾ هلان ڪرڻ واري جي هانوَ ۾ لڳندا هيا. ائين قبلائي خان مرڻ گهڙيءَ تائين جاپان جي شهرن تي قبضو ڪرڻ جو ارمان، پاڻ سان ڪٺي ويو ......

آسٽريا جي گاديءَ جي هنڌ ’ويانا‘ کي جڏهن اوائلي لڪ ترڪ حملي آورن ’سلطان سليمان ذيشان‘ جي سرڪردگيءَ ۾ گهيرو ڪيو ته ’ويانا‘ جا شهري سر ترِيءَ تي رکي ساٿن وڙهيا. جيڪڏهن جنگ ڪندي ڪنهن شخص جي ڪٻي ٻانهن ڪپجي پئي وئي ته اُهي پنهنجي ڪٽيل ٻانهن کي ملائي اهڙي طرح لڙائي ۾ مصروف رهيا ڄڻ هڪ هجن. آخرڪار ترڪ سپاهي رڙيون ڪري چوڻ لڳا ’ويانا جي ماڻهن جي ڊگهين ڊگهين بندوقن جي نشانن ۽ سيخن جهڙين تلوارين ۾ ڪباب ٿيڻ کان بهتر آهي ته پنهنجي سردارن جي هٿان مرئون.‘ استالن گراڊ جي شهر ۾ روسين، نازي جرمن فوج سان هڪ هڪ انچ زمين جي لاءِ مهاڏا اٽڪايا ۽ اهو شهر نازي جرمن فوجن لاءِ قبرستان بڻجي ويو .....

هي هيون تاريخي حقيقتون .... ليڪن سوال اهو آهي ته اسان پنهنجن شهرن کان ڪيتري قدر باخبر آهيون .....؟ اسان جو رويو پنهنجن شهرن ڏانهن بي حسيءَ وارو ته نه آهي ......؟ ائين ته نه آهي ته اسان هاڻي ئي مرثيه ۽ الوداعي آزاد نظم لکڻ شروع ڪيا آهن؟ جڏهن ته هن وقت اسان کي پنهنجن شهرن جي حفاظت ڪندي پاڻ ۽ پنهنجي ايندڙ نسل کي ذلت ۽ تباهي کان بچائڻ گهرجي ...... جيڪي شهر صدين کان وٺي اسان جي ثقافت ۽ تهذيب جا وارث آهن، اسان جي تاريخ، علم ۽ ادب جا مرڪز رهيا آهن، ڇا اسان انهن کي دهشتگردن ۽ نااهلن جي رحم ۽ ڪرم تي ڇڏي ڏيون ....؟!انهن مڪار شهر رٿابندي ڪندڙ ماهرن ۽ انتظام ڪندڙن کي بي لغام ڇڏي ڏيون، جيڪي ڪراچيءَ ۾ قديمي ڳوٺن کي ڊاهڻ ۽ ساڙڻ جي ڪِد آهن .....!؟ لياريءَ کي هڪ وڏي گند جي ڍير ۾ تبديل ڪرڻ جي پنيان آهن ..؟ حيدرآباد ۾ ’گهيراوُ جلاوُ‘ جي پاليسي تي عمل پيرا آهن .....!؟ اسان جا اُهي شهر جيڪي خوبصورتي ۽ صفائيءَ ۾ پاڪستان کان اڳ وٺندڙ ۽ من موهيندڙ هيا ۽ اسان جي جمالياتي شوق جا شاهد هيا، آباديءَ جي دٻاءَ جي ڪري اڄ اُهي وڏي ’بيت الخلا‘ ۾ تبديل ٿيندا ٿا وڃن .....! ڇا اسان هٿ تي هٿ رکي، گوڏو گوڏي تي چاڙهي ٽيڪجي ويهئون ...؟ نواب شاهه ۽ ميرپورخاص جا شهر، جن جا روڊ ڪشادا ۽ ماڻهو ماڻهپي وارا هئا، اُهي سوڙها ۽ ماڻهو تنگ نظر ٿيندا ٿا وڃن ....! سکر ۽ روهڙيءَ جون وستيون، جيڪي سنڌوءَ جي ڪنارن تي سهاڳڻين وانگر سج ڏڄ سان ڪرُ ڪنيون بيٺيون هونديون هيون، اڄ اُهي بيواهيون ۽ ڏهاڳي ٿيون لڳن ....

شڪارپور ۽ لاڙڪاڻو، جيڪي باغيچن جا شهر هيا، تن جي باغن ۽ باغيچن ڪي مسلمان تہ ڪيو ويو پر اڄ اُهي مليا ميٽ ٿيندي شهادت ماڻي رهيا آهن. دادو ۽ جيڪب آباد کُليل دل وارن ماڻهن جا کُليل شهر هيا، اڄ انهن ۾ گهٽڻدي ساهہ ٻوساٽجڻ لڳي ٿو. خيرپور ۽ ٺٽي جا شهر جيڪي درگاهن ۽ صوفين جا آسڻ هيا، اُهي اڄ ڏوهن ۽ گناهن جا گهر ٿي پيا آهن!

ان جا سبب صرف اهي آهن تہ سنڌ جا شهر جيڪي آبادي جي اضافي ڪري ٻيٽا ٽيٽا ۽ چئوٽا ٿيندا ٿا وڃن، ڪنهن آڪٽوپس وانگر ٻنا ڪنهن رخ ۽ توازن جي ٽنگان ۽ ٻانهان ڪيندا، بي تڪي انداز ۾ وڌندا ۽ مسئلن جا پندار ٿيندا ٿا وڃن. ليڪن سنڌ جي شهرن جا دشمن اسلام جي نالي تي، اجا ٻاهرين ۽ ڌارين لاءِ دعوت نامہ رڪيون وينا آهن ۽ 'جنت ابن سباح' ناهڻ واري چڪر ۾ آهن .. ....!! ۽ بضد آهن تہ هر انسان پاڻ هڪ وات ۽ ٻہ هٿ ڪنيون اچي ٿو، تنهن ڪري اسلامي ڀائيچاري جي بنياد تي انهن کي آڻڻ گهرجي .. ....! ليڪن ڇا انهن کي اِها ڄاڻ ناهي تہ جڏهن مڪي تي ٻاهران آيلن جو دٻاءُ پيو هيو تہ حضرت علي پنهنجي سماجي ۽ شهري علم تي دسترس جو مظاهرو ڪندي فرمايو هيو تہ: 'توهان لاءِ هڪ شهر، ٻي شهر کان زياده حقدار ناهي. (پر) بهترين شهر اُهو آهي، جيڪو اوهان جو بار برداشت ڪري سگهي'.

سماجي معاهدو

ڪرو ڪيتر جي ميدان تي، سورج آخري نظرون وجهي الوپ ٿي ويو، ڪؤرن ۽ پاندون جي آمهون سامهون بيٺل جنگ جوانن جي هٿن ۾ جهليل استر شستر هيٺ ٿي ويا ... مها پارت جي ٿيندڙ جنگ جي نيمن انوسار، سج لٿي کانپوءِ هر ڪنهن کي ميٺ محبت سان ملڻو هيو ... اونداهي رات ۾ برندڙ اُماڙين جي روشني ۾ پاندوون ۽ ڪؤرن جا جنگ جوانڻ، دورڻ آچاريہ، دريوڌن، ارجن، نڪل، سهديو ۽ يڌشٽر وغيره پلٿي ماريون، وديا جي مها ساگر ڀيشم جي چوڌاري وينا هيا .... پر انهن سيني جنگ جوانن مان يڌشٽر جيڪو نريٽا، گنڀيرتا ۽ ڌيرج جو ڌٽي هيو. تنهن پنهنجي هرديہ مان اٿپن ٿيندڙ سوال سرسئناپتي جي آڏو رکيو: ’مهاپتہ (ڏاڏا)! ڪرپا ڪري ٻڌايو تہ منش جاتيءَ (انسانذات) ۾ سماج جو آرنڀ (شروعات) ڪيئن ٿيو؟‘

ڀيشم، مک تي مرڪ آندي ۽ پوءِ پنهنجي وديا جي اٿاهہ جل مان يڌشٽر جي اُڃ اجهائڻ لڳو:

’راجن! منش جاتيءَ ۾ جڏهن حرص ۽ حوس جو انت نہ رهيو تہ چوڌاري انياءُ ٿيڻ لڳو. تڏهن ماڻهن گڏجي اهو فيصلو ڪيو تہ جيڪو بہ شخص ڪنهن جو سامان چوريءَ يا زوريءَ کڻندو، زيادتي ڪندو يا ماريندو تہ سيئي ان جو گڏجي مقابلو ڪنداسين ۽ سزا ڏينداسين.‘تامس هابس، جان لاڪ ۽ جي جيسڪس روسو کان، گهڻو اڳ، سماجي معاهدي (SOCIAL CONTRACT) جو تصور مهاپارت جي اتهاسڪ پستڪ ۾ ملي ٿو ۽ دنيا جا سيئي گڻ ايشور، فلاسفر، ڏاها ۽ سماجي ماهر انهيءَ ڳالهہ تي اتفاق ڪن ٿا تہ اهو انساني معاهدو هيو، جنهن انسان کي اشرف المخلوقات يا سوچيندڙ جانور THINKING ANIMAL ۽ سماجي جانور سڏرايو. اهو سماجي معاهدو هيو، جنهن برائي ڀلائي، نيڪي بدي، جزا سزا جو تصور ڏنو، انساني سماج ۾ ضابطو ۽ توازن پيدا ڪيو .... انهيءَ جي ڪري ئي انسانن مختلف سيپتائن کي جنم ڏنو .... اهڙن انساني گروهن ۾ سنڌ واسي بہ هيا.

سنڌ واسين جي تهذيب ۽ تمدن جا نشان موهن جو دڙو، جهڪر جو دڙو، چانهوءَ جو دڙو آمري جو دڙو، اڃ بہ اسان جي لاءِ باعث فخر آهن ... ليڪن ڇا اسان جو، ايندڙ نسل اسان جي ڪارنامن يا ڪرتوتن تي ڪنڌ کڻي جهڙو ٿيندو .....؟ اسان تي فخر ڪري سگهندو ....؟ اهو هڪ سوال آهي، هر سنڌ واسيءَ لاءِ ... جڏهن تہ هن وقت ايئن محسوس ٿئي ٿو تہ ڄڻ سماجي معاهدو ٽٽي چڪو آهي .... انساني سماج پڃي پورا ٿي رهيو آهي ... اهو سماج جنهن لاءِ سماجي ماهر چون ٿا تہ اهو ذات جي اظهار ۽ نسل جي تحفظ جي لاءِ وجود ۾ آيو هيو، ڇا اهو اسان وٽ موجود آهي ....؟ اسان تہ اهي سڀ رسمون، قاعدا، قانون، اصول وساري ڇڏيا، جنهن ۾ ڪنهن اڙئي کي آڌار ڏبي هئي، ڏکئي جو ڏک ونڊبو هو، بکئي کي کارائبو هو، پلئي کي دڳ لائبو هو، اشراف لاءِ

عزت هئي، ڪميني لاءِ نفرت هئي .... وڏيرا ننديرا، مڪي، معتبر چڱا مڙس مظلوم جي متي تي هٿ رکندا هيا. لچ لفنگي ۽ ظالم ڪي پت برادريءَ مان ڪڍيو ويندو هو .... طرحين طرحين سزائون هونديون هيون. ڪڏهن ٽالهي پت بند، ڪڏهن حقو پاڻي بند، ڪڏهن ڏنڊ چٽيون ، ڪڏهن ڳوٺ يا شهر نيڪالي، ڪڏهن ڪاٺ ۾، ته ڪڏهن ڪني آڱر وڍي پلي، پر هاڻي، خدا جو شان آ، ڳڌه خاندان آ.

اڳي ته نانگ به رستي روڪ ڪئي ته اسان ڪيس چوندا هياسي ’فقير! نه تون اسان جو مندو، نه اسان تنهنجا مندا، تنهنجي واٽ پنهنجي ۽ اسان جي واٽ پنهنجي!‘ نانگ ڪي به سمجهه پوندي هئي.سري پري جاءِ ڏيندو هو، پر هاڻي انسان رستي روڪ ڪيون بيٺو آهي .... نانگن کان به ويل آهي ... مرن کان به ڪريل آهي ... زناورن کان به چڙهيل آهي ... مسافر ويچارو پنهنجي واٽ وٺيون پيو ويندو ... شايد ڪنهن جي جنازي ۾ شريڪ ٿيڻ، شادي ۾ پير ڪٽڻ، ڪنهن بيمار کان پڇڻ. نوڪري وارو هيو، ٻچن ڪي ڏسڻ، بيمار هيو، علاج ڪرائڻ ... پر هي سپ جا مندا ۽ ويري ... ڳتڙ کان جهليندس، ٻٽ هٽندس ، گاريون ڏيندس، گهليندس ... گهر ۾ ماتم ٿيندو ... چڱا ڀلا وچ تي پوندا ...

انساني جسمن جو واپار هلندو .... سودو نهيو ته واپس ورندو نه ته لاش ڪنهن واهه ۾، ڪنهن ڦٽل کوهه ۾، ويران جاءِ تي ڳجهين جو ڳاه ٿيندو ... ليڪن پوءِ به سڄي سماج جي ٻت ۾ سيسراٽي ڪو نه، درڙي ڪو نه .... چو ته اهي روز روز جا قصا آهن، ڪارنام آهن .... جيئن هي قصو منهنجي پاڙي لاهوري محلي لاڙڪاڻي جي، ڇهن سالن جي يتيم ٻار راجيش ڪمار جو آهي .... صبح سويري ماءُ ناهي سينگاري ٿيلهڙو ڳچيءَ ۾ وجهي پنهنجي ارمانن ۽ آرزوئن سان ڪيس اسڪول موڪلي ٿي انهيءَ آس سا ته، .... ٻچڙو پڙهندو ..... وڏو ٿيندو ... ماءُ جا هڙئي ارمان پورا ٿيندا .... ليڪن ابهم ٻارڙو اسڪول مان اغوا ٿي ويو .... چني پهچي وئي .... پورا به لک روپيا پينگ ..... ڪاڏنهن اچن به لک ....؟ نتيجو .... ننڍڙي ابهم ڪي بي درديءَ سان ڦاسي ڏئي، ڪني ڪڏ ۾ اڇلايو تو وجي ..... نه اپ ڏريو، نه زمين ڦاٽي ..... ليڪن هڪڙي پٽ جي ماءُ جو اندر اڏ ٿي پيو .... هاڻ ڦسي پيو .... ذهني توازن وڃائي ويني ... ليڪن هٽ ته روز اهڙا دل خراش قصا ورجائجن ٿا ... ڪنهن جو ياءُ ڪجي ٿو، پيڻ مري ٿي .. پيءُ ڪجي ٿو ... پٽ ڪجي ٿو ... ڪو اجتماعي فيصلو نه، معاهدو ڪو نه، شايد اڪين جو پاڻي سڪي ويو آهي .... شايد سيئي اذيت پسند تماشائي ٿي ويا آهيون، جو ايڏي ذلل ڪي سهاٽيون وينا. ايئن تو لڳي ته سنڌ هاڻي بي سماج نگري ۾ تبديل ٿيندي ٿي وڃي. ها، ايئن لڳي تو ته هي بي سماج نگري آهي .. جهلي ڪلواڙي ۾ هڪ غريب ماستر ارشاد علي ڪلوڙ ڪي انهيءَ ڪري ماريو وڃي تو جو هو پينگ نه تو ڏئي سگهي .... هڪ ٻئي ڳوٺ مان ٽن عورتن ڪريمت، رابعه ۽ ڪوڙي ڪي ان ڪري اغوا ڪيو ويو ته جيئن پنهنجي نفس جو پورائو ڪجي. سردار گلبهار خان جهتيال ڪي ان ڪري اغوا ڪيو وڃي تو ۽ موت ڏانهن نيو وڃي تو ته هو صرف سردار نه پر هڪ شريف ڪلمڪ ۽ سماجي ڪارڪن پڻ آهي. ’تلهو ڳوٺ جي ڊاڪٽر عبدالغني شيخ ڪي ان ڪري اغوا ڪيو وڃي تو، ته هو شهرن ڪي ڇڏي ٻهراڙي

۾ خدمت ڪرڻ چاهي ٿو. ترڙي جادو شهيد تي ڏاڙيلن چڙهائي ڪري هڪ هيڊ ماستر، چئن شاگردن، هڪ ڪلارڪ هڪ پٽيوالي کي ان ڪري اغوا ڪيو ته، جيئن سنڌ جا علمي ادارا پنهنجي موت پاڻ ئي مري وڃن ..... ’سگا‘ جي ميمبر ’علي بخش‘ لاکي کي ان ڪري اغوا ڪيو ٿو وڃي ته ڪو به ماڻهو جيئن سنڌ جي خير خواهي نه ڪري ... فوزيه پٽو کي ان ڪري اغوا ۽ قتل ڪيو ٿو وڃي ته جيئن ڪو به سنڌ واسي پنهنجي نياڻي نه پڙهائي سگهي .....سياسي پارٽين جا ماڻهو (هارايل يا ڪٽيل) ان ڪري اغوا ڪيا تا وڃن ته جيئن ماڻهن جو ايمان سياسي پارٽين تان کڄي وڃي ته اهي ڪو سنڌ واسين کي تحفظ فراهم ڪري سگهندا .... ڏاڙيل ڳوٺ’هاشم جا پاڻ‘ تي ان ڪري حملو ڪن ٿا ۽ ٻاويهه ماڻهن کي بي دردي سان برسٽ هڻن ٿا ته جيئن ڳوناٽا، حڪومت جي تحفظ ڪندڙ ادارن تي ڀروسو نه ڪن ۽ اها حقيقت پڻ آهي ته هاڻي ماڻهوءَ جو ماڻهوءَ تي ڀروسو ختم ٿي چڪو آهي. اڳي چيو ويندو هيو ته وڻ وڻ تي ناهي پوندو پر ماڻهو ماڻهو تي پوندو آهي. ليڪن هاڻي ماڻهن ۾ ماڻهپو ڪاٿي رهيو آهي؟ جيڪڏهن ڪو ڪٽيل ڏر وٽ دانهي ٿئي ته جواب ئي ڪتو ’اڳي ماڻهو نه کجندا هئا ڇا جو هاڻ اسان کي اچي ورتو اٿو ....!؟ هارايل ڏر ڏانهن ڪو عرض ڪٽي وڃي ٿو ڇهڙ ئي هڪ ’ووٽ ڏنا هيوَ جو اميد ڪري آيا آهيو‘ ... باقي رهي پوليس انهن جي اڳيان روئڻ اکين جو زيان آهي، ڇو ته بگهڙ ٿئي ڏراڙ ته رڍن جو الله واهي ....هاڻي ايئن محسوس ٿئي ٿو ته جڻ سنڌ جي سيني سياسي، مذهبي، سماجي ڳرن اهو وساري ڇڏيو آهي ته ڪي انساني رشتا ناتا ۽ واسطا به ٿيندا آهن ... هونءَ به هاڻي ڇڳن جا پٽڪا ٻنڌن تي آهن، تڏهن ته ڏاڙيل چنيون لکي شريف ماڻهن ڪان ڊبل گهوڙا بوسڪيءَ جا پٽڪا ڳهرائن تا ۽ پاڻ کي ’مڙس ماڻهو‘، ’جوان جا پٽ‘، ’ڳاڙدي‘، ’ڪونتر‘ ۽ ’قنڌار‘ سڏرائن ٿا. ليڪن سيئي سياسي سماجي ۽ مذهبي پيشوا ياد رکن ته جيڪڏهن انهن چتن ڪتن کي نه جهليو ويو، ته اهي ڪڙم جا ويري سڄي سنڌ چڪيندا ....

جيڪڏهن انهن فيل مستن کي نه روڪيو ويو ته سڄي سنڌ جي سياسي، معاشي ۽ اخلاقي پيل ٿي ويندي ....هاڻي ئي ڪيترا ماڻهو سنڌ کي ’دار الحرب‘ سمجهي ڀڄي رهيا آهن ۽ ڪي ماڻهو انتقام جي آڳ ۾ انتا تي ساڳيو ئي ڏنتو اختيار ڪري رهيا آهن. جيڪڏهن اها انتيرگردي ايئن جاري رهي ته پوءِ هي ڪرمن ڪٽي قوم پنهنجي موت پاڻ مري ويندي. دشمن کي ضرورت ئي نه پوندي ته اسان کي نيست نابود ڪري، ڇو ته جيڪو ڳڙ سان مرندو آهي تنهن کي زهر ناهي ڏبو.

ان ڪري بقا جو اهو آخري رستو بچيو آهي ته گڏجي سنڌ جي انهيءَ سماجي معاهدي کي ورجايون ته جيڪڏهن ڪو به ڪنهن سان زيادتي ڪندو ۽ ڪنهن کي اغوا يا قتل ڪندو ته، سيئي گڏجي ان جو مقابلو ڪنداسين ۽ سزا ڏينداسين

سچ مرچان ڪوڙ ڳڙ

’اوائلي انسان گول مٽول هيو. ان کي چار ٻانهون ۽ چار ڄنگهون هونديون هيون. ٻہ هڪ جهڙا منهن ۽ مٿا، چار ڪن، نسل وڌائڻ وارا ٻہ عضوا. اُهي سگهارا، همٿ ڀريا ۽ هنيلا هيا. انهن هڪ ڏينهن همٿ ڪري آسمانن تي چڙهي ديوتائن تي حملو ڪري ڏنو. زيوس ۽ ٻيا ديوتا پريشان ٿي ويا تہ انهن سان ڪيئن نبرجي؟ زيوس ديوتا حل ڪڍيو .... هن سڄي نسل انساني کي ٻن حصن ۾ وڍي ڇڏيو. جيئن صوفن جو آچار ناهڻ يا ڪنهن ٻي ميوي کي سڪائڻ لاءِ اڌو اڌ ڪيو ويندو آهي ... پوءِ هر هڪ انسان (مرد يا عورت) ان اوائلي انسان جو ڀڳل ٽٽل اڌ ٿي پيو. انسان جو اصلي جسم جو ايئن ٻن حصن ۾ ورهائجڻ ڪانپوءِ، هڪ حصو، ٻئي حصي سان ملڻ جي اڪير ۾ تڙپندو رهيو، اهي ٻئي حصا جڏهن بہ مليا تہ اها سڌ رکيون تہ شال وري گڏجي هڪ ٿي وڃون ... تنهن ڪري انسان جي پنهنجي ٻئي اڌ جي ڳولا، سڄي جي سڌ، جستجو ۽ تڙپ جو نالو ئي ’پيار‘ آهي ....‘

شاعر ’ارستوفينز‘ هي قصو، ناٽڪ نويس ’اگيٿون‘ جي گهر ۾ رات جي دعوت تي ’پيار‘ جي موضوع تي بحث ڪندي ٻڌائي رهيو آهي. اُنهيءَ بحث ۾ انهيءَ زماني جون عظيم شخصيتون، جن ۾ استاد سقراط، طبيب اريڪسيميڪس، روشن خيال فريڊرس، ڏڪٽار، پاسنياس ۽ خوبرو جوان الڪيا ٻيادس پڻ شامل هيا. يونان جي انهيءَ 416 ق/م واري ٻڌايل ديو مالائي قصي تي ڪٿي يقين نہ بہ ڪجي. ليڪن ان ۾ اهو تہ اعتراف آهي تہ مرد ۽ عورت انسان جا ٻہ مڪمل حصا آهن. جنهن ۾ هڪ، ٻئي کان سواءِ اڌورو آهي .... ليڪن هن ڪمپيوٽر واري دؤر ۾ ڪي اهڙا ڳاٽي ڀڳا سماج آهن، جتي عورت کي انسان ئي تصور نہ ٿو ڪيو وڃي ۽ اهڙا ڪوڙا قصا، تاريخون ورجائجن ٿيون، جنهن ۾ عورت ذات جي لاءِ نفرت، استحصال کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ ناهي .... جيڪا، عورت مرد کي ڄٽي ڏيهہ ڏيکاري ٿي، تنهن کي مرد جي پاسراتي جي پيداوار سمجهيو وڃي ٿو .... جيڪا ٿاتي نپائي وڏو ڪري ٿي تنهن کي زر ۽ زمين سان ملائي فساد جي جڙ ڪوٺيو وڃي ٿو .... جنهن جي ٿڻن جي ٿڃ ڌائي مرد وڏو ٿئي ٿو، تنهن کي شيطان جو شر سڏي ٿو. جت عورت سان اهو سلوڪ هجي، ورتاءُ هجي، اتي عورت پنهنجي جائي ڄٽي کي ڪهڙي مڪمل سماجي تربيت ڏئي سگهندي ....؟ جيڪا پاڻ احساس محرومي ۽ عدم تحفظ جو شڪار هوندي تہ ايندڙ نسل کي ڪهڙي خود اعتمادي ڏئي سگهندي ....؟ اها ايئن ئي ڪندي جو ڇٽيندي ويندي، ڊنگهرن تي اڇلائيندي. سماجي نفسيات ۽ ٻار جي نفسيات جا ماهر، ان ڳالهہ تي زور ڏين ٿا، تہ انساني شخصيت جي انتشار جو سبب ٻار جي صحيح تربيت نہ هئڻ جي ڪري ٿئي ٿو. جنهن ۾ ماءُ جو ڪردار اهم ٿئي ٿو. ليڪن جنهن جاءِ عورت لاءِ اهي لفظ استعمال ٿين تہ، ’عورت ذات تي لک لعنت آ .... عورت آپير جي جتي، هڪ لاهي ٻي پائبي ..... عورت کي عقل ڏائي ڪڙي ۾ آ، رات جو اهو بہ گم .... ‘ اها موت ۾ ڪهڙو ڪلياڻ ڪندي؟

جڏهن ته هن صديءَ جي پهرئين ڏهاڪي ۾ ، انگلستان ۾ عورتون اهڙن لفظن ۽ ٺٺولين تي چڙي پيون هيون. هنن پارليامينٽ جي اڳيان زوردار احتجاج ڪيا ته عورت کي CHATTLE (شخصي ملڪيت ڳئن ۽ گهوڙن جيان) نه سڏيو وڃي ۽ نه ئي وري سندن وجود جي باري ۾ ايئن ٺٺوليون ڪيون وڃن ته ’خدا پهريائين سڄي دنيا کي تخليق ڪيو ۽ پوءِ آرام ڪيو. پوءِ هن مرد کي تخليق ڪيو ۽ آرام ڪيو. آخر ۾ عورت کي تخليق ڪيو. انهيءَ ڏينهن کان وٺي نه خدا ۽ نه وري مرد آرام ڪري سگهيو آهي ...؟‘
انهن پنهنجن حقن لاءِ ’عورتن جو سماجي ۽ سياسي اتحاد‘ نالي تنظيم ٺاهي .... نوي هزار پائونڊ چندو جمع ڪيو .... اخبار ڪڍي .... جلسا ڪيا .... رجعت پسند مردن پارليامينٽ مان ’ٻلي ۽ ڪئي‘ نالي اسپيشل ايڪٽ پاس ڪرايو ... متائن تشدد ٿيو .... جيلن ۾ وڌو ويو ... جلاوطن ڪيو ويو .... ليڪن عورتن جي جدوجهد سياسي ۽ سماجي سڄاڻن جي پنيرائي ۾، رجعت پسندن ۽ مذهبي جنونين کي جهڪائي وڌو ..... اڄ سيني ترقي پسند ملڪن ۾ اهو خنده پيشاني سان اعتراف ڪيو ٿو وڃي، ته سندن سماج ايستائين ترقي نٿو ڪري سگهي، جيستائين اعليٰ قدر ۽ معيار نه ٿو ڏئي سگهي، جيستائين عورت کي گهر کان وٺي، ملڪي معاملن تائين ڀاڱي ڀائيوار نه ڪيو ويندو ..... ليڪن اسان وٽ هن صدي جي ڌري گهٽ آخري ڏهاڪي ۾ به عورت کي پرايو ڌن سڏيو ٿو وڃي ....
ڏيءُ ڌڻ چيو ٿو وڃي ... اسان وٽ عورت اها ئي مجبور ۽ محصور، قيدياڻي، ٻانهياڻي، ٻڌي ٻانهي مجازي خدا اڳيان، پيءُ جي اڳيان، ڀاءُ جي اڳيان .... انهيءَ ڪري جو اسان وٽ اڃا به ڏيءُ ڌڻ هوندي آهي، رڍن جي ڌڻ جيان ..... مال جي مالڪ جي مرضي آ سودي ۾ ڏي، قرض ۾ ڏي، آڏري ڏي، وڪڻي يا کهي ڪائي ....اسان وٽ اڃا به عام عورت (خاص الخاص عورتون نه)انهيءَ حالت ۾ آهن ته:

هيڪ جيئن ته جاياس، ٻيو جاپندي جي مران،
گهنگهر گهٽو ٿياس، جاپي ماروئڙن کي .

پهريتي جائي ته سورن ۾، نياڳي ليکبي .... پٽنهس کي آيو ويو، سنوڻ طور ست پادر هٽندو ته متان ٻيهر ڏيءُ ڄڻي تي .... هندو ڪميونٽي ۾ ته پتن جي متان ڏيءَ جائي ته شهر ڍنڍورو ، مائي ، تکڙ جائي آ .... ڀڳوان خير ڪندو! ..‘ جوان ٿئي کان پوءِ جنهن کي خبر پئي نڪ کي موڙو ڏئي هليا ويندا، ’نه مائي! تکڙ ڪير وننڊو ...!‘ ڀهراڙيءَ ۾ جائي ته جمڻ سان سورن جي ستي ملندس .... ڪنهن انڌي ڪاٽي جي نالي ٿي ويندي .... جوان ٿي ته انڌي جو پيءُ اچي در تي ٻيهندو ۽ چوندو ’ ٻانهن ڏيو ...!‘ سڀ کو چوندو، جيڪو منجهه ازل، تنهن کي ڪير وجهي جهل .... پوءِ ٻانهن انڌي جي حوالي ۽ انڌي جي جوءِ، الله جي حوالي ....جي ڏي وٽ ۾ وئي ته به سورن سانگهارو ڪونه ٿيندس ... روز جهيڙا، روز فساد .... ڪڏهن مڙس ڳٽ کان وٺي پيڪي ڇڏي ايندس، ڪڏهن ڀاءُ ٻانهن کان وٺي ساهري ڇڏي ايندس ....ايئن سڄي عمر اڳيان پاٽي، پويان چڪ هوندس. پوءِ به چوندس ته ڏيءَ اها جيڪا ساهرا به ملهائي ته پيڪا به ملهائي ....جي ڏي

وٽ ۾ نه وئي ته پيٽ ۾ ويندي ...پهريون پيٽ يا ٻيو پيٽ ماءُ پيءُ جو، جيئن مال آڏيارو ڏبو آ ... پيءُ ماءُ جون نظرون ٻه پيٽ ۾، ته مڙس جون ٻه .... ڪڏهن تي ٻچا ڦوڙي ته وارثي ڪيون ... جي ڌيءَ جائي ته پيءُ خوش، مڙس ناراض، جي پٽ جائو ته مڙس خوش، ابو امان ناراض ... ايئن جنڊ جي ٻن پڙن ۾ پيئي ڏڏربي، چچربي، پيسبي .... پر جي منهن مهاندي سان، هڏ ڪاٺ سان جائي ۽ پٽنهس آياڙ جو ترو ته پوءِ ٽڪن تي وڪامبي ... ملهه ٿيندو، واڪ لڳندو .... پنجويهه هزار .... پنجاهه هزار ..... ٻه جريب ٻنيءَ جا .... پوءِ پيءُ ماءُ پنهنجن ئي هٿن سان ڏاڏي جيڏي ڏگهه سان ٽنگ جيڏي ڪنوار ڪدي ڏيندو . ....!

شهر ۾ ڌيءُ نه تي جڻ ڪني مڇي، ڪير وٺي؟ اڳيون زمانو ته ڪونهي جو ليلم پائي لڏي اچي، ور جي گهر ويهي ..... هاٽي ڪير تو ڏسي سگهڙائپ، رڌي جي، پڪي جي، توپي جي ٽڳي جي ....؟ يا لڇڻ ڪي ڪير تو ڏسي، اٿڻ ۾ ويهڻ ۾، ڳالهائڻ ۾، ٻولهائڻ ۾، ادب ۾، اخلاق ۾....؟ هر ڪو ڏسي تو ڏاج ڪي، ڏاج ۾ چاهي ؟ ڪار آ يا فرج آ، ٽي وي آ يا وي سي آر آ ... پيءُ ماءُ ارڪو ترڪو ڏاج ۾ ڏئي ڌيءُ اڪهائي ....مرڻ ڪان اڳ پٽن ڪي وصيعت ڪري ته توهان وري ڀين ڪي قرضي ڪجو ....

هيءَ ڌيءَ هئي شهر ۽ ٻهراڙيءَ جي هينين ۽ وچين طبقي جي، پر جي اها ڪنهن خاني، خان يا سيد وٽ جائي ته ويچاريءَ جو جوڙ نه ملندو، جيڪو گهرندو تنهن مان وڏ نڪرندي، اسان اُلاٽا، هو فلاٽا .....! ڪاڏهون ڳالهه نهي، جوڙ جتيءَ جا ٻه ناهن ....! چو ته الاٽو ، الاٽي ڪي ڏيندو، فلاٽو فلاٽي ڪي ... پوءِ ويني ورهه تي ويندا، چانديءَ جون تارون پئجي وينديون ... آخر ۾ بي بي پلي، ڊڪي پلي .... ستي ٿيندي تعويذ لکندي، جڳ محتاج ... جي ڌيءَ، مڏي ملڪيت واري وٽ جائي ته جڻ پڪي، پجري جو ٿئي. ڪيئن طوطن جهڙي ڌيءَ خان، سرائي ۽ سيٽ ايئن سوني پجري مان ڪدي ڏي، انهن ڪي، جيڪي سندن ملڪيت ۾ ٻلي جيان تارا وجهيون وينا آهن. پوءِ جيڪا پيءُ يا ياءَ جي مرضي،سا الله جي مرضي ...

ڌيءُ نام نهاد غيرتي وٽ جائي ته جڻ ڪلهه مري وئي .... غيرتي هٿ وٺي پٽ ڪي سمجهائيندو ته، عورت آ نڪر جو ٽاڻ، هڪ پيگو ٻيو ونبو .. جي پلاند ڪرٽو هجئي سياٽپ وارو، ته دشمن ڪي ماري پنهنجي ئي عورت ڪي ڳترا ڪري مٿان اچلائينس. ڪارو ڪاريءَ جي ڪيس ۾ خون آيو ويو يا وڏ ۾ وڏ ٽي سال ٽيپ .... جي فيصلي ڦاڙيءَ ۾ ڏنڊ چٽيون پئجي ويا ته ٻه پرواه ڪونهي. خون بها ۾ ٻه عورت ئي ويندي ....گيٽ مليندي، لوڙي چوڙي پاڻ پٽيندي، تون رکو مڙس ماٺهو ٽجاڻ، چو ته عورت اڇٽي وجٽي شيءِ آهي. جي ڪوسيري وئي ته چوٽيري ملندي، چوٽيري وئي ته ڪوسيري ملندي.

پر جي ڌيءَ جو الله ياڳ پلو ڪيو، مڃي ماني لائق ويڙهي ۾ جائي .... درئون گهرئون ور ملي ويس ، سگو سوٽ .... چاچو، بابو سيئي خوش ته جي گهر ۾ ڪڏ هجي، ته ٻهر ٻاهر ئي نه ڪديجي... ٻئي نندا نيٽا، سنَ مان ساءُ پيو اچي، مڙسهنس اجان ڪاليج

پئي پڙهيو ....پيءُ ۽ چاچي جي خرچ تي يونيورسٽي ويو. پنيان جبل جيڏيون اميدون، آسرا ... جڏهن ٻه اکر پيٽ ۾ پيس ته جاڻ وڌيس ته محبت ڇا آهي ....؟ زندگي ڇاآهي ...؟ سمجهه ۾ آيس ته زندگيءَ جو ساٿي LIFE PARTNER پڙهيل ڪڙهيل هجي، فارورڊ هجي، نوڪريءَ ۾ سوين هينايون متايون، صاحبن سان ته ڳالهائي سگهي، پروموشن ته ڏياري سگهي .... نوڪري مليس ته پيرن تي بيٺو، پاڻ پرو ٿيو ته، پرَ لڳس ... ڏهه ڏند چوڏهن پاسيريون، اهڙي ته وٺي ويس جو فنا في المعشوق ٿي ويو ..... متا ڪتا ڏئي عشق جي شادي Love Marriage ڪيائين .... همراهه کي هاٽي چوڻ وارو ڪير؟ چو ته ’سچ مرچان ڪوڙ ڳڙ ،پير پئسو زال گر، جيئن پئي آڪي تيئن پيو ٿر‘ ... انڌي محبت ۾ پويان ويس وسري، اڳيان لڳس مصري ....ترقي پسند ۽ ترقي يافته مرد نئون آشيانه اڏي ويهي رهيو، پراڻي آکيري ڏي ڏنائين ٻه ڪو نه ته ڪو ساهدار ٻه سندس انتظار ۾ هوندو .... سادي سودي عورت وٽ اهي ئي اوسارا، ڏنيڪار هڏڪيون ۽ پوءِ:

آئل ڙي او لاٽا، ڏنا جي جيجل ماءُ .....   *

افضل قادري

او ڪوي ديس جا! مت چو تي منجهي
ڪوڙ ايڏو نہ هڻ
سچ سامهون اچي، ڪٿ ڪڏي آ ڪني
ڪوڙ ايڏو نہ هڻ
پنهنجي هٿ جو ڪنگڻ آرسيءَ ۾ ڏسي
ڪوڙ ايڏو نہ هڻ

هي پنهنجي اندر سان جهيڙيندڙ افضل قادري آهي، جيڪو ڪراچيءَ جي جناح اسپتال مان مايوس ٿي واپس وريو ..... ۽ هاڻي کٽ تي ليٽيل ..... هڪ هٿ سيني تي .... ٽنل ۽ اکڙيل ساهن سان ٻڌائي رهيو آهي:

’ادا‘ احساس مري ويا آهن ..... ايڪويهہ ڏينهن بيڊ تي ننڌڪو پيو هيس ... نہ دوا، نہ درمل .... نہ اوهي نہ واهي .... هڪڙو حڪومت جو نمائندو آيو تہ بہ، اچڻ سان ئي زخمن تي لوڻ ٻرڪيندي، چيائين: اسان وٽ پئسا ڪونهن، جو تنهنجي مدد ڪيون .....!‘

مون ڪان نہ رهيو، چيومانس:’صاحب! توڪي ايترو بہ اخلاق ڪونهي تہ، ڪنهن مريض ڪان ڪيئن پڇجي ...؟ مون ڪو توڪان پئسا گهريا ...؟ هٿ ٽنگيو .....؟ ادا، اهي حال تي ماڻهن جا ... مون تہ اڄ تائين ڪنهن کي بہ ناهي چيو تہ، اخبار ۾ ڏيندا ڪريو ۽ منهنجي بيماريءَ جي پبلسٽي ڪندا ڪريو ....جذبات ۾ هن جا ساهہ ويتر اڪڙجي ويا. ڪجهہ جهٽ ڪلينيڪل ڪمپوزائٽ اسپري وات ۾ ڏيندي ساهن کي بحال ڪيائين تہ وري انهن مسيحائن جو ذڪر ڪيائين، جن ڪيس ذهني عذاب ڏنا هئا:

’يار، پروفيسر تہ ڏاريو هيو .... هڪڙو دفعو آيو تہ اچڻ سان ئي طنز جو نشتر هڻندي چيائين تہ، قوم ڪا سرمايہ ڪيا حال هئي ....؟‘ ڏريان ئي ڏاريا مت مئيءَ جا نہ ٿيا ..... پر هڪڙو ڊاڪٽر تہ هم زبان هو، اهو بہ منهنجي درد کي نہ سمجهي سگهيو ..... هيئن ڪرڙيءَ وانگر ڦٿڪي، ڦٿڪي بيڊ تان هيٺ ڪران .... منهنجو پٽ سڏڻ وڃينس تہ نرسن سان ’ٺهہ! ٺهہ!‘ ۾ پورو .... ’جيءُ!‘ تہ چا ’ڦوٽ‘ ڪرڻ بہ نہ اچي .... منظور! حياتي جيتري هوندي، اوتري ٽيندي پر گڻ ۽ گالهيون تہ رهجي ويندا آهن .... ڦٽ چٽي ويندا آهن، پر ويڻ تہ نہ ويندا آهن.‘

چا واقعي هاڻي احساس مري ويا آهن ....؟ جو سڄاڻ حاڪم کي اها بہ خبر ڪونهي تہ ڪو اسان جي سماج ۾، ڪي سماجي قدر بہ هوندا آهن تہ، بيمار ڪان ڪيئن پڇبو آهي ...؟ دلجاءِ ڏبي آ، يا سڏيون ٻڌائبون آهن ...؟ ڏڍ ڏبو آ، يا ڪتيون ٻڌائبون آهن ...؟ جيڪڏهن وزيراعظم صاحب جي سفارشي خط جي ڪري افضل قادري ڪان پڇڻ مجبوري بہ هئي، تہ بہ هڙئون پلي وجي ها، وڙئون تہ نہ وجي ها .... اسان تہ ايئن

سمجهندا آهيون تہ جيترو وقت جو حاڪم مهذب ۽ ڪلچرڊ تي سگهي ٿو، پيو ٿي نہ ٿو سگهي .... پر عالم جا ابا، توئي ٽنگان ٽڙيون تہ بندا ڪيئن ڪندا ....؟ توڪي تہ خبر هوندي آهي تہ ’ثقافت‘ عربي جي لفظ ’ثقف‘ مان ورتل آهي، جنهن جي لغوي معنيٰ آهي ’عقلمندي ۽ مهارت‘ ... توڪي تہ چاڻ هوندي آهي تہ CULTURE جرمن زبان جي لفظ KULTOR مان ورتل آهي، جنهن جون معنائون آهن ’ڪيڙڻ‘ ’پوکڻ‘ ۽ ’وڌائڻ‘ ... ۽ ان جو سماجي ماهر ڪجهہ هيئن مطلب ڪيندا آهن تہ، هتي زمين ڪيڙڻ جي بجاءِ، سماج ۾ رهندڙ ماڻهن جو ذهن ڪيڙڻو آهي ... سوچن، تصورن ۽ خيالن جو ٻج پوکڻ آهي. هڪ جهڙي ڪردار جو فصل وڌائڻ آهي تہ جيئن سماج ۾ رهندڙ ماڻهن ۾ پائيچاري ۽ محبت جو احساس پيدا ٿئي .... پر ٿي سگهي ٿو تہ اوهان ثقافت کي عربي جي لفظ ’ثقيف‘ واري معنيٰ ۾ ورتو هجي. جنهن سان نيزا ۽ ڀالا، درست ۽ تکا ڪيا ويندا آهن .... تڏهن تہ اوهان جي لفظن ۾ ڪردار ٻاڻن جهڙي تکاڻ ۽ نيزن جهڙيون سڌيون نوڪون هيون .... يا وري اوهان وٽ KULTOR لفظ جي جديد وصف اها هجي تہ، سماج ۾ رهندڙ ماڻهن جي ذهنن ۾ غلط روش جو ٻج اڇلائجي ۽ بي حسيءَ جو فصل وڌائجي ....

اسان جهڙن اڻ ڄاڻن تہ اهو پڙهيو هيو تہ، ’ثقافت‘ انساني ذهن جي پيداوار جو اهو مرڪب آهي، جنهن ۾ علم، عقيدا، آرٽ، رسم ۽ رواج، قاعدا ۽ قانون، جايون جڳهيون، هٿيار پهنوار، ٿانوَ ٿپا ۽ هر قسم جو ساز و سامان وغيره اچي وڃن ٿا.... ۽ اها ثقافت جي وصف بہ جڳ مشهور سماجي ماهر ’اي بي ٽائلر‘ جي آهي ..... پر هاڻي خبر پئي تہ اوهان وٽ ثقافت رڳو نالو آهي، بي جان شين جو ... جنهن ۾ صرف جايون، جڳهيون، رلهيون، اجرڪ، ٽوپيون ۽ پراڻيون شيون اچي وڃن ٿيون، يا وڌ ۾ وڌ ميلا ۽ نيلا .... باقي غير مادي ثقافت، جنهن ۾ علم ۽ ادب اچي وڃي ٿو، تنهن جي ڪا بہ حيثيت ناهي .... تنهن ڪري هڪ شاعر جيڪو غير مادي ثقافت (شاعري) جو خالق آهي، تنهن جي ڪهڙي حيثيت آهي ....؟

هي تہ رؤيو هيو ڪلچرڊ حاڪم جو ... پر ماڊرن مسيحا کي ڇا ٿي ويو ....؟ جو سندس احساس مري ويا ۽ جذبا اڏامي ويا .... هو تہ شفا ڏيندڙ هيو ...ڏک ونڊيندڙ هيو ... ان کي تہ مريض جي نفسيات جي خبر هئي ۽ ان کي نفسياتي علاج جي بہ پليءَ پت پروڙ هئي ....هن تہ ايم.بي.بي.ايس جي ڊگري وٺڻ کان اڳ عظيم حڪيم ۽ طبيب بقراط جو هي قسم بہ کنيو هيو تہ:

’مان قسم ٿو کڻان خدا جو ۽ صحت جو تہ، مان پنهنجي قول ۽ قرار جو پابند رهندس .... پنهنجي قابليت، سمجهہ آهر انهن قاعدن تي هلندس، جيڪي مريضن لاءِ مفيد هوندا ۽ انهيءَ کان پري رهندس جيڪي مريضن لاءِ هاڃيڪار هوندا ..... مان ڪنهن کي بہ مارڻ واري دوا نہ ڏيندس ۽ نہ اهڙو مشورو ڏيندس. ساڳي طرح مان ڪنهن بہ عورت کي ٻار ڪيرائڻ وارو نسخو نہ ڏيندس .... مان لچائي ۽ رشوت جي هر عمل کان پاسو ڪندس .... مان پاڪيزگي ۽ پوترتائيءَ سان پنهنجي زندگي گذاريندس .....‘

پر پوءِ بہ ايڏي بہ حسي ....؟ اهڙي بي رخي ....؟ ڇا ڪائنس سڀ ڪجهہ وسري ويو ...؟ يا هُن انهيءَ قسم نامي جي انحرافي ڪرڻ کي حق بجانب سمجهڻ شروع ڪيوآهي.
ڇا اها روش شايان شان آهي، انهن لاءِ جيڪي مئل جياريندڙ هجن ....؟ پر ان جي ابتڙ افضل جي دکدائک ڪٿا مان ايئن محسوس ٿيو تہ، اهي مسيحا جڻ هنود ڪاسائيءَ جيان هيا .... انڌا اونڌا ويچ هيا ... جن جي هٿان زنده مري ايندا آهن ... ويڻ وڻي ايندا آهن ... ڏک ڏسي ايندا آهن ...
تنهن ڪري اي حاڪم ...! اي حڪيم ...! معاشري جا اهم فرد ...' بي حسيءَ جو رستو تباهيءَ جو آهي .... اها سنگدلي، دنيا جي ٻين سماجن اڳيان ڪنڌ ڪٽڻ نہ ڏيندي .... مهرباني ڪري، انهيءَ ڪنورتا واري روش تان هٿ ڪڻ تہ جيئن ماڻهو بہ انهيءَ راءِ تان هٿ ڪڻن ۽ نہ چون تہ:
'خدا شل ڪنهن کي، حاڪمين ۽ حڪيمين نہ وجهي'

(31 مارچ 1990 ع هلال پاڪستان)

ڏوهه ڪنهن جو آهي؟

قائن کان خدا پڇيو: ’تنهنجو ڀاءُ ڪٿي آهي؟‘ هن جواب ڏنو: ’ڇا منهنجو ڪم رڳو پنهنجي ڀاءُ جو خيال ئي رکڻ آهي؟‘ پوءِ خدا چيو: ’جو تون اهڙو ظلم ڪيو؟ تنهنجي ڀاءُ جو خون رڙيون ڪري پڪاري رهيو آهي بدلي لاءِ ..... تون هاڻي لعنتي آهين، تون ڪا به زمين کيڙي نه سگهندين. اها تنهنجي ڀاءُ جي خون سان تر ٿي چڪي آهي. جڏهن تون پنهنجي ڀاءُ کي قتل ڪيو هيو ته ان پنهنجو وات کولي ڇڏيو هيو .... تون هاڻي ان اپائڻ چاهيندين ته ڌرتي توکي ڪجهه نه ڏيندي ... تون ڌرتي تي بي گهر ۽ رولن جيان رهندين .....‘

عهد نامه قديم جي حوالي سان، آدم جي اولاد جو هي پهريون ڏوهه هيو ۽ پهرين سزا هئي خدا طرفان ..... تنهن ڪري مذهبي نقطي نگاه کان ڏوهه ۽ گناه جي وصف هيئن ٿي بيهي، ’ڏوهه ، مذهبي اصولن جي پيش نظر ناهيل اخلاقي اصولن جي خلاف ورزي جو نالو آهي، جيڪو ناقابل معافي قرار ڏنو ٿو وڃي.‘

سماجي نقطي نگاه کان، ’ڏوهه سماجي معيارن تي پورو نه بيهڻ وارو، اهو غير پسنديده فعل آهي، جنهن سان سماج جو امن ۽ سلامتي خطري ۾ هجي ۽ قانوني اصطلاح ۾، ’ڏوهه هڪ اهڙو فعل آهي، جنهن جي لاءِ ملڪ ۾ رائج ۽ مقرر قانون جي مطابق منع ٿيل هجي ۽ سزا جو سبب بڻجي‘ ته پوءِ اهو سوال پيدا ٿئي ٿو ته، انسان اهو ڪريهه فعل ڇو ٿو ڪري ....؟

مذهبي نقطي نگاه کان ته اها شيطان جي شيطان گيري آهي ... پر سوال جو جواب جيڪڏهن ڏوهن جي علم (CRIMINOLOGY)جي ماهرن کان پڇجي ته 1775ع ۾ سيزر بڪيريا ۽ جرمي بينٿم (ڏوهن جي علم جا باني) هيئن ڏيندا، ’انسان ڏوهه ان وقت ڪري ٿو، جڏهن سٺي ۽ بري ۾ تميز نٿو ڪري سگهي، ايذاءُ کان وڌيڪ خوشي محسوس ڪري ٿو. فرانسيسي ماهر ڪوئٽليٽ 1830ع ۾ هيئن ڏيندو ، ’ڏوهه انسان جو ثقافتي فعل آهي، جيڪو هو پنهنجي ثقافت مان ئي سکي ٿو. 1850ع ۾ مارڪس ۽ اينجلس ڏوهن جو بنيادي سبب ’دولت جي غير مساوي تقسيم ۽ مٿئين طبقي جو، هيٺين تي مستقل استحصال‘ کي ڄاڻائيندا 1905ع ۾ مرچيزن هيئن ٻڌائيندو ته ’ڏوهه، شخصيت جي انتشار جو نفسياتي رد عمل آهي.‘ سدرلينڊ ۽ ڪريسي ويهين صدي جي وچ ڌارا هيئن ٻڌائيندا ته، ’ڏوهن جو سبب سماجي آهي، جنهن جا گهرو، نفسياتي، معاشي ۽ سياسي ڪارڻ ٿي سگهن ٿا.‘

انهن سڀني نظرين ۽ نقطن مان اها ڳالهه واضح ٿئي ٿي ته ڏوهه ڪا ٻر جي بلا ڪانهي. الاهي آفت ڪانهي پر انساني شامت آهي. جڏهن کان وٽي انسان، گروهي زندگي اختيار ڪئي تڏهن کان ڏوهه به خود غرضي جي صورت ۾ ساڻس گڏ آيو. پر ايئن به ناهي ته انسان ان کي بي لغام ڇڏي ڏنو. هن محسوس ڪري ورتو هو ته سماج

۾ جيترو قاعدو هوندو، اوترو فائدو ٿيندو، انهيءَ ڪري انساني سماجن ۾ ڪڏهن همورابي جو قانون آيو، ته ڪڏهن موسوي شريعت، ته ڪڏهن عيسوي احڪام ، ته ڪڏهن قرآني ڪلمات، ته ڪڏهن نپولين ڪوڊ، ته ڪڏهن برطانوي قانون .... ۽ هاڻي ته دنيا ۾ بين الاقوامي قانون کان وٺي هر ملڪ ۾ آئيني قانون، فوجداري قانون، شهري قانون، ميونسپل قانون، ٽرئفڪ قانون، سرڪاري - غير سرڪاري ادارن جو قانون وغيره موجود آهن. پر ڏٺو اهو ويو آهي ته ڏوهن ڪي لغام اتي اچي سگهيو آهي، جنهن سماج ۾ نظرياتي ڪج بحثي کان وڌيڪ انساني ڀلائي جو نظريو (HUMANISM) رهيو. اتي ڪجهه آرام رهيو، جتي قانون ناهيندڙ ۽ محافظن قانون ڪي ڪوريئڙي جي تند قرار ڏنو، چو ته، اتان هاتي ته لنگهي پئي ويو، پر مڇر ڦاسي پئي پيو. اهڙن سماجن ۾ انسانن لاءِ اهي ئي روهي رلا مٿي ڪلا رهيا .... جيئن پاڻ وٽ قانون عملي طور تي صرف ٻئي لاءِ، آهي شريف لاءِ آهي، پر ڪميٽي لاءِ ناهي ...... اهو سوال اجا تائين اسان وٽ هڪ وڏي سمسيا ٻڻيو رهيو آهي ته ، منظم نموني جي دهشت گردي ، قتل ، اغوا ، چوريون ، ڌاڙا ، عصمت فروشي ، منشيات فروشي ، منافع خوري ، ذخيره اندوزي ، اسمگلنگ ۽ رشوت وغيره جهڙن ڏوهن جو آخر حل ڪهڙو آهي؟ ..... جواب ۾ ته ڪوڙ آواز آهن ته، حل اسلامي نظام ۾ آ .... سوشلزم ۾ آ .... نيشنلزم ۾ آ .... جمهوريت ۾ آ .... موچڙي ۾ آ .... حل ڪوئي ڪونهي، جو آخري وقت آ ... تنهن ڪري ڪو قيامت جي انتظار ۾، ڪو اسلامي نظام جي آسري ۾، ڪو سوشلزم جي سهاري، ڪو جمهوريت جي جهانسي تي گهڙيون گهاري ٿو. هر ڪو انتظار بيقرار ، چشم تر، آه سرد لڳو پيو .... هر ڪنهن جو آسرو نظرياتي پائرن تي آ ته چاڻ آيا ... . پوءِ سڀ دک درد دور، سور ڪافور ..... اها ڪج بحثي ، هت ، هُت ، جت ڪت .... شاگردن جي هاسٽلن ۾، واندن جي اوطاقن ۾، اميرن جي محلاتن ۾، آفيسن جي ڪمرن ۾، دانشورن جي نجي ڪچهرين ۾، مسافرن سان ٻريل ويگنن ۾، بسن ۾، مسجدن ۽ مدرسن ۾، ’بس هيئن ٿيو ته هونئن ٿيندو، هونئن ٿيو ته هيئن ٿيندو‘ .... ٿيندو ڪجهه به ناهي، چو ته صلاحين شينهن ٻجهن، ڪم ڪريهين نه ٿئي .... ڪڏهن ڪڏهن ايئن محسوس ٿيندو آهي ته چا اسان لاءِ اهي ڏوهه مسئلو آهن به يا نه؟ يا اوڳي اٿ واري ڪار آ ته وات ۾ مصري پئي ته به رڙي، جي لوڻ پئي ته به رڙي .... ڪيئن چئجي ته اسان وٽ اهو سنگين مسئلو ڪونهي ....؟ ان جي ڪري ته نه ڏينهن جو سڪون آهي ۽ نه رات جو آرام آهي .... نه شهر ۾، نه ٻهراڙي ۾ ... جان، مال عزت ۽ آبرو، تباه ٿي چڪي آهي، ايلي گهوڙا ياحسين لڳي پئي آهي ... پر هتي وري هڪ ٻيو سوال پيدا ٿئي ٿو ته جيڪڏهن اسان جي سماج ۾ واقعي ڏوهه هڪ سنگين مسئلو آهي ته پوءِ سماجي ماهرن، ليزلي ۽ هارٽن چواڻي ته، ’ڪو به سماجي مسئلو هڪ اهڙي ڪيفيت ۽ حالت جو نالو آهي، جنهن کان ڪافي ماڻهو منفي انداز ۾ متاثر ٿين ۽ انهن کي اهو احساس هجي ته گڏيل ڪوشش سان ان مسئلي کي حل ڪري سگهجي ٿو‘ ... ته پوءِ پاڻ وٽ گڏيل ڪوششن سان ان مسئلي کي حل ڪرڻ جو احساس چو نه آهي ...؟انفرادي انداز چو آهن ...؟اخباري بيانن ۾ سياستدانن جا رڳو فرمان چو

آهن ...؟ جلسن ۾ ڏاڙون لباڙون چو آهن ...؟ هر سطح تي نشستند، گفتند و برخواستند چو آهي ...؟ چو نتا متاثيڪي سوچيون ۽ حل ڪيون ته عادي ڏوهارين جو انت آڻجي ...؟ پيشور ڏوهارين جي ڪيئن پاڙ پٽجي ...؟ڊرگ مافيا کي ڪيئن منهن ڏجي...؟ نفسياتي ڏوهارين جو علاج ڪيئن ڪجي ...؟ اتفاقي ڏوهارين کي ڪيئن معاف ڪجي ...؟ قانوني ڏوهارين کي ڪيئن وٺ ڪجي ...؟ اخلاقي ڏوهارين کي ڪيئن شرمائجي ...؟ سفيد پوش مجرمن سان ڪيئن مقابلو ڪجي ...؟ ان جو سنئون سڌو حل اهو آهي ته هر سطح تي هر ماڻهو پنهنجي ضمير ۽ ذهن کي آواز ڏئي ۽ اهو پڪو پهه ڪري ته ڏوهن جي مسئلي کي گڏجي حل نه ڪرڻ ڏوهه آهي چو ته اهو هڪ ڪڙو سچ آهي ته اسان جي انهيءَ سنگين مسئلي کي ڪو به آسمان مان اچي حل نه ڪندو ۽ نه وري اسان مان ڪوئي فرشتو ئي آهي.

ڏاهپ

”چا ڏاهپ رڙيون ڪري
سڏ نٿي ڪري چا؟
چوواٽن تان، رستن تان
اُتانهين جاين تان .....
ٽڪرين جي چوٽين تان
چا توهان کي نٿي چئي تہ،
منهنجا سڏ سڄو
منهنجا سڏ سڀني انسانن لاءِ آهن.
مان هيرن جواهرن کان وڌيڪ
قيمتي آهيان.
جيڪو مون سان پيار ڪري ٿو،
مان اُن جي آهيان.
جيڪو ڌڪاري ٿو،
تنهن جي ويجهو نٿي وڃان.
مان ماڻهن کي انصاف سيکاريان ٿي
منهنجو وجود سراپا بهتري
۽ مڪمل خير ....
مان هر ڪنهن کي سڏيندي آهيان،
هر وقت هر جاءِ تان .....
جنهن بہ مون کي ٻُڌو،
تنهن لڌو.
جنهن ٻُڌو اڻ ٻڌو ڪيو
تنهن کي ذلت ۽ رسوائي ملي.“

هيءُ هڪ گيت جو اختصار آهي، جيڪو پراڻي عهد نامي ۾ حضرت سليمان جي حوالي سان ڏنل آهي. ڏاهپ جي اهميت قديم زماني کان وٺي اڄ تائين انساني سماج ۾ رهي آهي. چو تہ ڏاهپ ئي هڪ اهڙو سنئون سڌو رستو آهي، جيڪو انسانن کي اجتماعي انداز ۾ منزل جو پتو ڏئي ٿو. دنيا جا سڀئي ودوان، گڻوان، عالم، فاضل سندس اهميت جا قائل آهن. هر ڪنهن ڪيس حاصل ڪرڻ لاءِ عجيب ۽ انوکا جتن ڪيا. ڪڏهن وڻن جي هيٺان گيان ڌيان ۾ ويهي، ڪڏهن غارن ۽ غفائن ۾ مراقبي جي حالت ۾، ڪڏهن صحرائن ۾ رلندي ۽ ڪشت ڪٽيندي، ڪڏهن دريائن ۽ سمونڊن جي ڪنارن تي چيچڪندڙ پاڻي جي لهرن کي تڪيندي، ڪڏهن پهاڙن جي چوٽين تان آسمان جي وسعتن کي گهوريندي. سڀني انهيءَ سڏ کي ٻڌڻ جي سعي ڪئي آهي، جيڪو انسانن

ڪي اعليٰ قدر ۽ اصول ٻڌائي ٿو. انهن ئي ڏاهن ۽ سياڻن ماڻهن، وقت ۽ حالتن آهر اعليٰ قدرن ۽ اصولن جي مختلف انساني سماجن ۾ آبياري ڪئي، ته جيئن حياتيءَ جو ڦل هر ڪو امن، سڪون ۽ ڀائيچاري سان ڪائي سگهي.

سياڳو آهي اُهو انساني سماج، جتي ڏاهپ اعليٰ انساني قدر جوڙي ٿي. 'جيئو ۽ جيئڻ ڏيو' جا اصول سيکاري ٿي. خوشبخت آهي اُهو سماج جتي دردوندن ، فڪر جي ڦرهي هٿ ۾ ڪٺي مطالعو ڪيو ۽ ٻڌايو ته انسانيت جو معراج محبت آهي، نه ڪي نفرت ......

ڀاڻ ڪي به پنهنجي فڪر جي ڦرهي هٿ ۾ ڪٺي تجزيو ۽ مطالعو ڪرڻو پوندو ته ڀاڻ ڪهڙي انساني سماج ۾ رهون ٿا؟ بدقسمتي سان ڀاڻ اهڙي انساني سماج ۾ ته نه ٿا رهون، جتي اعليٰ قدرن جي آبياري جي بجاءِ ڪين پاڙئون پٽيو پيو وڃي .....؟ اهڙي اياڳي انساني سماج ۾ ته نه ٿا رهون، جنهن ۾ رهندڙن لاءِ وقت جي يسعاه نبي ائين چيو هجي ته :

'اوهان جا هٿ رت سان ۽ اوهان جون آڱريون بدڪاري سان ڀريل آهن ... اوهان جي چپن ڪوڙ ڳالهايا آهن ۽ اوهان جي زبان شرارت جون ڳالهيون ڪيون آهن ..... اوهان ۾ ڪو به راستيءَ سان دعويٰ نٿو ڪري ۽ ڪو به سچائي سان حجت نٿو ڪري ..... اوهان اجاين ڳالهين تي ڀروسو ڪيو ٿا ۽ ڪوڙ ڳالهايو ٿا ..... اوهان جي پيٽن ۾ دغائون آهن ۽ بدڪاريءَ کي جنم ڏيو ٿا .... اوهان نانگن جي آنن تي آرو ڪيو ٿا، جيڪو ڦوڙيو ٿا، ان مان نانگ ٿو نڪري ..... اوهان ڪوريئڙي جو ڄار اُڻو ٿا، جنهن مان ڪپڙن ناهڻ جي اُميد اجائي آهي ... سوجهري لاءِ نهاريو ٿا پر اوندهه پسو ٿا ..... انڌن وانگي ڀت جي سهاري لاءِ هٿوراڙيون ٿا هڻو .... تازن توانن جي وچ ۾ مئلن جيان آهيو .... رڇن جيان ڳجڳوڙ ڪيو ٿا ۽ ڳيرن وانگر اوساريو ٿا ..... انصاف جي واٽ تڪيو ٿا پر اُها نه ٿي لڀي ..... نجات جا منتظر آهيو پر اُها پري آهي."

جي اسان لڳ ڀڳ اهڙي ئي سماجي حالت ۽ ڪيفيت ۾ رهون ٿا ته ڀاڻ کي ڏاهپ کان ڏور نه رهڻ گهرجي ۽ ڪيس ٻُڌڻ گهرجي، سمجهڻ گهرجي، پروڙڻ گهرجي، فڪر جي ڦرهي تان.

پريءَ ٻيڙيءَ ۾ واٽيو ڳوُرو

هڪ پاسي سمجهه ۾ نه ايندڙ سسنڪرت جو منتر ، گنگا جي گهاٽ تي، وڏيءَ چوٽيءَ تي رکيل، پيتو پاندي، ڌوٽو ڌُڪائي پئي پڙهيو. ٻئي پاسي سنڌوءَ جي ڪناري، اُپين پيرين، ڳچيءَ ڳارو ڪري سولڙيءَ سنڌيءَ ۾، ساڌن، سنتن ۽ فقيرن هيءَ ارداس پئي پيئتي:

’ڏٽي تون ديا ڪجان .. ....! سڄي جڳ جهان ۾ ادائي گهرن جو خير ڪجانءِ. (ادائي گهرن مان مطلب، هڪ مسلمان جو، ٻيو هندو جو، باقي اڌ گهر ٻين مذهبن ڪي مڃيندڙن جو)

ڀڳوان! جهان جي صدقي، منهنجي پونئيرن کي پاپ ۽ انياءَ کان بچائجانءِ .. ....! سندن ڪيرا پاتار ۾ ڪوڙجانءِ ......‘

هڪ طرف گنگا جي ڪنارن تي چرم پنٽين جي ٻيد پاوَ وارو پرچار هلي رهيو هيو. ٻئي طرف سنڌوءَ جي ڪناري تي ’حضرت عشق‘ ڌوڙ ڌرم جي لاهي رهيو هيو. هندو و مسلمان هڪ ئي درگاهه جا پانڌيئڙا، لطيف، سچل ۽ روحل کي ڳائڻ وارا ..... عليءَ جي اولاد کي مڃڻ وارا ...... خير، امن، صلح سلامتي ۽ محبت جون صدائون ڏيڻ وارا هيا.

ليڪن اوچتو ئي اوچتو گنگا مان نفرتن جي اٿاهه جل جي ايڏي وڏي چولي آئي جو سنڌوءَ جو امرت ڌارا به وهه تي ويو .....

ڪيترائي ڪيرا پاتار مان پتجي ويا. ليڪن جن جا ڪيرا، انهيءَ اتل پتل ۾ به نه پتجي سگهيا، تن طرحين طرحين الزام سَٺا، ڪڇيل آگريون ڏٺيون، ڪهاٽيون ٻُڌيون، ارنا سنيون. شايد هنن جي رڳ رڳ ، ريشي ريشي ۾ سنڌوءَ جو پاٽي پيل هيو. تن گنگا جي غلامي قبول ڪرڻ کان سنڌ ۾ ڏکيو سکيو رهڻ پسند ڪيو، پر پوءِ به هو هميشه مذهبي حيوانن جي اکين ۾ ڪندا بڻيا رهيا ..... ڌاڙيلن ۽ پوليس وارن جي نظر ۾ اک جي ماڪي تيا، جڏهن وٽين نه لاهن ۽ ڪائن، پر هنن وجڻ جون وايون نه ڪيون ..... ڌرتيءَ جي چپي چپي سان پيار ڪيو ..... سجدا ڪيا ..... رت سان پيٽائون ڏنائون. ليڪن انهن جي اها ادا، انهن دئيتن کي پسند نه آئي، جيڪي نفرتن جا پندار هيا ..... جن کي انهيءَ خوني ڊرامي کي ورجائڻ جي آرزو آهي ته وري ڪو مال غنيمت هٿ اچي . ....! ڪو جاوا ڪجن، ڪوڙا ڪليم نهن، ڦودني جي باغن جا، وڏين وڏين ماڙين جا، (جن جي چٽن تي مينهون رهنديون هيون ۽ پاڻ هيٺ رهندا هيا .. ....!) وري ڪو اهڙو انڌ انڌوڪار جو زمانو اچي، جو هٿ نه ڳولي هٿ کي ......

انهيءَ سڄي ڏؤر ۾ سنڌ جي هندو سڄي سماج کان صرف هڪ ئي سوال ڪيو آهي ته: ’ آخر منهنجو ڏوهه ڪهڙو آهي؟ ڇا منهنجو ڏوهه اهو آهي ته مان سنڌي ۽ هندو آهيان؟ ۽ ڇا اهي ٻئي ڏوهه ناقابلِ معافي آهن!؟‘

ترشٽا

’ترشٽا جو انت ڪڏهن تيٺو نہ آهي ۽ سنتوش ئي پرم آنند آهي‘- ’شري ڪرشن‘ جي فڪر جي ڦرهي تي آيل متين سٽ تي سوچجي ٿو تہ، واقعي لڳي ٿو تہ ’اميبا‘ کان وٺي ’انسان‘ تائين هر ڪو ڪنهن نہ ڪنهن ترشٽا جي تحت جيئي ۽ مري ٿو. دنيا جو ننڍي ۾ ننڍو ذرو ’ائٽم‘ ۽ وڏي ۾ وڏا ’ستارا‘ بہ جهڙو ڪر ڪنهن ترشٽا جي تلاش ۾ ٽٽن ۽ جڙن ٿا. ايئن محسوس ٿئي ٿو تہ جڻ هن سنسار جي مها ساگر ۾، ترشٽا جي تيز وهڪري ۾، سڀئي جيو ۽ اُجيو وقت جي ڌارا سان وهي رهيا آهن ... اهڙي ريت وقت ڌارا سال 1989ع بہ، اندازن ڌرتي جي پنج ارب انسانن ڪي پنهنجين ترشٽائن ۽ ڪامنائن سان سال 1990ع ۾ اچي پهچايو. انهيءَ سفر دوران ڪجهہ انسان وقت جي وير جي اٿل پٿل ۾ امر لٽ ٿي ويا .... خبر ناهي تہ مئي ڪانپوءِ ڪين پرم آنند نصيب ٿيو يا نہ ....؟ يا سندن آتمائون اجا بہ پٽڪن ٿيون .....؟ ليڪن اها حقيقت آهي تہ گذريل وقت ڌارا سان وهندڙ سيني انسانن جون ترشٽائون تاريخ ٿي ويون، انهيءَ دوران ڪنهن ڪي ڇا مليو ۽ ڇا هٿ آيو؟ تنهنجي ڪٿ ۽ ڪٿا تہ نہ ٿي ڪري سگهجي، البتہ يادن جي سهاري ڪجهہ ياد ڪجي ٿو تہ، لڳي ٿو ، وقت ڌارا سال 1989ع ۾ حضرت انسان جي ترشٽائن پنهنجا پنهنجا جوهر ڏيکاريا هن ڌرتيءَ تي ... ڪٿ زوال، ڪٿ ڪمال، ڪٿي ناهيو ، ڪٿي ڏاهيو ..... ڪٿي ترشٽا جمهوريت جي روپ ۾ ظاهر ٿي، جيئن برازيل، چلي ۽ نميبيا ۾ ..... ڪٿ مخالفت ۾، جيئن فلپائن ۾ فوجي ٽولي جي بغاوت ...... ڪٿي انهيءَ ترشٽا جي ڪري جمهوريت ڪي طاقت رسي، جيئن روس، هنگري، اوير جرمني، يوگوسلاويہ، چيڪوسلاواڪيہ ۽ رومانيہ ۾ ... ڪٿي جمهور وري پيڙا پسي، جيئن بيجنگ ۾ اظهار جي آزادي گهرندڙن ..... انسانن جي انهيءَ ترشٽا برلن جي ديوار ڀڳي، ايامن کان ورهايل ۽ سڪايل ڀڪيا ... نيڻ نريا .... ليڪن بيروت اجا بہ ياڳا ٿيو، ونديو ورچيو .... ڪٿي انسانن جي صلح ۽ صفائيءَ جي ترشٽا، ڪلفتن ۾ ڪمي آندي. ڳانڍاپي جون ڳالهيون ٿيون، جيئن چاڊ ۽ لبيا وچ ۾، مصر ۽ شام وچ ۾، آمريڪا ۽ روس وچ ۾، اقوام متحده جي اداري جي سهاري اعلان ٿيو، سرد جنگ جي خاتمي جو .... ليڪن ڪٿي اها ئي ترشٽا الفتن ڪي اوڙو نہ آئي .... لبنان ۾ تباهي آڻڻ جي، افغانستان ۾ خون وهائڻ جي ..... ڪٿي اجائي طاقت ۽ گهمنڊ ڏيکارڻ جي ترشٽا کان توبهہ جي تحت روس جو افغانستان مان فوجن جو ڪڍڻ، ويتنام جو ڪمپوچيا مان، ڪيوبا جو انگولا مان، هندوستان جو سري لنڪا مان نڪرڻ لاءِ پر ساهڻ .... انهيءَ جي ابتڙ آمريڪا جي لبيبا سان ڏاڍائي، پاناما تي چڙهائي ۽ انهيءَ سال بہ سندس طاقت، غرور ۽ گهمنڊ جي ترشٽا ۾ ڪمي نہ آئي. ڪٿي مذهب ۽ لامذهب ڪي انسانيت جي ناتي ملائڻ جي سڌ، جنهن جي نتيجي ۾ گوربا چوف، پوپ پال جي ملاقات .... ڌرم جي نالي تي اڌرم ڪرڻ جي ترشٽا، بابري مسجد يا عورت جي حڪومت ڪرڻ جي مخالفت واري حوالي سان....

ڪٿي 'آءِ اين ايف' ٽريٽي جي تحت هٿيارن کي ختم ڪرڻ جي ترشٽا ۾ ٻارهن سؤ اٺهتر تباهه ڪن ميزائيل روس ۽ آمريڪا ختم ڪري ڇڏيا ..... ڪٿي هٿيارن ناهڻ جي ترشٽا ۾ هٿيارن جي ڊوڙ شروع ٿي وئي، جنهن جي نتيجي ۾ اگني ۽ ليزر ميزائيل ٺهيا ....

ڪٿي عالم سڀ آباد ڪرڻ جي ترشٽا .... مٽ جيترن سڄاڻ انسانن، اڄاڻ انسانن کي مٽ ڏيڻ شروع ڪئي، 'ايٽمي هٿيار ناهڻ، هوا، پاڻي ۽ ڌرتيءَ تي گندگي ڦهلائڻ، جانورن ۽ ٻوٽن سان ويل وهائڻ خودڪشي ڪرڻ برابر آهي ـ' اها صدا 'گرين پيس' جي ساٿارين پنهنجي قول ۽ فعل سان ڏني ... ٻئي طرف دنيا کي تباهه ۽ برباد ڪرڻ جي ترشٽا .... ڊرگ مافيا جي صورت ۾ .... زهريلي گيسن ناهڻ جي ڪارخانن ۾ ... ماحول جي توازن کي بگاڙڻ ۾ .... دنيا جي واپارين ڏني.

ڪٿي محبتن جي اظهار جي ترشٽا. سيف گيمز ۽ ٽيسٽ ميچن جي صورت ۾، سارڪ ۾ ٽيل معاهدن جي حيثيت ۾، ثقافتي وفدن جي مٽا سٽا جي انداز ۾. ڪٿي نفرتن جي اظهار جي ترشٽا، رانديگرن کي پٽرن هٽڻ جي صورت ۾، گار گند، الزام تراشي ۽ واهيات احتجاجن جي طريقن ۾.

سال 1989ع ۾ محبتن جي وڻجارن، محبتون ونڊيون دنيا ۾ .... ظلم ۽ ڏاڍ خلاف ڪڏهن ڪٿي، ڪڏهن ڪٿي، هٿ هٿن ۾ ملائي انساني زنجير ناهيا ويا اتحاد جا ...ڪٿي نفرتن جي واپارين ڪلاشنڪوفون ورهايون ... هر گهر، هر گهٽي معصوم ماٺهن جي رت سان رڱجڻ لڳي، مرڻ ڪانپوءِ به اکين ۾ سواليہ نشاني ..... ڪهڙو ڏوهه، ڪهڙي خطا ....؟ ليڪن انهيءَ سال به ڌرتيءَ جا ڏٽي ويچا نہ وساري سگهيا، انائن جي خولن کي نہ ڏاري سگهيا ..... ڇڙو ڇڙ رهيا، گرگ آتشين جي گهيرن ۾ ... خبر ناهي تہ هن هلندڙ سال 1990ع ۾ پنهنجي بقا جي جنگ ۾ سندن ترشٽا ڪهڙي ۽ طرز عمل ڪيئن هوندو .....؟

پٽ ڪان پاسو، دعا ۾ اڏواڏ

ڏوهتو يا پوٽو روپئي يا ٻارنهين آني جي ناس نانيءَ يا ڏاڏيءَ لاءِ و ني آيو. بہ ڏڪندڙ هٿ فضا ۾ بلند ٿيا. لفظ وات مان پاڻ مرادو نڪري ويا: 'ابا! شل وڏئون وڏ هوندين .... وڏي ولر ٿيندين ... تنهنجا ويڙها وسندا ... راڄ ڀاڳ وارو ٿيندين ... آڏڙو ٻيڙو ٿيندين ....!'

ٻاءُ، پيڻ نياٽي نماٽيءَ ڏي پيرو ڪيو ... مٽي تي چمي ڏني .... پيڻ جون اکيون پاٽيءَ جي ڪٽوري جيان ڇلڪي پيون ... ٻاءُ لاءِ ٽڌو ساهه ڪٽي دعا گهريائين: 'ٻائڙا! الله ڪندو خوش هوندين ... جواٽي ماٽيندين ... ڪوسو واءُ نہ لڳندءِ .... پيڻ ڏي پيرا ڪندين .... ولر ڪان وڇڙيل ڪونج جي سار لهندين .....!'

پيءُ، پاهران جبل جهڙو ڪهرو، اندران پٽ جهڙو ڪوئنرو .... پٽ ٿوري دير ڪئي ... حيران پريشان ... پيرَ پيو سوريندو .... دعائون پيو گهرندو: ’مالڪ منهنجا! سولي سٽائي ڪجانس ... پناهه جو پاند ڏجانس ... منهنجي گناهن ڏي نہ ڏسجانءِ ...!
پر ماءُ تہ ماءُ ، بيو دنياجو ساءُ آ... پٽ لاءِ در ۾ اڪيون وجهي پئي دعائون گهرندي: ’مالڪ منڙا! جهنگئون، واٽئون، پنڌئون امانَ ڏجانس ...! دشمن دور ڪجانس ....! ڍڪٽهار ڍڪجانس ....! بدنظر کان بچائجانس ....! ديسن پرديسن جو خير، تنهن سان منهنجي ٻچڙي جو بہ خير، آمين ...!‘
ماءُ، ڌيءَ ڌڻ لاءِ دعا گهرندي تہ هيئين چوندي: ’الله سائين، سولي سٽائي ڪجانس ... ڏکيو ڏينهن نہ ڏيکارجانس، گهر پاتين سان مکڻ ماکي، کيرکنڊ ڪجانس .... عزت آبروءَ جي رکجانس .... بدنيڪي کان بچائجانس!‘ انهن عام دعائن کانپوءِ ... سالڪن جون دعائون، عالمن جون دعائون، اميرن جون دعائون، غريبن جون دعائون، وزيرن جون دعائون، فقيرن جون دعائون، اوليائن جون دعائون ،پيغمبرن جون دعائون ... هر ڪنهن جون دعائون الگ الگ .... ڪي عمومي دعائون، ڪي خصوصي دعائون .... ڪي ننڍيون دعائون، ڪي وڏيون دعائون .... پر هي دعائون هر ڪنهن جي لاءِ، هر زماني جي لاءِ، هر مصيبت جي لاءِ ..... جي ’دعا گنج العرش‘ پڙهجي تہ روزيءَ ۾ برڪت، دشمن عاجز، ڪافرن تي غالب سفر سلامت (بشرطيڪ، بادي گارڊ هجن).... ’دعا جميل‘پڙهجي تہ گناهہ ريگستان جي واريءَ جي ذرن جيترا يا درياهہ ۾ پاڻيءَ جي ڦُڙن جيترا هجن، برڪت ۽ فيض سان سڀ گناهہ معاف. انسان ائين اڃو اجرو، جيئن ڪٽي ڪنيءَ مان ميرو ڪپڙو ڪڍي ـ ڪاڏي ويون چوريون، ڪاڏي ويون سينہ زوريون .... ’اسناد دعا بزرگوار نمبر(1) ‘ پڙهجي تہ جاهل عالم ٿي وڃي، فقير تونگر ٿي وڃي، اگهو سگهو ٿي وڃي، لگو چگو ٿي وڃي، چرٻٽ راجا ٿي وڃي، انڌير نگري ٿي وڃي.
ان دعا جا معجزا، هن گناهگار اکين سان ڏناسي ..... بادشاهہ، حاڪم يا بدمزاج آفيسر هجي، انهن جا ڪيسا گرم ڪرڻ کانپوءِ ’دعا فتح مهم‘ پڙهجي، نوڪريءَ جو مسئلو هجي يا پاڻيءَ جي پيچ جو، زمين جو مسئلو هجي يا ٻڌ چوڙ جو ، هر مسئلو حل، هر مشڪل آسان ... ’دعا فتح مقدمہ‘ پڙهجي تہ فريادي اندر، جوابدار ٻاهر ـ پرائي مال تي ٽوپي نراڙ تي. چو تہ هر مومن خدا وٽ جوابدار آهي، نڪي عوام جي عدالت ۾. خدا وٽ دير آ، انڌير ڪونهي، پوءِ ڪٽي ساڙي، ماريس ڏنگائي ماريس.... ’دعا ادائي قرض‘ پڙهجي، وڏا وڏا زراعتي قرض معاف، ڊلون معاف، صنعتي قرض معاف، وٽج واپار جا قرض معاف. پر هن دعا سان گهٽو ڏيڻ وٺڻ ضروري آهي. چو تہ سڪٽي دعا پٽ برابر .....
’دعا استخاره‘ پڙهجي تہ ملڪي معاملن ۾ سڀ ڪم آسان، خواب ۾ اشارا، ڪنايہ ۽ حڪومت ڪرڻ جون سڀ رمزون ملي وڃن تہ نوي (90) ڏينهن ۾ اليڪشن ڪرائجي يا مرندي گهڙيءَ تائين نہ ڪرائجي. مجلس شورا ۾ ڪهڙا وزير ڪٽجن، ڪهڙا امير ڪٽجن. ڪهڙي ٽنوءَ ڪي ٽارو هٽجي، ڪهڙي تازي ڪي اشارو ڪجي. حڪومت ۽ اقتدار

جي حوالي سان هيءَ دعا ڪارائتي، پر اها خبر ڪا نہ پوندي تہ موت ڪيئن ٿيندو. زمين تي يا آسمان تي يا ٻنهي جي وچ تي ....؟

’دعا باران‘ پڙهجي هڪ سال مينهن نہ وسي، پرواه ناهي، ٻئي سال پڙهجي، ٻئي سال بہ برسات نہ پوي، پرواه ناهي ور ور ڪري پڙهجي تان جو پنجن سالن جي سؤڪهڙي ڪانپوءِ، سيني سالن جي ڪسر نڪري پوندي ۽ پورا پنج ڏينهن لاڳيتو مينهن، ڪچا گهر ۽ لانديون سيئي سربسجود، خدا جي رحمت اڳيان ـ انسان نا شڪر، ڪئمپ ۾ ڏڪا ڪائيندو وتندو امداد لاءِ، گهر هڪڙن جا ڪرندا، امداد ٻيا وٺي ويندا! خدا جنهن کي بہ ڏئي بغير حساب جي ڏئي، ڪنهنجي ڀاڳ سان ڪهڙي ريس ...! دعائون تہ دعائون آهن، ڪنهن کي بہ لڳن، بي بي ستيءَ جي دعا ڏاڙيل کي لڳي تہ گولي ئي نہ لڳيس. گولي وات واري تڏهن لڳيس جڏهن وهنجندي لاهي يا وڏيري سان حصي پتي تي اٽبٽ تي پويس يا نئون صاحب نہ نهيس ....

ڪي دعائون لوڪ ورثو هونديون آهن، جيئن انڌي جمن چارڻ دعا گهري هئي تہ، ’ننهن کي ماڙيءَ تي ڏڌ ولوڙيندي ڏسان،‘ پر جمن چارڻ اڄ حال حيات هجي ها تہ هيئن دعا گهري ها: ’ننهن کي قومي اسيمبليءَ يا صوبائي اسيمبليءَ ۾ سياست کي ولوڙيندي ڏسان.....‘ ڪي دعائون سماجي هونديون آهن: مثلن ڊاڪٽر دل جي مريض کان پڇيو، ’هاڻي طبيعت ڪيئن آهي؟‘ جواب مليس: ’هاڻي توهان جون دعائون آهن.... ‘ ڪي دعائون دفتري هونديون آهن. وڏي صاحب کي، پٽيوالي ٽن ڏينهن جي موڪل جي درخواست ڏني: آخر ۾ لکيائينس تہ، تنهنجي آل ۽ اقبال جو دعاگو رهندس‘ صاحب نوٽ هڻيس Not allowed

ڪي دعائون سياسي بہ هونديون آهن. جيئن بہ ڪڏڙا، هڪ جسماني ۽ ٻيو سياسي ڪنهن ڪاني ڪرامت واري وت پهتا، بزرگ ٻئي هٿ مٿي ڪري ٻاڏايو: ’خداوند! هنن کي صاحب اولاد ڪر!‘ جسماني ڪڏڙي تاڙي وڄائيندي نهڇ پهڇ جواب ڏنس تہ: ’برزگ سائين، دل سان دعا ئي نہ لڳي!‘ پر سياسي ڪڏڙي آس نہ لاٿي، زور سان چيائين ’آمين!‘ چون ٿا، ان ڏينهن کان وٺي سياسي ڪڏڙو گهرارو تي پيو آهي. رکي رکي ڪيس اُڏيڙ بہ ٿين ٿا، مٿي کي ڦيري بہ اڇيس ٿي، ڳالهائي بہ ٻي ٽڪو ٿو. گهڻن ماڻهن جو خيال آهي تہ ڪيس سياسي آڦري ٿي پئي آهي. پر پوءِ بہ اسان جي دعا اٿس تہ خيرن سان پير لهي، ائين نہ ٿئي جو ڪڇن مهينن ۾ ڇڪي اچي وڃيس ۽ حال هيٺان، سور ٻيٺان تي وڃنس.....

انفرادي ۽ سماجي دعائون

ٻيون به ڪيتريون ئي دعائون .... دعاءِ نور، دعاءِ عاشوره، دعاءِ گلوبند، دعاءِ سرياني وغيره ..... پر هڪڙي مخصوص دعا مولوي احمد وٽ به آهي .... حاجي قادر بخش جي ’تين‘ عشق واري شاديءَ ۾ رخنو ... قادر بخش جو پٽڪو مولوي جي پيرن ۾: ’مولبي صاحب! مري ويندومانءِ، لاش ڪُڇيءَ ۾ پونديءِ .... بلو ڪر، ڪا اهڙي دعا ڏي جو ’موران‘ جا هڙئي مِٽ مجو تي وجن پئسي تي .... اصلي چون چان ئي نه ڪن!‘

’اجان پيٽ نه پريو تي ....؟ اجا تين شادي .....؟‘ مولويءَ پڇيس.

’مڙس لاءِ ٻه، ٽي ٻه، ٽه چار به ..... تو جيڪو هن پيري پنهنجي وات سان چيو، اهو ڏيندومانءِ ..... دعا ڪا ناهوڪي ۽ تڪڙي لڪجانءِ ته جيئن ڪم ذوالعقاد مهيني کان اڳ ٿئي ..... تنهنجي نئين ياجائي ڪي رسول عربي جي چائنٽ ٻه چمرائي اچان. تولاءِ ڪيٽيءَ جو وڳو، جبو ۽ راڊو واچ به وٺي اچان . ....!‘

حاجي قادر بخش جي سونن ڏندن مان نڪتل، سونا ٻول ٻڌي، ٽيو ملان مجبور .... اهل وعيال وارو ... پيٽ ڪتو الگ .... ڪاڏي وڃي .....؟ قادر بخش لاءِ پنا ڪارا ٿيا .... دعا ٻڌڻ لاءِ مليس، دعا پورڻ لاءِ .... دعا ساڙڻ لاءِ مليس، دعا پيئڻ لاءِ .... خبر تڏهن پئي، جڏهن ’موران‘ جي شادي غلامونءَ سان ٿي وئي، قادر بخش جا لاهه نڪري ويا .... ويو سڌو ملان ڏي ..... ملان چيس، ’چريا! ضرور توڪان غلطي ٿي هوندي، پورڻ واري ساڙي هونديءِ، ساڙڻ واري پوري هونديءِ ....!‘ ۽ پوءِ گهر ڦٽائڻ وارين دعائن جو سلسلو .... آخر ڳالهه ڦاٽ ڪاڏو ..... ڪٽي جو ڳولن ڦولهن ته چلهه ۾ دعائون، جنڊ ۾ دعائون، واڙي ۾ دعائون، موريز ۾ دعائون .... خبر پئجي وئي ته سڀ ڪم قادر بخش جا .....’تون چا!؟ مان چا!؟ هڻ جو ڪهاڙي جو پاهو ته قادر بخش ڊيري .... چري نه پُري.

’موران‘ جو مڙس ’غلامون‘ ٽاٽي ۾ .... نئون نئون ٽاٽي ۾ آيل، لائين جو ماريل ’صفر‘ صوبيدار ..... ٻه ٽي جو چندڪا ڏنائين ته ’موران‘ جا هڙئي ڳهه ڳنا ڳري، ڦري وڃي صوبيدار جي ٻي جوءِ جي ڳچي ۽ ڪنن ۾ پيا .... ڪنهن ساهيڙيءَ چيس، ’ادي، هاٽي خوش آن! الله ڪيو!‘

’ها ادي، مرشد سائين جي درگاهه تي دعائون گهرندي هيس، سيئي صاب پيون، هاٽي، ٻي دعا گهرندس ته ماريو، مرندي گهڙي تائين اِن ٽاٽي تان بدلي نه ٿئي!‘

ائين دعائن جو سلسلو، هڪ فرد ڪان وٺي، قومي، مذهبي سياسي ۽ سماجي گروهن تائين ڪنهن زنجير وانگر ڳنڍيل، تاريخ جي هر دوُر ۾ ... جيئن يهودي نوجوان ’زيئان‘ (يروشلم ۾ حضرت دائود جي رٽيل هيڪل وارو شهر جو مخصوص پاسو، جيڪو پوءِ سندس پٽ حضرت سليمان تعمير ڪرايو) ۾ هڪ دڪدائڪ دعا هيئين گهري هئي ته:

’تون منهنجي دعا ٻڌ، او منهنجا خدا!

جڏهن بہ مان مشڪل ۾ هجان
مون ڪان پرتي نہ وڃ
سڄ سوال منهنجو
ڏي جواب مون کي، جڏهن مان پڪاريان،
زندگي منهنجي دونهين وانگر اڏامندي تي وڃي،
آڳ جيان جسم جلي رهيو آهي،
ڪنهن خشڪ گاهہ وانگر لتاڙجي ويو آهيان،
ڪائڻ پيئڻ جون سڀ خواهشون ختم ٿي ويون آهن،
مان ڪنهن صحرا جي جهنگلي پکيءَ جيان آهيان،
يا ويران جاءِ تي ڪنهن چبري جيان، اڪيلي ڇت تي ....
سڄو ڏينهن دشمنن جون ڏنل ذلتون ٿو سهان،
چيڙائن ٿا ۽ وجهن ٿا لعنتون مون تي
تنهنجي ڪاوڙ ۽ قهر جي ڪري ئي خدا!
جيڪو بہ پيئان ٿو، ڳوڙها ئي پيئان ٿو.
تو مون کي کنيو ۽ وري اڇليو
پوياڙيءَ جا پاڇا ٿي وئي حياتي ....
تون قادر آن، هميشہ جو حاڪم!
سڀ ايندڙ نسل توکي ياد ڪندا
تون ايندين ۽ 'زيئان' تي ڪندين ٻاجهہ
جو تہ وقت اچي ويو آهي
تنهنجي رحمت جو....'

۽ پوءِ اڍائي هزارن سالن کانپوءِ ان يهودي نوجوان جي دعا اگهامي؛
خدا ۽ انگريزن جي ڪرم نوازيءَ سان کين 'زيئان' سوڌو يروشلم ملي ويو. پر فلسطيني نوجوان کي اها دعا بددعا ٿي لڳي. هو پنهنجن ئي شهرن جافہ، رملہ، گليلي ۽ حلہ مان دربدر خاڪ بسر ٿي ويو ۽ ان تاريخي دعا جي سهاري اڄ بہ يهودي نوجوان اڳاڙي ٿو فلسطيني نوجوان کان وياج ۾ خون، عزت، آبرو ۽ ڌرتي .....
چار سؤ سال اڳ يورپ جا عيسائي بہ خدا ۽ ابنِ مريم کان هيءَ دعا پنندا رهيا:
'اي خداوند! شيطان جي شر، ترڪن ۽ پليگ کان پناهہ ڏي! (God! Save us, from devil, Turk s and plague)
پوءِ خداوند ۽ يسوع مسيح انهن جي جلد ٻڌي، ترڪن ۽ پليگ ٻنهي تي فتح حاصل ڪيائين. پر شيطان جي شر (Satanism) مان اڃان جان آجي نہ ڪرائي سگهيا آهن !...

ڪجھ عرصو اڳ، وڙهندڙ جي پٺ ۾، پڄندڙ جي اڳ ۾، هن ملڪ جي نام نهاد اسلامي نيڪيدارن، هن سجاڳ صديءَ ۾ هيئين دعا گهري ته:

’اي رب جليل! تون پنهنجن ٻانهن کي ازغيبي طاقت عطا فرماءِ ته هو بغير ڪنهن هٿيار پنهوار جي دشمنن مٿان غالب پون ۽ انهن کي آڱر جي اشاري سان چيري ڇڏن .....! مال غنيمت ڪنو ڪن ۽ پوءِ انهن کي ورهائن ته جيئن هر هڪ کي حصي ۾، گهٽ ۾ گهٽ چار زالون ۽ ڏهه ڪنيزون اچن .... آمين .....!‘

رب العالمين، مرضيءَ جو مالڪ جڏهن انهن جي اها دعا قبول نه فرمائي ته ٻي دعا سندس بارگاه اقدس ۾ رکي وئي:

’اي واحد القهار! تون دشمنن جي مٿان پنهنجو قهر ۽ عذاب نازل ڪر ته هو تباهه ۽ برباد ٿي وڃن. جيئن اسان بنا روڪ ۽ ٽوڪ جي گهمندا ڦرندا، ناس ڏيندا، حلوو کائيندا، قبلءِ اول ۽ ڪابل جي مسجد ۾ نماز پڙهي سگهون .....‘ رب باري بي پرواهه، جڏهن سندن افعالن کي ڏسي انهيءَ دعا تي به ڌيان نه ڌريو ته ٽئين دعا تيار ٿي وئي:

’اي احڪمل الحاڪمين! سڄي دنيا ۽ پنهنجي ملڪ تي حڪومت ڪرڻ جي آرزو در خاڪ سهي، ليڪن هي آخري عرض سڻ ته ابليس ۽ اسان کي ڇڙواڳ ڇڏ ته جيئن ابليس آرام سان فساد ۽ ڦڏي جي چوچڙي ۽ چٽنگ ٻاريندو رهي ۽ اسان هٿن ۾ چيٽا جهلي ڦيٽا پڙهندا رهون، پُر پُر چيٽا جنگ مچاءِ! پر پر چيٽا جنگ مچاءِ!‘... پاڻهي ملڪ جي اندر ٻاهر جهيڙي ۽ جنگ جي دونهين دکندي ويندي .... گهر سڙيو ته پرواهه ناهي، ڪوئا ته مرندا، انهن کي ته سيڪٽ ملندي، جن گذريل اليڪشن ۾ اسان کي ووٽ نه ڏيئي، اسان جي عبائن، قبائن ۽ عصائن جي عزت نه رکي....‘

۽ اهو ٻڌو ويو آهي ته سندن اها دعا به، ان سميع ۽ بصير حال في الحال ٻڌي اڻ ٻڌي ڪري ڇڏي .... وڌيڪ ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي . .....!؟

(قلم تازو)

۽ پوءِ ٿيو ائين جو اُها دعا به اگهامجي وئي - آمريڪا، اتحادين ۽ الله جي مدد سان اُنهن ڪابل فتح ڪري ورتو. مجاهدين جي هر هنڌ آڌرڀاءُ ٿيڻ لڳي. دهرين ۽ اشتراڪين کي افغانستان مان نڪرڻو پيو. ڪابل جي راندين وارو اسٽيڊيم مرتدن، مشرڪن ۽ ڪافرن لاءِ مقتل گاهه بڻجي ويو. دار و رسن کي نئون جلوو مليو. ٿي ٿي ڏينهن لاش ڪرينن ۾ لٽڪندا رهيا. باميان ۾ بت شڪنن مهاتما ٻُڌ جي بت کي اُڏايو. ۽ طالبانائيزيشن بام عروج تي پهتي. آمريڪي ٻغليون هڻندي هر روز پنهنجي عظيم صدر مرحوم جارج واشنگٽن جي هيءَ مشهور دعا گهرڻ لڳا:

’اي ازل ۽ ابد جا مالڪ! مان تنهنجو شڪر گذار آهيان جو گذريل رات، تو مون کي هر خطري کان محفوظ رکيو ۽ مون کي چين ۽ سڪون واري ننڊ عطا ڪئي. مان جڏهن اُٿيس ته تازو توانو هيس ته جيئن اجوڪي ڏينهن تي پنهنجا فرض آرام ۽ سڪون سان

ادا ڪري سگهان ۽ آخر ۾ توکي وري بہ اها وينتي ٿو ڪيان تہ مون کي جسماني ۽ روحاني تڪليفن کان بچاءِ.'

اها آمريڪين کي شايد خبر نہ هئي تہ خدا تہ خدا آهي. واهرو بہ آهي تہ ويري بہ آهي. الله بہ آهي تہ اجل بہ آهي. 11 سيپٽمبر 2001ع تي، ورلڊ ٽريڊ سينٽر جا ٽاور ، ڌماڪي سان ڪري پيا تہ آمريڪي اخلاقيات 180 جي ڊگري تي قلابازي کاڌي. مجاهدِ اعظم اسامہ بن لادن دنيا جو وڏو دهشتگرد بڻجي پيو. آمريڪا جي چين ۽ سڪون واري ننڊ برباد ٿي وئي. آمريڪا جو بنياد پرست صدر جارج بش تڙپي اُٿيو ۽ هُن اها دعا گهري:

'اي خدا! اڄ اسان تو آڏو، دهشتگردن جي حملن ۾ مئلن ۽ گم ٿيلن جي مغفرت لاءِ حاضر ٿيا آهيون. اي بزرگ ۽ برتر خدا! اسان تي پنهنجي خاص نظر ڪرم ڪر. ۽ اهڙي توفيق عطا ڪر، جو دهشتگردن کي اُنهن جي عمل جي سزا ڏئي، تو وٽ سرخرو ٿي سگهئون.'

۽ پوءِ هن، خدا ۽ اتحادين جي مدد سان، افغانستان تي ڪارپيٽ بمباري ڪندي، دهشتگردن کي، دهشتگرديءَ سان جواب ڏئي، اُهو ثابت ڪيو تہ دنيا ۾ وڏي ۾ وڏا دهشتگرد آمريڪي آهين، جن افغانستان کي آه و فغان ۾ تبديل ڪري ڇڏيو.

اُن جي مقابلي ۾ اسامہ بہ لادن بہ دعا گهري:

'سڀ تعريفون الله جي لاءِ آهن. جنهن اسان جي هٿ ۾ هٿيار ڏنا آهن تہ سندس رسول جي هٿان مليل دين جي حفاظت ڪريون. خدا جو حڪم آهي تہ خدا جي منڪرن سان جنگ جوٽيون، ايستائين يا تہ هو مرڻ لاءِ تيار ٿين يا توبهہ تائب ٿين.'

نتيجي ۾ خود ڪش بم حملن جو سلسلو جاري ۽ ساري ٿي ويو. ملان جنت جون ٽڪيٽون ورهائڻ لڳو. خاص ماڻهو دهشتگردن جي خلاف جنگ ۾ شامل ٿي مال ميڙڻ لڳو ۽ عام ماڻهو حيران ۽ پريشان تہ ڪاڏي وڃي!؟

اڳيان باهہ، پٺيان اوڙاهہ .....!؟

پر ڪي سمجهہ پريا آمريڪي 'جيفرس ڪينٽ پيٽرسن' جهڙا هيءَ اعترافي دعا گهرڻ لڳا:

او مقدس پيءُ! زندگي جا سر چشما، روح اقدس جا خالق! اسان تي رحم فرماءِ. اسان مڃون ٿا تہ اسان ڏاڍا گناهگار آهيون. جي اسان ڳڻيون تہ شمار نٿا ڪري سگهون. ان ڪري جي تون اسان کي صفحهء هستي تان مٽائڻ چاهين تہ حق بجانب آهين. اسان تنهنجي حڪمن جي انحرافي ڪئي. اسان دنيا جي مزن کي ترجيح ڏني. بجاءِ حق تي هلڻ جي .... اسان دشمنن جي ڌمڪين تي ڇڙي پياسين. اسان خوشامدڙين جي ڳالهين تي خوش ٿياسين.

اي مقدس پيءُ، اسان کي معاف ڪر. توکان منهن موڙي ڪوڙي دنيا جي ڪِد لڳاسين. اسان خطارڪار آهيون. او خدا، تون پنهنجي پٽ عيسيٰ جي عظمت کي ڏسي، اسان کي معاف ڪر. آمين.'

۾ هتان جو عام ماڻهو جيڪو سهي جي ڪل جيان ڪنبي رهيو آهي. اُهو ويچارو به هينئين دعا گهري ٿو:

جيڏو تنهنجو نانءُ، ٻاجهه به اوڏيائي مڱان
ري ٿنبين، ري ٿوڻين، تون ڇپر تون ڇانو
ڪڄاڻو ڪهانءِ، توکي معلوم سڀ ڪا.

پر اڃا داد رسي نہ ٿي آهي. الائي ڇو ......؟

قومي دعائون

دنيا جون وڏيون وڏيون قومون طاقت، آبادي ۽ خوشحاليءَ جي لحاظ کان به دعائون گهرنديون آهن. انهيءَ ڪري آمريڪي سرواڻن، وائيٽ هائوس ۾ هيٺين دعا گهري ته:

’او لارڊ، گاڊ! اسان هڪ عظيم قوم آهيون، جنهن لاءِ پاڻ کي ننڍن ننڍن خوابن تائين محدود ڪرڻ زيب نه ٿو ڏئي .... اسان جو سڄي دنيا تي حڪمرانيءَ جو خواب پورو ڪر .... اسان جي خفيه ايجنسين جي مدد فرماءِ ته جيئن اسان دنيا جي ڪنهن به قوم کي چڱائي ڪري ڪو سياسي، سماجي يا اقتصادي گهٽو ڏيون ته اها تارا نه ڦوٽاري ..... پر پنهنجي قسمت سمجهي صبر ساري، ته جيئن هن جهان ۾ پنهنجي بادشاهيءَ ۾ داخل ٿي سگهي ۽ اڳلي جهان ۾ تنهنجي بادشاهي ۾ داخل ٿي سگهي .... اميد آهي ته اسان جي ان ڏي وٺ Give and Take جي وهنوار کي نه وساريندين، آمين!‘

انڊيا وارن، مندرن ۾ سنک ۽ گهنڊ وڄائي وينتي ڪئي:

’اي پرم ايشور .....! اي ديالو! تون ديا ڪجانءِ ... سر لتا، اهنسا، سچ، اڪروڌ، تياڳ ۽ شانتيءَ ۾ رکجانءِ .... دنيا جي وڏي ۾ وڏي جمهوريت جي رکشا ڪجانءِ .... ته جيئن ديش ۾ ڌنوان ۽ نرڌن جو ويڇو وڌندو رهي ... اوم .....! سروم . ....! شانتي ....! اوم .....! سروم .....! شانتي ...! پون! پون! ٽڙنگ! ٽڙنگ .....!‘

جاپان وارن پڳوڊن ۾ خاموشيءَ ۽ سنجيدگيءَ سان يوگا جي مشق ’پدم آسڻ‘ ڪندي دعا گهري:

’اومهاتما! ڏکن کي سهڻ جي تلقين ڪرڻ وارا! تون اسان کي صبر جي شڪتي ڏني، جڏهن آمريڪا وارن اسانجي شهرن تي ايٽم بم هنيا ... هاڻي تون، آمريڪا، يورپ ۽ سڄي دنيا وارن کي صبر عطا ڪر ته اسان جي لڳل ’اقتصادي بم‘ تي اعتراض نه ڪن ....!‘

ٽين دنيا جا جابر حاڪم به دعائون گهرندا آهن:

’اي جبار! اي قادر! اي قهار! تون اسان ۾ ڏاڍ پر، ڏمر وجهه ....، جبر ڏي .... ته جيئن اسان ڪان ڪو ڏاڍو نه ٿئي ..... ڪر ڪٽي ته جبر جهڪائي وجهيس.... بغاوت جو سوچي ته ڏمر ڏڪائي وجهيس...‘

انهن جابرن، حاڪمن ڪانسواءِ ڪي بيوس، نماڻيون، سٻاجهيون، نڌر قومون به دعائون گهرنديون آهن، هن ڌرتيءَ جي گولي تي. جيئن هي قوم دعا پئي گهري ته:

’اي سرجڻهار! اي پالڻهار! اي داتا! اي ڏٽي! اي رکپال! توکي پتو آهي ته پاڻ هزارن سالن کان وٺي سڙيل رهيا آهيون .... اروڙ جي ٺڪرين تي اسان جي محنت ڪش هٿن جا نهيل پٿر جا چاقو شاهدي ڏين ٿا ته اسان چاليهه هزارن سالن کان وٺي، هن ڌرتيءَ تي پيار، پاٻوهه سان گڏجي رهڻ شروع ڪيو .... ٽي هزار پنج سؤ سال اڳ اسان تي آرين هلان ڪئي ..... اسان ليلايو .... تو نه ٻڌو، مونهون مليا ميٽ ٿي ويو. سورنهن سؤ سال

اڳ پورا وحشي ’هن‘ Huns ڪاهي آيا ...... اسان ڳچيءَ ۾ ڳارو ڪري عرض ڪيوسين ...... تو واهر نہ ڪئي .... جهڪر، ننڌُل، چوٽياري، چٽ ٿي ويا. ٻارنهن سؤ سال اڳ عربن جنگ جوٽي .... اسان توکي پيٽائون ڏنيون ....تو قبول نہ ڪيون ... ديبل ۽ الور دنب ٿي ويا .... ٿي چار سؤ سال اڳ ترخانن تڻ مڻ تپائي ڏنا ... اسان گيسيون ڪندي فريادون ڪيوسين ... تو داد نہ ڪيو .... نگر شهر، واهڻ وسنديون تباهہ ٿي ويا .... او منهنجا ڏٽي ...! وارث وسيلا ....! هاٿي تہ پنهنجي پاند ۾ پناهہ ڏي ...... گگدامن تي کهل ڪر.... هلڻ ڪان هلاڪ ڏٻري ڏورن جهڙا اسان ...... مچر گهٽا ..... ڪاڏي وڃئون ...... مٽان ماڪوڙن ۽ چيُورن جا لشڪر .... ڪهڙن گناهن جي سزا ڏئي رهيو آهين! تون هنن نماڻن تي، سٻاجهن تي، ابوجهن تي، رحم فرماءِ .... توکان سواءِ ڪهڙو ڏٽي سائين .... تو رکپال رحم ڪر ... الله صمد .... الله صمد ....! جل تون جلال تون، آئي بلا ٽار تون .... شهرن تي ڪرم ڪر.... ٻهراڙين تي ٻاجهہ ڪر ... دهشت گردن ڪان امان ڏي ..... ڌاڙيلن ڪان پناهہ ڏي ..... پوليس جي پير ڪان، وڏيرن جي وير ڪان بچاءِ ....‘

ڪجهہ پر پرو ۽ ڇٽا نوجوان اٿين وارن وارا فلاسفرٽائيپ دعائن ۾ شامل نہ هئا: تن رڙ ڪري چيو ’مهاتما ٻڌ چيو هو تہ دعا ڪان بهتر آهي، غور ڪجي، ڏک جو تجزيو ڪجي ۽ ڏک سهڻ لاءِ پاڻ کي تيار رکجي .....‘

ٻہ ڇٽا اڃان ڪجهہ پر پرو وٽ ست ڪائي رهيا هيا، تن زور سان رڙ ڪئي: ’ٻڌ جي فلسفي ۾ اضافو ڪرڻو آهي تہ دعا ڪان بهتر آهي تہ غور ڪجي ۽ ڏک ڏيندڙن سان ڪفن ٻڌي مقابلو ڪجي . .....!‘

دعائن ۾ شامل سيئي عالم، فاضل عام ماڻهو حيران ٿي ويا، چوٻو ل ٿي ويو: ’هي ڇا ....!؟ هي ڇا ....!؟ دعا تي اعتراض...... صدين ڪان گهرندا آيا آهيون ....! دعا جي اهميت ڪان ڪير انڪار ڪندو!؟ اها تہ هڪ وڏي آس آهي، اميد آهي، آسرو آهي!‘ ’انهيءَ آس، انهيءَ اميد، انهيءَ آسري تي تہ لُٽبا آيا آهيون ۽ لٽبا اچون ٿا تہ غيب مان ڪا امداد ٿيندي ...... نہ ٿي آ، نہ ٿيندي ...! ڏک ڏيندڙ سان هر سطح تي مقابلو ڪجي، اهو ئي آخري حل آهي.‘

نوجوانن جوابي حملو ڪيو... انهن جوشيلن جوانن جي باري ۾ چڱن ماڻهن جو چوڻ آ تہ ڀريون خطا ڪائيندا ۽ پوءِ سزا ڪائيندا... وڌيڪ خدا کي خبر... خدا حق وڪيل آ .... اسان تہ سندن حق ۾ دعا ئي گهري سگهون ٿا تہ خدا کين حقئون ٻہ رکي، ناحقئون ٻہ رکي ..... ۽ انهن جي حق ۾ دعا جا ٻہ اکر .... جيڪي زندگي سان جهيڙيندي اسپتال جي بستري تي پاسا ورائيندي افضل قادري جيان چون ٿا:

’دوا جي بدران دعا جو تازو ڏس ڏنو آ ڏاهي ڙي!
هي ظلم نہ آ ، ٻيو ڇاهي ڙي!

دودو ڏوڙ ـــ چنيسر چائي

ڪو لٽ لاهڻ وارو آهي ئي ڪو نہ .... جيڪو اچي، سو ڏوڙ جا ٻہ ٻُڪ اکين ۾ وجهيو، اهو ٿو وڃي .. ....! ائين ئي محسوس ٿئي ٿو تہ پنهنجي قسمت ۾ ڏرم جا ڏڪا آهن ..... ڪڏ ۾ نڪري ڪوهہ ۾ پوڻ آهي .... اسٽيريو ٽائپ نعرن تي زندھ رهڻ آهي .... ڪڏهن ساوا جهندا، ڪڏهن ڳاڙها جهندا، ڪڏهن ڪارا جهندا تہ ڪڏهن ڇٽڪمرا جهندا .....ڪڏهن اسلام جي نالي تي سڄي دنيا تي ڇانئجي وڃڻ جا نعرا .... ڪڏهن قوميتن جي نالي تي ڪٽجڻ ۽ مارائڻ جا نعرا .... خبر ناهي تہ ڪيستائين انهن اسٽيريو ٽائپ نعرن جي بار برداري ڪندا رهنداسين؟

ائين محسوس ٿئي ٿو تہ اسان نوٽڻ جون ڳوٺون آهيون، جيڪي ڪيڏنڌڙ مسلسل پنهنجن پنهنجن ٽڻن ناهڻ لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن. ڪيڏنڌڙ ڪابي ڏر ڪان ويهي تہ ٻہ مقصد ٻيگهي ناهڻ، جي ساڄي ڏر ڪان ويهي تہ ٻہ مقصد ٻيگهي ناهڻ. مجلس شوريٰ ۾ وينو تہ ٻہ ٻيگهي، پارليامينٽ ۾ وينو تہ ٻہ ٻيگهي، پوليس جو ساٿاري ٿيو تہ ٻہ ٻيگهي، ڌاڙيلن جو يار ٿيو تہ ٻہ ٻيگهي، دهشتگردن جو غمخوار ٿيو تہ ٻہ ٻيگهي، اسلام جو علمبردار ٿيو تہ ٻہ ٻيگهي، ڪلهہ جو چنيسر اڄ جو دودو ٿيو تہ ٻہ ٻيگهي ..... ليڪن سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ ڪنهن ۾ ’دودو ڏوڙ، چنيسر چائي‘ ڪي سڃاڻڻ جي ساڃهہ چو نہ آهي ..!؟

نوابن، سردارن ، خان بهادرن، پيرن ۽ ميرن ڪي جيارينڌي جيارينڌي ڪيترا نسل پاڻ مارائي ويا! پر هن سڄاڳ صديءَ ۾ ٻہ انهن لاءِ ’جيئي! جيئي!‘ ڪندا، پاڻ مارائيندا رهياسين. ليڪن پاڻ ڪي جيارڻ ۽ اُجارڻ جو خيال چو نہ آيو؟ انهن جي چوڻ تي ڪڏهن غازي ٿياسين، ڪڏهن شهيد ٿياسين ..... چا اسان ڪي زندگي ان ڪري ملي آهي تہ : بابي جا تابعدار آهيون ..... ڳولا، غلام آهيون .... حڪم جا ٻندا آهيون ...! جُتي جا ڪوڪا آهيون .... وٽين تہ مارين وٽين تہ جيارين ...! چا اسان ڪي پاڻ مان قيادت ناهڻ جو حق نہ آهي؟ چا اسان ڪوڙهہ مغز آهيون ؟ چا اسان جو ڪم صرف پوئيواري آهي؟ لٽ سردارن، پوتارن، خاني خانن ۽ سياسي سامرين جي اُڇليل لٽ اکين تي رڪٽي آهي؟ يا اکين تان ذات پات جي دز، نند وڏائيءَ جي رئي تعصب جي چائي ۽ ظلم زبردستي جي ڏوڙ هٽائٽي آهي . .....!؟

هيءَ صدي بيدار انساني گروهن ڪي آواز ڏئي رهي آهي ..... صحيح قدم ڪٽڻ جو، صحيح راهہ تي هلڻ جو، صحيح سوچ جو، صحيح عمل ڪرڻ جو ..... انهيءَ آڌار تي دنيا جا ڪيترائي انساني گروهہ ’محبت! محبت!‘ ڪندا، ’امن، آشتي‘ ڪندا، ’ڳانڍاپو! ڳانڍاپو‘ ڪندا اڳتي وڌي رهيا آهن. ليڪن پاڻ ڪنهن جي ڪد آهيون!؟ انهن جي،

جيڪي ويڙهہ جيڙهہ جو جنون رکن ٿا، انسانن کي مذهب ۽ قومن جي نالن تي ورهائن ٿا يا ذات پات، طبقاتي روايتي ۽ ثقافت جي نالي تي پيڙهڻ گهرن ٿا!؟

چا اسان لاءِ انهيءَ لٽ کي اڪين تان لاهڻ ۽ دنيا کي پنهنجين شفاف اڪين سان ڏسڻ جو اجا وقت نہ آيو تہ پوءِ ڪڏهن ايندو ....!؟؟ جي اجا وقت نہ آيو آ . ....!؟

اڪيون لٽ اوراٽيون، ڪي ڪڙيا پير،

لٽ لاهيندو ڪير، مون جيهي معذور جي.

(پٽائي)

نالن ۾ ڇا رکيو آهي!

ڪنهن به نقاد کي اهو حق نٿو پهچي ته هُو ڪنهن مترجم تي آڱر اُپي ڪري سگهي، توڙي جو ترجمو مادر پدر آزاد هجي. ترجمو جيڪڏهن آزادي سان ڪيو ويندو ته اهو ترجمي مان ڦري مطالعاتي نوٽ به ٿي سگهي ٿو ۽ پنهنجو طبعزاد تخليق به ..... اهو نه صرف پنهنجو لاءِ پلو آهي، پر پڙهندڙ جي لاءِ به ۽ سنڌي ادب تي احسان به ..... هونئن به ڪوئي ڪيڏو پابند ترجمو ڪري ته به اصل جي مقابلي ۾ نقل هوندو. جئين هيري جي بجاءِ پٿر .... انهن اجوڪن ٿوس اصولن ۽ يادگيرن جي بنياد تي 'پاپڪ' نالي ڪهاڻي 'نام سد جاتڪ' هندي ٻوليءَ مان سنڌي ۾ ترجمو ڪجي ٿي:

پراچين دؤر ۾ تڪشلا (هاٽوڪو ٽيڪسلا) ۾ ڪيترائي نالي وارا 'ٻُڌسچيو' آچاريه ٿيا. 'پاپڪ' نالي هڪ شاگرد، جيڪو پنج سئو شاگردن ۾ 'ٻُڌ سچيو' جو پيارو هو، تنهن کي پنهنجي نالي جي غم جو احساس هو، ماڻهو هن کي 'پاپڪ پاپي!' چئي چيڙائيندا هيا. هن سوچيو، پاپڪ نالو واقعي خراب ۽ منحوس آهي. ان ڪري هن کي ڪو سنو نالو رکرائڻ گهرجي. اهو ويچار ڪندي 'ٻُڌ سچيو' وٽ آيو ۽ نويدن ڪيائين، 'آچاريه! منهنجو نالو سنو ناهي. مهرباني ڪري ڪو سنو نالو عنايت ڪيو .....' ٻُڌ سچيو وراٽيو ، 'ٻچا! واهڻ، وستيون گهمي آ ..... سنو نانءُ ٻُڌڻ ۾ اچئي ته مون کي ٻُڌاءِ ...... مان تنهنجو نالو بدلائي ڇڏيندس .....'

پاپڪ واهڻ، وستيون جهر جهنگ جهاڳي اچي هڪ شهر ۾ پهتو. شهر ۾ قضا سان ڪو ماڻهو مري ويو هو، ماڻهن جي روج راڙي سندس ڌيان ڇڪرايو. ڪيس لڳو ته مرندڙ شخص شهر جو ڪو مُکيه ماڻهو هو.ان ڪري هن ماڻهن ڪان پڇيو، 'پائو .....هي ڪير هو .....؟' ماڻهن جواب ڏنو، 'پائو ! هي شهر جو وڏو سيٺ ، جيوڪ (جيئندڙ) نالي هيو .... ' هُن عجب مان پڇيو، 'ڇا جيوڪ به مرندو آهي؟' ماڻهن جواب ڏنو ، 'جيوڪ نالي وارو به مري سگهي ٿو ۽ اجيوڪ نالي وارو به، نالا ته نالا هوندا آهن ... نالن ۾ ڇا رکيو آهي .. ..!'

هو اهو ٻڌي ڪجهه مايوس ٿيو، پر دل نه لاٿائين. هو شهر جي پري بازار ۾ گهمڻ ڦرڻ لڳو ته اوچتو بازار ۾ هن ماڻهن جو ميڙ ڏٺو. هو اڳتي وڌي آيو ۽ ڏٺائين ته هڪ عورت کي هڪ مرد چهبڪن سان ماري رهيو هيو.

'هن ويچاريءَ کي ائين بيدرديءَ سان ڇو ٿو ماريو وڃي!؟' هُن رڙ ڪري پڇا ڪئي.

بيٺل ماڻهن جواب ڏنو، 'هي ٻانهي ۽ آقا جو معاملو آهي .... جي آقا کي ڪمائي نه ڏيندي ته مار نه کائيندي ته پلا گُلن ۾ ترندي!'

هن وري پڇيو، 'هن ويچاريءَ جو نالو ڇا آهي؟'

'ڌن واري!' ماڻهن جواب ڏنو.

هن ڪي ڏاڍو عجب ٿيو ۽ چيائين، ’نالو ته ڏنَ واري اٿس پر حالت اها اٿيس جو نرڌن آهي.‘

ماٺهن جواب ڏنو، ’ڇا ڏن واري نالي رکڻ سان هوءَ لڪشمي (دولت واري) ٿي ويندي .....؟ نالا ته مڙئي نالا آهن ..... معلوم ٿئي ٿو ته تون ڪو چريو آهين .....!‘

هُو نالن جي حقيقت کان ڪجهه وڌيڪ نراس ٿي شهر مان نڪري پيو هو، جهنگل ڏانهن .... رستي ۾ هن هڪ منجهيل ماڻهوءَ کي ڏٺو، جيڪو چوواٽي تي پريشان بيٺو هو. هن پڇيس ’تون ڇو پريشان آهين؟‘

ماڻهوءَ جواب ڏنو، ’سوامي! مان واٽهڙو آهيان .... رستو ڀُلي پيو آهيان .....‘

هن پڇيس، ’تنهنجو نالو ڇاآهي؟‘

واٽهڙو جواب ڏنو، ’سُونهون‘

هن عجب وچان چيو، ڇا سونهان به اَسونهان هوندا آهن .....؟‘

واٽهڙو وراڻيو، ’سوامي! تون ته صفا سادو آهين .... ڇا سونهين نالي رکڻ سان به ڪو سونهون ٿيندو آهي .....!‘

هو نالن جي سُڻائين ۽ برائين کان بلڪل اداس ٿي ’ٻُڌ سچيو‘ وٽ موٽي آيو. ’ٻُڌ سچيو‘ پڇيس، ’ٻالڪ! ڇا تون پنهنجي پسند جو نالو چونڊي آئين؟‘

هن جواب ڏنو، ’آچاريه ...! هن جڳ ۾ مون جيوڪ به مرندي ڏٺو .... ڌن واري به نرڌن ڏٺي ..... سونهون به اَسونهون ڏٺو. ڪو به ماڻهو سني نالي سان نهال ٿي نٿو سگهي ۽ ڪو به ماڻهو بري نالي سان خراب ٿي نٿو سگهي ...... تنهن ڪري منهنجو نالو جيڪو به آهي .... سو ئي صحيح آهي ..... نالن ۾ ڇا رکيو آهي!‘

هي پراچين دؤر جي پراڻي ڪٿا ضرور آهي، پر هن ۾ وڏي سچائي آهي ته وڏن وڏن نالن، لقب القابن ۽ حسين اسمن سان ڪنهن جي به ڪٿ نٿي ڪري سگهجي .... ڇو ته اهي نانوَ ڪنهن به شخصيت جو ضد ٿي سگهن ٿا ....هن وقت به توهان جي سامهون وڏا وڏا لقب آهن.نالا آهن، اسم آهن ..... ڪو قائد تحريڪ آهي، ڪو فرزند پاڪستان آهي. ڪو قائد جمهوريت آهي، ڪو باضمير سياستدان آهي، ڪو روحاني پيشوا آهي، ڪو هڏ ڏوکي. ڪو همدرد، ڪو ضمير جو آواز ۽ غمخوار آهي، ڪا مادر عوام، ڪا مادر سنڌ آهي، ته ڪو ڏهيسر آهي! انساني تاريخ ۾ ڪڏهن ڪڏهن حسين نالا ۽ نانوَ رڄ جو دولاب به ٿي پوندا آهن، جن جي پنيان انساني گروهه تاساريل هرڻن جيان ڀڄندي ڀڄندي پساهه پورا ڪندا آهن. ليڪن نالن جي پنيان جيڪي ڪڙا سچ هوندا آهن، تنهن جي تهه تائين نه پهچي سگهندا آهن.

ائين نه ٿئي ته اڄ به اسان حسين نالن ۽ وڏن لقبن جي طلسم ۾ گرفتار ٿي ايڏيون هنيوچيون هٽون، جو انهن نالي وارن جا اُهي قبيح فعل لڪي وڃن، جيڪي صرف ذاتي هوس ۽ اقتدار لاءِ آهن ..... اڄ اهي نالا اسان جي حقيقت پسندي جي پرک آهن .... جي ڏسڻو آهي ته پوءِ حسين نالن ۽ لقبن کي نه ، پر نالن پنيان عمل کي ڏسڻ گهرجي.

ڇو ته نالا ته صرف نالا آهن ..... نالن ۾ ڇا رکيو آهي . .....!!

سواد

برصغير جي ڪلاسيڪي ادب ۽ فلسفي ۾، انسان جي پنجن سوادن جو ذڪر آهي. پهريون سواد ’سبد‘ آهي، جيڪو ’ڪنن‘ جو سواد آهي. ٻيو سواد، ’روپ‘ آهي ، جيڪو ’اکين‘ جو سواد آهي. ٽيون سواد ’گند‘ آهي، جيڪو ’نڪ‘ جو سواد آهي. چوٿون سواد ’رسُ‘ آهي، جيڪو ’وات‘ جو سواد آهي. پنجون سواد ’سپرس‘ آهي جيڪو ’ڪام‘ جو سواد آهي. انهيءَ تي گو سائين تلسيداس جو هڪ شعر آهي:

’آل پتنگ مرگهه مين گج، ايڪ ايڪ رس آنچ،
تلسي واڪي ڪونءِ گت، جانڪو ويا پي پانچ‘

معنيٰ: ڀنور، پتنگ، هرڻ، مڇي ۽ هاٿي هڪڙي هڪڙي سواد جي ڪڌ آهن. پر حال انهن جو ڇا ٿيندو جي پنج سوادن جي ڪڌ آهن.

انهيءَ شعر جي تشريح ڪجهه هيئن آهي ته، ڀنور جيڪو نڪ جي سواد جو غلام آهي. سو ان سواد جي خاطر گلن تي ويهندي ويهندي اهڙن گلن تي به وڃي ويهندو آهي، جيڪي گوشت خور هوندا آهن. جن تي ڀنور جي ويهڻ شرط، ان گل جون پنکڙيون ٻوٽجي وينديون آهن ۽ ڀنور مري ويندو آهي. پتنگ جيڪو اکين جي سواد وٽڻ جو عاشق آهي، سو انهيءَ سواد جي عشق ۾ باهه جي جر ۾ ڄراتجي وڃي ٿو، پر مڙِي نه ٿو. ’هرڻ‘ جيڪو آواز جي سواد جو سودائي آهي، سو شڪاري جي سيٽيءَ يا ساز تي شڪاري جي اڳيان ڇڪجي اچي، پنهنجي عجب جهڙي حياتي وڃائي ويهي ٿو. مڇي جيڪا وات جي سواد لاءِ اُبهري آهي، سا انهيءَ لالچ ۾ ڪلي ڪنڍين ۾ اٽڪائي وڃهي تي ۽ ڦٿڪي ڦٿڪي ساهه ڏئي ٿي. هاٿي جيڪو ڪام جي سواد لاءِ ڇريو آهي، سو پاڻي جي نهيل هاٿڻ جي ڏوڪي ۾ اچي اُن کڏ ۾ ڪري ٿو جيڪا نقلي هاٿڻ جي هيئان نهيل هوندي آهي. جڏهن پنجن سوادن جي مختلف سوادن جا اهي حال آهن ته پوءِ انسان جيڪو انهن پنجن ئي سواد جو متوالو آهي، تنهنجو حشر ڇا ٿيندو ...؟

گو سائين تلسيداس جي تمثيلن کي ڪير مڃي نه مڃي، پر جيڪا شيءِ پاڻ کي ان شعر ۾ کٽل لڳي. اها، اها ته هڪ ٻيو به سواد آهي، جيڪو انسان کي لڳل آهي. جيڪو سڀني سوادن کان مٿو ۽ بي رحم آهي. اهو سواد آهي اقتدار جو سواد ....پوءِ اهو اقتدار ڳوٺ جو هجي يا شهر جو، صوبي جو هجي يا ملڪ جو، قبيلي جو هجي يا قوم جو ..... ڏاڍو لذت وارو، ڏاڍو وٽندڙ، ڏاڍو ظالم ۽ سحر انگيز ٿئي ٿو .... انهيءَ هڪ سواد خاطر انسان، انسان کي ايترو چيريو، ڦاڙيو ۽ چچريو، جيترو ڪنهن وحشي جانور کان به اهڙو ڪلور نه ٿيو هوندو. نه ڪنهن قدرتي آفت ايڏي ڏاڍائي يا اره زورائي ڪئي هوندي. انهيءَ هڪ اقتدار کي هٿ ڪرڻ خاطر، انسان هزارين ڪوڙ، هزارين اٽڪلون، هزارين ڪوڙڪيون، هزارين ڦندا، هزارين حرفتون، هزارين چالون، هزارين حيلا ناهيا ۽ هلايا ....

سڀ رشتا ناتا، اصول ۽ آدرش چٽ ٿي ويا ۽ سڀ اخلاقي قدر پٽ پيا.... سچي انساني تاريخ انهيءَ سواد جي ڪري رنگين لڳي پئي آهي ... ڪا به تاريخ ڪٺو، ڪو به باب کوليو ... ٻين کي ڇڏيو .... ترڪي جي خلافت عثمانيه تي نظر وجهو ..... عظيم سپه سالار خليفو، سلطان محمد ثاني، قسطنطنيه جو فاتح، ان اقتدار لاءِ پنهنجي ڪير پياڪ ياءُ کي پنهنجن شاهي هٿن سان گهٽو ڏنو ته متان اهو ٻار اڳتي هلي سندس اقتدار جي لاءِ عذاب ثابت نه ٿئي ..... خليفو بايزيد ثاني جيڪو صوفي منش شهنشاهه هو. تنهن پنهنجي ياءُ شهزادي جمشيد (جيڪو ترڪي جي ڪلاسيڪل ادب ۾ هڪ وڏي شاعر جي حيثيت رکي ٿو) جي موت جو سودو ٿي لک ’وڪات‘ تي دشمن اليگزينڊر بورجيا سان ڪيو. جڏهن اليگزينڊر بورجيا شهزادي کي زهر جو سفوف ڪارايو ته جمشيد آخري شعر چيو:

’ڏس اي جم! هيءَ فرانڪستان جي ڌرتي آهي.

هڪ ئي ساهي ۾ ڏوڳهي وڃ، جو تنهنجو جام جمشيد ٽنڻ وارو آهي.

ڏس اي جم ...! هي طوفان، هي هوائون جيڪي پهاڙن سان ٽڪرائجي شور ڪري رهيون آهن. سي تنهنجي موت تي الوداعي گيت ڇئي رهيون آهن. هي گرجندڙ بادل تنهنجي موت تي ماتم ڪري رهيا آهن. هي وسندڙ ڪڪريون، تنهنجي انت تي آب هاري رهيون آهن. شدت غم ۾، رات به پنهنجو غريبان چاڪ ڪري ڇڏيو آهي. خبر ناهي ته تنهنجي وطن وارا به تنهنجي موت تي روئيندا هوندا به يا نه ...!؟‘

اها خبر جڏهن صوفي منش ۽ زاهد سلطان بايزيد کي پئي ته روئي چيائين: ’ڇا ڪجي شهزادن جي درميان، خون جي رشتي جي ڪابه حقيقت ڪانهي ...‘

انهيءَ بايزيد، کي پنهنجي پٽ ’سليمان اول‘ تخت تان لاهي قيد ڪيو، پنهنجن ٻن ياٺرن ۽ انن ياٺتين کي قتل ڪرائي ڇڏيائين. سندس هڪ ياءُ ’قرقود‘ جيڪو پڻ شاعر هيو. تنهن نظم لکيس، جنهن ۾ سندس بيرحميءَ جي شڪايت ڪيائين. سلطان سليم اول نظم پڙهي ڏاڍو رنو، روئڻ ڪانپوءِ ورندي ڏنائين: ’اي ياءُ! مون کي تو تي ڏاڍو رحم ٿو اچي، پر ڇا ڪجي توکي مارائڻ به ضروري آهي ....‘

انهيءَ دؤر ۾ اها بددعا هوندي هئي، ’خدا، توکي سليم جو وزير ڪري!‘

ليڪن ماڻهو پوءِ به وزارت جي پنيان قطار در قطار بيٺا هوندا هيا. جڻ ڪين وزير جي قتل جو انتظار هوندو هيو (اهو لقاءُ اڄ به آهي).

خليفي محمد ثالث تخت تي ويهڻ سان پنهنجن اڻويهه ياٺرن کي قتل ڪرايو، سلطان سليمان پنهنجي وڏي پٽ مصطفيٰ، دوست وزير اعظم ابراهيم کي قتل ڪرايو .... بايزيد يلدرم جي پيءُ جو لاش اڃا پيو هيو ته هن پنهنجي بهادر ياءُ يعقوب کي مارائي ڇڏيو ...

ترڪن جي عظيم سلطانن جي تاريخ کي ڇڏيو، برصغير جي زاهد، ديندار بادشاهه اورنگزيب، جيڪو ويچارو زهد ۽ تقويٰ جو اعليٰ نمونو هيو. ٽوپيون سبي گذر سفر ڪندو هيو. تنهن پنهنجي پيءُ شاهه جهان کي قيد ۽ سيني ياٺرن کي قتل ڪرايو

....ايستائين جو پنهنجن اٺن ۽ چوڏهن سالن جي پائٽين ڪي به نه ڇڏيو ۽ پنهنجي پٽ اڪبر ثاني کي اجل ڏانهن راهي ڪري، سڪون جو ساهه کنيائين ....

پري ڇو ٿا وڃو، پنهنجي ئي ويجهڙائي واري تاريخ ڏسو. پنهنجي ئي ملڪ ۾ 1947ع کانپوءِ، اقتدار جي ڪشمڪش ۾ ڪنهن کي گولي ڪائيندي، ڪنهن کي ڦاسي تي لٽڪندي، ڪنهن کي جهاز ۾ سڙندي ڏسندو. ليڪن پوءِ به ان اقتدار جو سواد اهڙو ته منو آهي، اهڙو ته چشڪيدار آهي، جو هر شخص ديوانو آهي، مستانو آهي .... اقتدار جي ديوانن جي هڪ وڏي قطار آهي، جيڪي بي چين ۽ پريشان آهن. جڻ چئي رهيا هجن:

’صرف هڪ دفعو ....! ڪهڙي به صورت ۾. ....! ڪهڙي به قيمت تي! ڪيئن به ڪري ....!‘

اڄ به ڪيترا ماڻهو، انهيءَ سواد خاطر، هر بد عهدي، بد اخلاقي ۽ بديانتي ڪرڻ لاءِ تيار آهن. سواد چکڻ لاءِ موت کي وسارڻ لاءِ تيار آهن. وڏي ڳالهه ته موت کان وڌيڪ تاريخي ذلت ۽ طعني کائڻ لاءِ تيار آهن. انهيءَ سواد جي سود ائين جي تاريخ ڪالهه به مرتب ٿي هئي، اڄ به ٿي رهي آهي ۽ سڀاڻي به ٿيندي ...ليڪن تاريخ ۽ انسانيت انهن مٿ جيترن ماڻهن کي ڪو نه وساري سگهندي، جن اقتدار جي سواد کي ٺڪرائي، اصولن، آدرشن ۽ اخلاقي قدرن جي رکيا ڪئي، وحشيت ۽ بربريت جي اونداهي دؤر ۾ به ڏيئي جي روشني ثابت ٿيا .

ﭘر قصا هڪ جهڙا

قسم سان مون کي قصي گوئي جو ڏانءُ آهي،نہ ڏات .... چو تہ مان چوٽيءَ جو اديب يا دانشور تہ نہ آهيان جو توهان تي پنهنجن لفظن جو سحر طاري ڪري سگهان. پر هي ﭘر قصا توهان کي ضرور ٻڌڻ گهرجن، جيڪي فردن ۽ انساني گروهن جي حد کان وڌيڪ نمائشي حساس پڻي ۽ انتهائي بي حسي جا آهن.

قصو پهريون نمائشي حساس پڻي جو:

قصو هئين آهي تہ هڪ ماڻهو گهر جي اڱڻ تي ستو پيو هو، قضا سان متائنس ماڪوڙو گذريو. همراهہ چرڪ ﭘري اٿي ايڏيون تہ رڙيون ڪيون جو اوڙو ﭘاڙو متي تي ڪٽي ڏنائين:

’ههڙو ظلم ...! ههڙو قهر...! ههڙو انڌير ...! سو ﭘر ڏينهن ڏني جو!‘

اوڙي ﭘاڙي جا چڱا منا مڙي آيا ۽ پڇيائونس:

’آخر ماجرا ڇا آهي؟‘

جواب ڏنائين: ’ ماڪوڙي مون کي ستل ڏسي، متان چڙهيو پئي ويو، ان ڪري وني رڙيون ڪيون‘

’اها ڪا ايڏي وڏي ڳالهہ تہ ڪونهي، جنهن جي لاءِ ايڏو هل هنگامو ڪجي ۽ ﭘاڙيسرين جي سڪون ۾ خلل وجهجي.‘ ﭘاڙيسرين سمجهائيندي چيس.

’ميان، توکي ڪهڙي خبر...! اڄ ماڪوڙو گذريو آ، سڀاڻي هاٿي گذري ها تہ پوءِ .....!؟ ان کي چئبو آ، حد کان وڌيڪ حساس پڻو ۽ دور انديشي ... اهو انداز صرف ڪنهن فرد واحد تائين محدود ڪونهي. پر سماجي نفسيات ٻڌائي ٿي تہ ان ۾ ڪيترا انساني گروهہ ﭘر اچي وڃن ٿا ....توهان چوندو اهو ڪيئن؟ ... اهڙي قسم جو احوال ڪجهہ ڏينهن اوهان اخبارن ۾ پڙهيو هوندو تہ، هڪ سياسي مها معتبر جي گهر ۾ بجلي جي شارٽ سرڪٽ جي ڪري بجليءَ جون تارون ڇا سڙيون ڄڻ سڄي ملڪ ۾ ترٿلو مچي ويو .... ’ڊان‘ اخبار کان وٺي ’جنگ‘ اخبار جي پهرين صفحن تي سرخيون لڳي ويون ...... فوٽو نڪري ويا .... ماڻهو مڙي ويا .... حد اها جو بم ڊسپوزل اسڪواڊ جو چيف پهچي ويو .... پوليس رَسي وئي .... ٽيڪنوڪريٽ تحقيق ڪي لڳي ويا ...... ۽ سيني ماڻهن شڪ ڏيکاريو تہ ٿي سگهي ٿو تہ ڪا سازش هجي .... پر جيڪڏهن اهڙو ئي واقعو، ڪنهن ٻئي هنڌ ٿئي ها تہ ائين هڪ هنگامو، ايڏي واويلا، ايڏو شور هرگز نہ ٿئي ها. توڙي جو ڪنهن جو گهر ٻمن سان اڏايو وڃي ها يا ڪيس تباهہ ۽ برباد ڪيو وڃي ها. ليڪن اهو تماشو ڪيتري عرصي کان جاري آهي .... ڪڏهن هٽرادو فائرنگ جا قصا، ڪڏهن مرڻ گهڙي تائين بک هڙتال جا ناٽڪ .....ليڪن ان بغاغي ﭘازن کان ڪو چڱو منو پڇڻ وارو ئي ڪونهي تہ آخر هي تماشو ڪهڙو آهي، جنهن ۾ ماڻهن جو سڪون تياڳجي ويو آهي .....؟ شايد چڱا منا لڏي ويا آهن، پنيان ڊنب

ڪتا ڇڏي ويا آهن. تنهن ڪري هردفعي ڪين اهو انداز ڦٻيو آهي ۽ هنن لاءِ پئي ورتو آهي. جيئن ڇٻو آهي تہ، ڪيڏ ڪبي تہ ڪٿي ڪائبو نہ تہ سؤ سور پرائبا .....

قصو ٻيو انتهائي بي حسيءَ جو :

هي ٻيو قصو انهيءَ ڪال جو آهي. جڏهن هندستان، ڪي قحطن جي ماءُ سڏيو ويندو هو. هر ڏهين سال هندستان ۾ قحط ايندو هو، خاص ڪري بنگال ۾ .... انهي دؤر جو قصو آهي تہ ڪلڪتي جي پري بازار ۾ ڪا ماءُ ڇاتيءَ تي هٿ هڻي رڙيون ڪري رهي هئي. ’ هاءِ! هاءِ! پاڙي وارن جو ظلم تہ ڏسو ! .... منهنجو ٻچڙو ڪهي ڪائي ويا ظالم ....! ظالمن کي اهو شرم بہ نہ آيو جو هٿ جيترو ٽڪر مونکي بہ ڪائڻ لاءِ ڏين ها .....!

هيءُ انتهائي بي حسيءَ جو قصو هڪ فرد تائين محدود ڪونهي. پر اهو بي حسيءَ جو انداز ڇگا ڀلا انساني گروهہ بہ اختيار ڪري ويندا آهن ۽ ذلتن جي ڪڏن ۾ وڃي ڪرندا آهن. خبر ناهي ڇو مون کي اهو احساس ڏڪائيندو آهي تہ پاڻ وٽ بہ جڻ قحط الرجال اچي چڪو آهي (تي سگهي ٿو مان غلط هجان ۽ خدا ڪري تہ ....) جڻ سنڌ جي اڪثر نام نهاد سياستدانن جو سنڌ ۽ سندس مسئلن بابت سياست جي پرئي بازار ۾ پٽڻ ڪٽڻ ايئن پاسندو آهي، جڻ چوندا هجن تہ، ’ظالمن جو ظلم تہ ڏسو! انياءُ تہ ڏسو! سڄي سنڌ کي چڪن، پٽن، ڪائين پيا. پر ڪين ايترو بہ شرم نہ ٿو اچي جو پاڻ کي اقتدار جو هٿ جيترو ٽڪر ڏين .....؟‘

انهن نام نهاد سياستدانن، اڳواڻن کي جڏهن بہ اقتدار جو ٽڪر هٿ آيو تہ ڪائڻ ڏرتي، قوم ۽ قوم سان ٿيندڙ سڀ عقوبتون وسري ويون، جن کي ياد ڪندي سندن اکين ۾ رت جا ڳوڙها اچي ويندا هئا.اقتدار جي ٽڪر کي چٻاڙڻ وقت انهن کي اهو بہ نظر ناهي ايندو تہ سندن ئي دؤر اقتدار ۾، سندن ئي قوم جا نوجوان وڌيڪ ڪنگال ۽ بيروزگار بڻبا آهن .... سندن ئي اقتدار ۾ سندن ئي قوم جا ماڻهو وڌيڪ نڌڻڪا ۽ عدم تحفظ جو شڪار ٿيندا آهن.

هي ٻئي قصا هاڻي ڪان نہ، پر ڪيتري وقت ڪان سنڌ ۾ ورجائجي رهيا آهن. هڪ گروهہ جي اڳواڻن جي حد ڪان وڌيڪ بي حسي جو ۽ ٻي جي لوڀ جو ... ائين محسوس ٿو ٿئي تہ جڻ هڪ پاسي نوڳين جو لشڪر ۽ ٻئي پاسي لوڀين جي لوڏ آهي. نوڳين جو اهو انداز رهيو آهي جو ڪين، نڇ بہ اچي ٿي تہ سڄي ڏيهہ ۾ جڻ قيامت ڪبريٰ اچي وڃي ٿي. پر لوڀين جي لوڏ پنيان سادي عوام جي مٿن مٿان ڪرٽ بہ وهي وڃن ٿا تہ، سياسي سرواڻن جي ٻلي بہ نہ ٿي ميڪي ..... لوڀين جي ڪڍ سادو عوام پريشانيءَ مان صرف اهو سوچيندو رهي ٿو تہ آخر اها ڪهڙي ويڌن آهي، جو يار بہ چاڪي ۽ سينڌ بہ اٽيي .....

جي نمائشي حساس پٽي، عياري ۽ مڪاري جو انداز بہ ساڳيو رهيو تہ، پوءِ اهو يقين ڪيو تہ امن ۽ سڪون جي سڌ اجائي آهي ۽ جي لوڀ جو انداز بہ ائين جاري رهيو

۾ اقتدار جي هوس بہ پياري رهي تہ، پوءِ ان جو نتيجو ٻيو ڪهڙو نڪرندو سواءِ ان جي تہ:

’جتي لوپي هجن، اتي ٺوڳي بک نہ مرن.‘

نصيحت

نادر شاهه جي وفات کان پوءِ ا فغانستان جي سلطنت جو جانشين ظاهر شاهه ٿيو. ظاهر شاهه جو وزيراعظم سندس چاچو هاشم خان ٿيو. هڪڙي ڏينهن وزير با تدبير هاشم خان پنهنجي پائٽي بادشاهه ظاهر شاهه کي پنهنجي مرغ خاني گهمڻ جي دعوت ڏني. بادشاهه جڏهن وزيراعظم سان گڏجي مرغ خاني ۾ داخل ٿيو ته هاشم خان ڪي ڪُڪڙ ورائي ويا. هن جي مُٺ ۾ اَن جا داڻا هئا، جيڏانهن پئي هليو، ڪڪڙن اوڏانهن پئي ڊيهڙو پاتو. هن ظاهر شاهه ڏانهن منهن ڪندي چيو:

’بادشاهه سلامت! حقيقت ۾ آءٌ توهان کي هتي پنهنجي ڪڪڙن جا اعليٰ نسل ڏيکارڻ لاءِ وٺي نه آيو آهيان، پر هڪڙي سبق آموز نصيحت لاءِ اوهان کي تڪليف ڏني اٿم.‘‘

ظاهر شاهه چيو: ” ڪهڙي؟‘‘

هاشم خان ڪُڪڙن ڏانهن اشارو ڪندي ڳالهايو: ’جيئندا قبلا! هنن ڪُڪڙن کي مون ڪالهه کان وٺي بکيو رکيو هو. اڄ اُهي چند اَن جي داڻن جي چڳڻ لاءِ پريشان آهن ۽ منهنجو طواف ڪري رهيا آهن. سمجهي ڇڏيو ته، عوام به ڪُڪڙن جيان آهي، انهن کي جيترو بکيو رکندؤ، اوترو اوهان جي چوڌرد ڦيرا پائيندا ۽ گيجهو رهندا!‘

ائين چئي، هن ڳوڻ اَن جي ڳُهرائي ۽ ڪُڪڙن جي آڏو ڇٽرائي، ڪُڪڙن چڳي بس ڪيو ته هو وري اَن جي لَپ ڪٽي ڪُڪڙن جي وچ ۾ ويو، پر هن ڀيري ڪُڪڙ سندس ڪڏ ڪو نه لڳا. هُن ٻيو ناصحانه نقطو ظاهر شاهه کي سمجهايو:

’حضور! عوام به ڪُڪڙن جيان آهي، جيڪڏهن انهن جو پيٽ ڀريل هوندو ته توهان کي ڪنگهندا به ڪونه . ان ڪري عوام کي ڪڏهن به سکئي رکڻ جو نه سوچيو ..... جي سُکئي رکڻ جو سوچيو، ته انهن ڪوڪڙين لاءِ، جيڪي توهان جي صدقي ۾ ڪيترائي ڪُڪڙ قربان ڪري سگهن ٿا.‘

ظاهر شاهه بادشاهه بلڪل ائين ئي ڪيو. جئين سندس چاچي وزير با تدبير ڪيس ٻڌايو هو. ليڪن هڪ وقت اهو به آيو، جو ظاهر شاهه جي خلاف بغاوت ٿي وئي، جن ماڻهن تي پروسو ڪيائين ۽ ڪين سُکيو رکيائين، انهن ئي ترا ڪڍيس. سردار دائود آيو، مگر ان جو نظريو ساڳيو رهيو، امير کي امير ڪرڻ جو، غريب کي غريب ڪرڻ جو ..... نتيجو اها ئي اٿل پٿل، سماجي انتشار ۽ خوني انقلاب منهن سامهون ٿيس ..... جيڪڏهن ظاهر شاهه کي پنهنجو چاچو، وزير با تدبير اهو ٻڌائي ها ته ان نظريي جي پنيان، هڪ ٻيو به نظريو هوندو آهي. اهو نظريو هوندو آهي، بک بڇڙو ٿول، داناءَ ديوانا ڪري، ته اڄ ظاهر شاهه پنهنجي وطن کان پري جلاوطني واري زندگي، ٿڌا ساهه ڀري نه گذاري ها ۽ نه وري سندس ملڪ خوني انقلابن جي سر زمين بڻجي ها.

دنيا جي تاريخ اٿلائي ڏسجي ته عوام کي بکئي رکڻ جو نظريو هر تاناشاهه، جابر ۽ ناعاقبت انديش حڪمران وٽ رهيو آهي. سندس خيال ۾ جيستائين عوام بُکيو،

مجبور ۽ محصور هوندو، تسيتائين فرمانبرداري ڪندو رهندو. ان ڪري انهن پنهنجي مڪروهه نظريي ڪي عملي جامو پهرائڻ خاطر، ظلم ۽ جبر جا اُهي بند ٻڌا، جن جو بظاهر ٽٽڻ ناممڪن لڳندو هو، پر جڏهن عوامي ٻوڏ جي اٿل آئي ته سيئي بند، ڪک ڪانن وانگر لڙهي ويا. اهڙي ريت اڄ به انهن ملڪن ۾ ڏاڍ ۽ جبر جي بندن کي روڙيون لڳي رهيون آهن، جتي حڪمرانن جو ايمان انهن نظريي تي آهي ته عوام کي مسڪين ۽ مفلس رکيو وڃي، زور ۽ ٻل جي بنياد تي کين هيسايو وڃي، اڄ نه ته سڀاڻي، اهي بند ٽٽڻا آهن ۽ ٽٽندا .... خوني انقلاب اچڻا آهن ۽ ايندا .... جن کي ڪير به روڪي نه ٿو سگهي.

حضرت علي رضه جو چوڻ آهي ته : 'ٻن ماڻهن کان ڊڄندا ڪريو، جڏهن ڪمينو ڍؤ تي هجي، ٻيو جڏهن غريب بکيو هجي.'

وڏيڪ فرمايو اٿائون ته: 'مفلس ماڻهو جو ايمان بصر جي ڪل ڪان به وڌيڪ سنهو ٿئي ٿو ....' ان مان ثابت ٿيو ته جنهن سماج ۾ بک، بيروزگاري ۽ مفلسي وڌيڪ هوندي، اتي سماجي انتشار اوس اچڻو آهي، ڇو ته بيروزگاري ڏوهن جي ماءُ آهي. ان ڪري هر ان انساني سماج ۾ جتي حڪمرانن کي ڊگهي نظر هوندي آهي، سي اهڙي اٿل پٿل ۽ انتشار کان بچڻ لاءِ اڳوات ئي اهڙا قدم کڻندا آهن جنهن سان لال به ليندو آهي ته پريت به رهجي ايندي آهي. اهي پنهنجي عوام کي بيروزگاري جهڙي بلا کان بچائڻ لاءِ جتن ڪندا آهن.سندن سک جي اپاءَ لاءِ سوچيندا آهن. ٻين قومن يا انساني سماجن ۾ آيل اٿل پٿل ۽ خوني انقلابن مان سبق پرائيندا آهن. ائين جيئن ڪنهن سياڻي کان پڇيو ويو 'تون سياڻپ ڪٿان سکئين ....؟' وراڻيائين: 'بيوقوفن کان!'

پر ڪي حڪمران اهڙا به هوندا آهن، جيڪي غلطيون ڪندا آهن، پوڳيندا آهن پر مڙندا ڪو نه آهن. جئين چئبو آهي ته 'هيري سنڌي هير ٽنگ ڀڃي به نه مڙي' عوام کي اتي آڻي بيهاريندا آهن، جتي بکيو گدڙ، شينهن سان به لڙي پوندو آهي، نتيجي ۾ شينهن اڳيان، گدڙ پنيان هوندو آهي، ڳيا ڳيا ۽ ٽڪر ٽڪر ٿي ويندو آهي. پر جي خوني انقلاب ٿائين اها ڳالهه ڪٿي نه به پهچي ته به هڪ اهڙي سماجي انتشار ۽ بي چيني جو آغاز ٿيندو آهي، جنهن ۾ ڏوهه ئي ڏوهه هوندا آهن، جنهن ۾ تباهي ئي تباهي هوندي آهي. جسماني، معاشي ۽ اخلاقي بربادي سماج ۾ ائين پکڙبي آهي جئين ڪينسر آخري اسٽيج ۾ اچي، انساني جسم ۾ پکڙبو آهي، جنهن کي روڪڻ لاءِ شعاعن جي علاج وارو طريقو به ناڪام ٿي ويندو آهي ۽ زندگي ختم ٿي ويندي آهي. دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ ۾ اهي حڪمران طبقا، جيڪڏهن ان نظريي جي پوئواري ڪن ٿا ته وڏي غلطي تي آهن. نيوٽن جي حرڪت جو ٽيون قاعدو آهي، 'عمل ۽ رد عمل برابر آهن' جيڏو به زومائتو بال توهان پٽ تي هٽندوُ بال اوڏي ئي طاقت سان توهان ڏانهن موٽ ڪائيندو. جيڏو به دڙڪي، ڌوئنس ۽ دٻاءَ مان ڪم ورتو ويندو، انهن حڪمرانن کي اوتري ئي اپار ۽ بغاوت جي توقع رکڻ کپي، ڇو ته اها حقيقت آهي، ته جَوَ پوکي ڪڻڪ نٿي لڻي سگهجي.

هر دور جي حڪمرانن کي اها تاريخي منادي آهي ته عام ۽ اهل ماڻهوءَ کي پنهنجي سياسي انتقام جي آڳ ۾ نه سيڪن، ڇو ته اهڙو ماڻهو ان خونخوار ٻلي جيان ٿي سگهي ٿو جنهن کي ڪوئي بند ڪمري ۾ لٺ ڪٽي مارڻ لاءِ ڪڍ پيو هجي. جيڪڏهن هن کي ڪتان ڀڄڻ جي واهه يا وٿي نظر نه آئي ته هو مارڻ واري جي نڙگهٽ ۾ ضرور ٽپو ڏئي چڪ هڻندو.

ان ڪري وقت جي حڪمرانن کي ڏکهي نظر ۽ گهري سوچ رکڻ گهرجي. سياڻپ جو ثبوت ڏيڻ گهرجي. پاڻ کي ۽ سڄي قوم کي اٿل پٿل بيچيني ۽ انتشار کان بچائڻ گهرجي ۽ هر ان نصيحت تي به سوچ ويچار ڪرڻ گهرجي، جيڪو بقول ڪنهن فارسي شاعر جي ته :

مرد بايد ڪه گيرد اندر گوش،
گر نوشته ست و پند بر ديوار.

(جيڪڏهن نصيحت پٿ تي به لکيل هجي ته به ماڻهوءَ کي هيئين سان هنڊائڻ گهرجي.)

ضمير فروش

’ڪو بہ شخص (مرد يا عورت) جيڪڏهن پنهنجي جند، ٻئي شخص ڪي جسماني لذت ماڻڻ لاءِ اقتصادي لالچ جي بنياد تي ارپي ٿو تہ، ان ڪي جسم فروش وئشيا يا جسم فروش وئش چئبو آهي.‘

هيءُ هڪ سادي سودي وصف آهي، جسم فروش يا عصمت فروش جي ... دنيا جي سيني سماجن ۾، عصمت فروشي عيب آهي، توڙي جو ڪن سماجن ۾ انهيءُ ڌنڌي کي قانوني حيثيت مليل آهي. ليڪن عجيب ڳالهہ آهي تہ عصمت فروشي جي ڌنڌي سان واڳيل ماڻهن لاءِ دنيا جي سيني سماجن ۾ ساڳي ڌڪار آهي. ايئن محسوس ٿيندو آهي ڄڻ انهن ماڻهن سان نفرت جو اظهار هڪ عالمگير قدر آهي ..... پاڻ وٽ تہ اهڙن ماڻهن لاءِ هزارين گاريون، هزارين چٺرون، هزارين طعنا ۽ ٽنڪا آهن .... سبب ...؟! انهيءَ جو سادو سودو سبب اهو آهي تہ، انهيءَ ڌنڌي ۾ انسان ڪي پنهنجي جسم ۽ وجود لاءِ عزت ڪونهي، مانُ ڪونهي، مريادا ڪونهي، تنهن ڪري اهڙن ماڻهن ۽ گروهن تي آڱريون کڄنديون آهن. جن جو ايمان انسان جي محنت جي عظمت ۾ نہ، پر جسماني واپار ۾ هوندو آهي ..... اهڙن شخصن لاءِ ڪٿي ڪليل لفظن ۾، ڪٿي ڍڪيل لفظن ۾ نفرت جو اظهار ڪيو ويندو آهي: بي غيرت ....! بي حيا .....! ڪمينو ....! ذليل ....! پاندي .....!، وغيره جهڙا انيڪ لفظ سندن پيچو ڪندا رهندا آهن. جيتوڻيڪ اهي عام ماڻهن کان لٽي ۾، ڪپڙي ۾، کائڻ ۾، پيئڻ ۾، رهڻ ۾، مٿاهان هوندا آهن. پر پوءِ بہ انهن ماڻهن جي حيثيت ۽ قدر وڏيڪ هوندو آهي، جيڪي رکي سکي کائي بہ چوندا آهن تہ، پلي ٻڪ پرم جي، شل نہ وڃي شانُ. انهيءَ شان کي قائم دائم رکڻ لاءِ ٽڪر ٽاڪيندا آهن، ڌرتيءَ جو سينو چيريندا آهن، پنهنجي هٿن جي محنت وڪڻندا آهن، چاندي يا سون جي عيوض نہ وڪڻندا آهن پنهنجو ستر ۽ سيل ...... ليڪن، پنهنجي سماج ۾ هڪ ٻيو شخص يا گروهہ بہ آهي. جيڪو پنهنجو ذهن ۽ ضمير ڪنهن ٻئي شخص کي، ڪنهن بہ غلط مقصد ماڻڻ لاءِ اقتصادي، سياسي يا انتظامي لالچ ۾ سرعام ارپي ٿو، تنهن کي ڇا چئجي ....؟؟ ضمير فروش وئش يا وئشيہ .....!؟يا ٻيو ڪجهہ .....!؟

توهان اهو محسوس ڪيو هوندو تہ اهو شخص يا گروهہ، عام ماڻهن جي ڌڪار ۽ نفرت کان صاف بچيو ٿو وڃي، سو ڇو ....؟ جيڪڏهن جسم فروش ۽ ضمير فروش شخص يا گروهہ پاڻ ۾ ڀيٽ ڪئي وڃي تہ، پويون، شخص يا گروهہ وڌيڪ نفرت ۽ مذمت جي قابل آهي. جي جسم فروش بازار حسن ۾ پنهنجي جسم جي ٻولي لڳائي ٿو تہ، ضمير فروش سرعام پاڻ هرتڙو ٿي، خريدارن کي سڏي ٿو ..... جيڪڏهن جسم فروش کي جسم جي عزت ڪونهي تہ ضمير فروش کي عزت نفس ڪونهي ...... جيڪڏهن جسم فروش پنهنجي ذاتي خودي، ارمانن، امنگن ۽ سماجي معيارن کي اقتصادي لالچ جي اڏي تي رکي قتل ڪري ٿو. تہ ضمير فروش، نہ صرف پنهنجي ضمير ۽ ذهن کي ڪنهن سياسي، انتظامي ۽ اقتصادي مفاد جي اڏيءَ تي رکي قتل ڪري ٿو، پر انهن

هزارن، لکن ماڻهن جي امنگن ، ارمانن ۽ احساسن کي بہ ڪهي ٿو، جن ڪيس پنهنجو مسيحا، مهندار سمجهي، مهت ڏئي چونڊيو ..... جي جسم فروش پنهنجي خاندان يا وڌ ۾ وڌ برادريءَ لاءِ خواريءَ جو ڪارو آهي تہ ضمير فروش سڄي قوم لاءِ ڪارنهن جو ڪُنو آهي. انهيءَ پيٽ ڪرڻ ڪانپوءِ اهو احساس ٿيندو تہ جي ڏاچي (جسم فروش) هٽي ڏهہ تي تہ توڏو (ضمير فروش) هٽي تيرنهن تو ..... پر حيرت آهي پاڻ تي، پنهنجي سماجي ڪردار تي ۽ قدرن تي ....!؟ جي هڪ شخص ڪنهن مجبوريءَ سبب سماجي تڙ جي ترڪڻ تان پير ترڪائي وجهي ٿو تہ، اهو سڄي عمر لاءِ بي مهابو ...مٽن مائٽن لاءِ نير جو ٽڪو ..... سندس ڏوهہ معافي جي قابل ئي نہ ٿو سمجهيو وڃي ..... اتڻ ويهڻ تہ ڇا، پر ڪو شريف ماڻهو هٿ ڏيڻ لاءِ بہ تيار ڪونهي .... فيصلو ٿيندو، ڪني آگر وڍي پلي ۽ پوءِ جسم فروش پٽ برادري ڪان ٻاهر ..... پر هي ضمير فروش جيڪو مسيحا جي روپ ۾، سياسي اڳواڻ جي نالي ۾، معتبر جي حيثيت ۾، اسان توهان سان پٽر تي ليڪ جهڙا واعدا وعيد ڪري ٿو. پر جڏهن پٽڪو ٻڌي ڪاروبار سياست ۾ گهري ٿو تہ، سندن زبان آلو لڪڻ ٿي وڃي ٿي. نہ هو اسان جي لوئين جي لڄ رکي ٿو، نہ پنهنجي پڳ ڏي ڏسي ٿو. هو پاڻ سان گڏ، اسان جي قسمتن کي بہ نيلام ڪري ٿو، اسان هر پيري ڪيس اکين تي رکيو، تنهن هر پيري اسان کي ٻي حسي جي جرڪندڙ ٿانئن تي اڇلايو. پر اسان جي سادگي يا بي وقوفي تي فرشتا قربان .... اسان انهيءَ آزمايل ضمير فروش کي ور ور ڪري آزمائيندا بہ رهياسين ۽ هو پنهنجي انهيءَ ڪڌي ڪرتوت کي سياسي ادا ۽ انداز سمجهڻ لڳو ....

ڇو تہ اسان توهان، نہ سندس سماجي بائڪاٽ ڪيو، نہ مذمت ڪئي، نہ نفرت ڪئي. ڪير سمجهائي تہ جي ضمير فروشي سياست آهي تہ پوءِ جسم فروشي کي بہ جسماني سياست سڏڻ گهرجي. گهٽ ۾ گهٽ پرکڻ جو ٻنو معيار تہ ختم ٿيندو ..

اهو ڪي ڪجي ....

’اهو ڪي ڪجي جو مينهن وسندي ڪم اچي.‘ اها چوڻي ظاهر ۾ تہ ڏاڍي سادي سودي ٿي لڳي، پر پنهنجي اندر ۾ ظاهري يا باطني لحاظ کان هڪ وڏي نصيحت بہ آهي. هونئن بہ ڪي جملا، جيڪي ظاهري طور هلڪا ڦلڪا ٿين ٿا، ليڪن معنوي اعتبار کان ايڏا تہ وزندار ٿين ٿا، جو انهن جي اهميت زماني جي ڦير گهير ۾ بہ لئي مٽي نہ ٿي ٿئي.

انهيءَ چوڻيءَ جو احساس، مون کي تڏهن ٿيو، جڏهن اتر سنڌ ۾، برسات ملڪ پڄائي هٽي پٽ ڪري ڇڏيو. اوچتو مينهن هٽي اسان جي پٽ وائکي ڪري ڇڏي تہ اسان جي بجلي ۽ ٽيليفون جو نظام ڪيڏو نہ ناپائدارآهي، اسان جا روڊ ۽ رستا ڪيڏا نہ غير معياري آهن، اسان جون جايون ٺهيل ناليون ۽ گٽر ڪيڏا نہ ناقص آهن ۽ اسان جون جايون جڳهون ڪيڏيون نہ غلط ٺهيل آهن.

اتفاق سان انهيءَ برسات دوران پاڻ ڪي نواب شاهه، سکر، خيرپور، شڪارپور ۽ جيڪب آباد ڏانهن وڃڻ ٿيو. جتي ڪٿي روڊ رستن، واعدي معاف گواهه ٿي شاهديون پئي ڏنيون. نالين ۾ گٽرن اٿلي پنهنجي غليظ ۽ گندي آتم ڪٿا پئي ٻڌائي. جاين ۽ جهڳين پنهنجي حالت زار تي ڳوڙها پئي وهايا. سيئي شهر گپ چڪ تي رٿابندي تي ماتم ڪندا نظر پئي آيا. ايئن محسوس ٿي رهيو هيو ته سيئي شهر واسي جڻ اڏارا وينل آهن، جن اهو ڪجهه به ناهي ڪيو جو ڪين، مينهن وسندي ڪم اچي.

پر سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته اها ڪا نئين صورت حال ته ڪونهي. اها ويڻن ته هر سال ٿيندي آهي جو، مينهن اسان جي غلط رٿابندين، چورين، بي ايمانين، نڳين ۽ ڪڌن ڪرتوتن تان ڪپڙو لاهي هليو ويندو آهي. پوءِ به اسان پنهنجي ضمير ۽ اخلاقي قدرن جي اوگهڙ ڏسي شرمسار ڇو نه ٿيندا آهيون؟ اهو منهنجو سوال هيو. ڪجهه دوستن جو اهو جواب هيو ته ان جو سبب اهو آهي ته جيڪڏهن ماڻهو اکيون ٻوٽي ڇڏي ته پوءِ هو ڪنهن جي به اوگهڙ نه ٿو ڏسي سگهي، ويندي پنهنجي به نه ......

اهڙي قسم جي فلسفياڻي بحث کان پوءِ جڏهن ٽيڪنيڪي بحث ڇڙيو ته سنگت مان ڪنهن ٽيڪنيڪل ماڻهوءَ جو موقف هيو ته، هي سڀ ڪجهه انهيءَ ڪري آهي جو هي مٽيءَ جو ملڪ آهي. پر منهنجو جواب سان گڏ سوال اهو هيو ته، هن دنيا ۾ ٻيا به مٽيءَ جا ملڪ آهن جتي مسلسل مينهن پون ٿا. جتي نه واري آهي نه ئي وري پٿريلي زمين، وڏو مثال هالينڊ جو آهي. چاليهه هزار اسڪوائر ڪلوميٽر ۽ ڏيڍ ڪروڙ آباديءَ جو ڳتيل ملڪ، آباديءَ جي ڳوٽ جي لحاظ کان، بنگلاديش کانپوءِ دنيا جو ٻيو نمبر ملڪ. ندين، ڍنڍن ۽ سمونڊ سان سلهاڙيل، ڏسڻ سان ايئن محسوس ٿيندو ڄڻ جت ڪٿ پاڻي آهي. وڏي ڳالهه ته ساموندي سطح کان هيٺ زمين، جيڪڏهن هن ملڪ ۾ هٽرادو بندَ ٻڌل نه هجن ته گهٽ ۾ گهٽ هن ملڪ جي مٿان ست ميٽر پاڻي بيٺو ئي هجي. تنهن ڪري هن لاءِ اهو به تاثر آهي ته هي ملڪ ڏيڏرن جي رهڻ جي قابل آهي نه ڪي ماڻهن لاءِ. هتان جي ماڻهن، پنهنجن شهرن ڪي ايڏي ته محنت ۽ جفا ڪشيءَ سان رهڻ جي قابل بڻايو آهي، جو اها چوڻي عام آهي، 'خدا سڄي دنيا ڪي ناهيو، پر ڊچن، هالينڊ ڪي پاڻ ناهيو.' پنهنجو ذاتي مشاهدو آهي ته هن ملڪ ۾ جتي بي وفا موسم جو هر پندرنهن منٽن کانپوءِ، پنهنجو موڊ هوندو آهي، مون ڪٿي به برسات جي ڪري نه بجلي خراب ٿيندي، نه ٽيليفون بند ٿيندي، نه گٽر اٿلندو، نه گپ چڪ ٿيندي ۽ نه وري زندگيءَ جي ڪاروبار ڪي ٺپ ٿيندي ڏٺو.

منهنجي ٽيڪنيڪل دوستن جو اهو خيال هيو ته، يورپ جي کهڙي ڳالهه ڪجي. اتي جيڪڏهن اسان به هجون ته ايئن ڪيون.

پر منهنجي دعويٰ اها آهي ته جيڪڏهن اهو ممڪن هجي ته اسان سيني ڪي ڪو لڏائي وڃي هالينڊ ويهاري ۽ اتان جي ماڻهن ڪي هتي ـــ ته منهنجو انداز آهي ته سنڌ جا اهي ساڳيائي شهر پنجن سالن جي عرصي ۾ دنيا جا مثالي شهر ٿي ويندا ۽ انهيءَ عرصي دوران هڪ المناڪ خبر اها ٻڌڻ ۾ ايندي ته بندن جي ناقص مرمت، ملاوت،

معيار جي گھٽتائي ۽ ڪرپشن جي ڪري بند اوچتو ٽٽي پيا ۽ هاليند هميشہ لاءِ هن دنيا جي نقشي تان الوپ ٿي ويو.

تہ ڳالھہ وري بہ وڃي اتي ٿي بيهي تہ هر سنائي يا برائي جو سبب انسان پاڻ آهي. اسان ئي اڪين ٻوٽ آهيون، جيڪي پنهنجين براين کي ڏسڻ بجاءِ اڪيون ٻوٽي ڇڏيون ٿا. ڇو تہ سمجھون ٿا تہ اڪيون ٻوٽڻ ئي وڏو ڏک آهي. جڏهن تہ هر سال اها برسات اسان جون اڪيون پٽي اسان کي پنهنجن ڪڌن ڪرتوتن جو آئينو ڏيکاري ڇٽرون ڪري ڇڏي ويندي آهي، 'اهو ڪي ڪيو، جو مينهن وسندي ڪم اچيو.'

سَلامُ

هر مسلمان جو اهو ديني اخلاقي ۽ سماجي فرض آهي تہ هو هر ڪنهن کي سلام ڪري . پوءِ ڪٽي کو هيٺانهون هجي يا مٿانهون هجي. اُهو اُن جي ايمان تي ٻڌل آهي تہ اُهو سلام ورائي ٿو يا نہ .... جڏهن تہ سلام ورائڻ لاءِ قبرستان جا مردا بہ ٻڌل هوندا آهن. انهيءَ ڪري پاڻ جڏهن بہ قبرستان ۾ گهڙندا آهيون تہ چوندا آهيون:

’السلام عليڪم يا اهل القُبور!‘

مُردن جو وراڻو ڪهڙو بہ تي سگهي ٿو. ليڪن اڄ ڪلهہ هي سندن مقبول وراڻو آهي:

’وعليڪم السلام يااهل السرور! هيروئن پيئڻ آيا آهيو ..... سڪون سان پيئو ....! مزي سان پيئو....! بنيءَ کي ٽيڪ ڏئي بي الڪا تي پيئو!‘

سلام ڏيڻ وٺڻ جا ڪيترائي طريقا هوندا آهن، مثلن ڪنهن ڳوٺ ۾ گهرڻ وقت اڄڪلهہ سلام جو طريقو:

’ياؤ سيني کي سلامالیڪم...! ٻيو مڙيئي ڪير....! اسان جا ماٺهو ڪجي ويا آهن ... پيرا تهان ڏي آيا آهن.....!‘

ڳوٺ وارن جي سلام ورائڻ جو طريقو:

’ماليڪم سلام! .... ياؤ، اسان کي قلمي قرآن تي تہ ڪا خبر ڪانهي ... باقي پوتارن سان ڳالهايو ، جي اُهي چون تہ پوءِ اسان وٽ هن ...‘

وڏيري کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’بابي جي بادشاهيءَ کي سلام!‘

وڏيري جو وراڻو:’اصلي، بابي جي بادشاهي جي وانگار وهي وهي تڪجي پيو آن... سلامي پرٽي تي تہ پوءِ جيئن چيو هومانءِ تيئن ڪر....! باقي مان وينو هان....!‘

مولوي صاحب کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’اسلام عليڪم، مولوي صاحب .....! نڪاح پڙهائڻو آ، واروڪر.....!‘

مولويءَ جو وراڻو، ’وعيلڪم اسلام وبرڪاتہ.....! اڳ ۾ ٻڌاءِ، اي پسر! تہ مائي ڪاٿئون پڃائي آيو آن، تہ پوءِ ٿا وڏيڪ ڪلام ڪيون ....

تپيدار کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’تپيدار صاحب! توهان جو سلام پرڻ آيا آهيون‘

وراڻو تپيدار جو، ’جي آئين....! پلي آئين ..... سلام جلدي پر، تہ ڪو ڏسي نہ وٺي ..... زماني ۾ سوَ دشمن سوَ سڄڻ....!‘

سپاهي کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’سرڪار وڏي کي سلام!‘

وراڻو سپاهي سرڪار جو:

’ڇڱو ٿيو جو اتي ملي وئين ، صوبيدار صاحب جو سلام نہ پهتئي ڇا...؟ ڪلهہ ڪان وٺي توکي ياد پيو ڪري .... مان پارٽ ڪئي مانس تہ شريف ماڻهو آ ڇا ڄاڻي ......مڙيئي منهن ڏجانس ..... ڏسين پاڻ تو اڄڪلهہ سرڪار ڇتي لڳي پئي آ .....‘

شيخ صاحب کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’شيخ صاحب، السلام عليڪم!‘

’وعليڪم االسلام، وعليڪم السلام! الحاج صاحب! (اڳلو الحاج هجي نہ هجي) .... خيريت .....! عافيت .....! متي چڙهي اچو دڪان تي ..... هي نئون مال گهرايو آ ڪوئٽيا مان ..... اصلي ولايتي آ .....! اکيون ٻوٽي کڻي وڃ چوانءِ ٿو .....! روضي پاڪ جو قسم ، تہ گهر ۾ پنجاه روپيا ميٽر پيو آ ..... صبح جو وقت آ، تنهنجي سر ڪان پنجيتاليهہ روپيا!‘ شيخ صاحب، ايمان افروز وراڻو ڏيندو.

ٻروچ کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’خان ٻروچ کي سلام‘!

’توسان نہ ڳالهائبو ......! هاڻي توسان جهيڙو آ ..... ٻين کي ٻني نقد تي ڏين ٿو، باقي مون کي اوڌر تي نہ ٿو ڏين ... ڇڻ تنهنجا پئسا ڪائي ويندس؟ ڀلاڃي ٻنيءَ تي قبضو ڪيانءِ تہ ڇا ڪندي، ادا ..!؟

سيد کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’آل نبي، اولاد علي ...! دوپاسي سيد کي سلام!‘

سيد جو پاراتو ، ’رڳو سڪڻن سلامن تي زور ...! باقي ڏن ڏيڻ کان ايئن ڏور، جيئن ڪانءُ ڀڄي ڪمان کان ..... الله، جو حبيب ڪندو تہ سدائين سچا هوندوءِ ..... وتندؤ پنندوءُ ۽ ڪائيندو‘

ليڊر کي سلام ڪرڻ جو طريقو:

’سائين کي ، سڄي قوم جو سلام آ‘

ليڊر جو وراڻو:

’پنهنجو سڄي قوم کي هاڻي ئي وعليڪم السلام آهي‘.

هي تہ هيا سلام ڪرڻ ۽ وراڻڻ جا چند طريقا، ليڪن پنهنجو بہ هڪ طريقو آهي سلام ڏيڻ جو .... اها وراڻڻ واري جي مرضي آ تہ ڪيئن ٿو وراڻو ڏي ... پنهنجو تہ فرض نڀائجي ، باقي اُونهن دي او ڄاڻي .....!

انهيءَ فرض واري قرض کي لاهڻ لاءِ، مان اڄ سلام ٿو ڪيان سڄي قوم کي، جن ووٽ ڏنو ... قوم جي ليڊرن کي، جن سياست جو ڳرو بار پنهنجن ڪمزور ڪلهن تي کنيو ... حڪومت جي نگرانن کي، جن جهڙيون تهڙيون چونڊيون ڪرايون .....

جن ڪٽيو تن غازين کي سلام ...! جن هارايو تن شهيدن کي سلام .....! جن وفاداريون ڪيون تن کي بہ سلام .....! جن غداري ڪئي تن کي بہ سلام .... جي رهجي ويا تن کي بہ سلام. اصولن وارن جي اصولن کي، بي اصولن جي بي اصولي کي سلام ..... هر رنگ واري ماڻهو کي هر رنگ جو سلام ... ڪن کي پتا پٽي، ڪن کي

چٽڪمرو سلام .... ڪن کي سبز سلام، ڪن کي سرخ سلام ..... ڪن کي اڇو، ڪن کي ڪارو سلام، هر ڍنگ واري کي، هر ڍنگ جو سلام، پيرن کي پيراڻو ، ميرن کي ميراڻو سلام .....وڏيري کي وڏو، هاري ۽ مزدور کي ننڍو سلام ... ڍائي کي سٽيو، بڪئي کي رڪو سڪو سلام .... ننڍي سرڪار کي فرشي سلام، وڏي سرڪار کي سلوٽ وارو سلام .....آخر ۾ خدائي عظيم بزرگ وبرتر کي سجدي وارو سلام، جنهن اسان کي مملڪت خداداد جو هي تحفو عطا ڪيو ....

اُميد آهي ته پنهنجا هي سيئي سلام قبول پوندا ... گر قبول افتد زهي عزوشرف ..... چو ته هن ڪانپوءِ ڪن سلام ڪرڻ وارا نه هوندا. ڪن کي سلام ورائڻ وارا نه هوندا ..... ڪن کي سلام پهچائڻ وارا نه هوندا ..... ملڪ جا سيئي قاصد ڪانءَ، ڪبوتر، چنڊ، هوائون ۽ بادل مصروف هوندا. وڏا ماڻهو ايلاز ڪندا وتندا، ’بادل بيهه اتي نالي نانءَ ڏٽي!‘ بادل نه بيهندا .... بادل سلامن سان پريل هوندا ... گجندا وجي اسلام آباد پهچندا . انهن سلامن جي وراڻي ۾، اسلام آباد مان اقتدار جو اوڳو اٺ سينگاري ڪنهن ڏانهن موڪليو ويندو، سا ڪنهن کي به خبر نه پوندي چو ته اقتدار جي، اوڳي اٺ جي مهار، جت جي هٿ ۾ آهي ۽ جت وقت جي وڏي سرڪار جي هٿ ۾ آهي ...وڏي سرڪار جي مهاندي، جيڏانهن اک پڳي، جت اوڳي اٺ کي اوڏانهن هُشائيندو ..... اقتدار جو اوڳو اٺ ويهندو ئي مس ته ليڊر نڪا هم ڪندو نڪاتم، ٽپو ڏيئي چڙهي پوندو ....اهو به نه ڏسندو ته اٺ لاڏو آ، يا مهري آهي . اقتدار جي اوڳي اٺ تي منجلو آهي به يا نه ....؟ ويهڻ اٺائو ٽيندو يا سٽائو ...؟

پوءِ ڪڏهن ٿوهي ۾ هٿ، ته ڪڏهن پڇ ۾ .... گهل! گهل! ڪندو ويندو.

’وارو ڪيو جو ڪرانوَ ٿو .... بچايو ڪيرائڻ جي سازش ٿي رهي آهي ....‘ پر اقتدار جي اُٺ جي پچر نه ڇڏيندو .... لوڏا ڪائيندو ويندو عوام ڪان پرتي ٽيندو ... عوام بينو هميشه وانگر لوڪ گيت ڳائيندو ۽ تاڙيون وڄائيندو:

اُٺ ماما گوگڙو
سائي لڪڙ پوئتي
منهنجا ليڊر ڪاٽي
جڙيا پنهنجي جاءِ تي .....!

ڪري ۽ سچي ڳالهه

سوچيان ٿو: اڄ ڪهڙي نئين نڪوري ڳالهه ڪريان، اوهان کي عجب ۾ وجهان يا پنهنجي ڏاهپ، عقل ۽ دانش جو احساس ڏياريان. سوچي سوچي ٿڪجي پيو آهيان، ائين محسوس ٿي رهيو آهي، ڄڻ مان ڪنهن وڏي جيل ۾ پيل اُهو قيدي (جنم ٽيپ ۾ آيل) آهيان، جنهن جا قصا ڪهاڻيون ۽ احوال ڪتي ويندا آهن، ساڳيون ئي ڳالهيون رڳو لفظن جي ڦير گهير سان پيو ورجائيندو آهي. منڊ ڪڍڻ سان ئي ٻڌڻ واري کي خبر پئجي ويندي آهي ته ان ڳالهه جو وچ ۽ پڇاڙي ڪهڙي هوندي!

ان ڪري سوچيان ٿو ته اڄوڪي سماج جي ڪهڙي بانڪي شاهه، بهرام، ممتاز و دمساز، گل بڪاؤلي، ليليٰ مجنون يا طوطي مينا جو قصو اوهان کي ويهي ٻڌايان يا وري موجوده دؤر جي ذوالقرنين، پٽ راڻيءَ يا ان بادشاهه جي ڳالهه ڪوٺيان، جيڪو توهان اسان جهڙن کي ڪنگهندو ئي ڪونهي ..... اهڙين عظيم ۽ قديم هستين جا قصا ته اوهان ٻال جتيءَ کان ٻڌندا پيا اچو، تنهن ڪري ڳالهه ڪا نئين يا چرڪائيندڙ ڪڍجي .... پر نئين به ڪهڙي؟ پلئه پلاند جي يا ڪارو ڪاريءَ جي ...!؟ چوريءَ جي يا رشوت خوريءَ جي ..!؟ اغوا جي يا ڏاڙي جي ....!؟ سياسي ڏيوالپڻي جي يا سماجي بيحسيءَ جي ...؟ لڄالٽ جي يا ڦرلٽ جي ....!؟ پر اهڙيون ڳالهيون ته اوهان روز اخبارن ۾ پڙهي بيزار ٿي پيا آهيو. پڙهڻ کان اڳ، اوهان پنهنجي نڪ تي ريشمي رومال رکو ٿا، ڄڻ اهڙيون خبرون اخبارن ۾ هاٿي ڏپ هٽي ويون آهن ...

ليڪن سوال اِهو آهي ته ڪٿان آڻن، صحافي بدبودار سماج مان خوشبودار خبرون ....!؟ اخبارن وارن مسيحائي جي دعويٰ ته ڪونهي ڪئي، پر جن ڪئي آهي، هيل تائين انهن ڇا ڪيو آهي؟ خير - مون کي ته ڪانه ڪا اهڙي ڳالهه ٻڌائڻي آهي، جنهن جي ٻڌائڻ سان اوهان جي باغ و بهار ٿي وڃي. توهان جون اکيون ٺڏيون ۽ چهرو شاداب ٿي وڃي يا وري اهڙو قصو ڪرڻو آهي، جنهن سان اوهان جي اندر ۾ هيجان برپا ٿي وڃي. اوهان جا وار ڪانڊارجي وڃن. نس نس ۾ خوف جون لهرون ڊوڙڻ لڳن. جيتوڻيڪ پاڻ کي اهڙي ڳالهه سجهي نٿي. جيئن ته پنهنجو تعلق هڪ ڳالهه قوم سان آهي ۽ جيڪڏهن مون ڪا نئين نڪوري ڳالهه نه ڪئي ته پنهنجي سچي قوم جي مٿان ميار جو حرف اچي سگهي ٿو. صفا نئين نڪوري نه سهي، پر ڪا نواڻ ته هجيس .. ....!؟

ميار کان بچڻ ۽ واعدي کي پاڙي ڏيڻ لاءِ، اڄ مان اوهان کي پنهنجي اندر جي سچي ۽ ڪري ٻڌائيندس، پر شرط انهيءَ تي ته اوهان بي ڪنهن کي نه ٻڌائيندءُ ......

خير، ڳالهه ڪُٿائڻي، سچي ڳالهه اها آهي ته لڪڻ کان اڳ مون جڏهن پنهنجي اندر ۾ جهاتي هنئي ته مون کي ائين محسوس ٿيو ته مان به اوهان وانگر منافق آهيان .. ....! ڇڙو چو ٿا؟ مهرباني ڪري، اوهان پاڻ کان ٿورو مٿي ڏسو . ....! ٿورو پاڻ کان وڏي ڪرسيءَ واري کي، وڏي حيثيت واري کي، وڏي مرتبي واري کي، اوهان کي اتي پاڻ کان وڏو منافق نظر ايندو .... آيو نه !؟

پوءِ اجان، وڏي ڪرسي، وڏي مرتبي ۽ مان واري جي جيءَ ۾ جهاتي هڻو ...... اتس نہ اندر ۾ منافقيءَ جو ’انور‘ وينل .....!؟

تنهن کان پوءِ صفا وڏي ڪرسي، وڏي منصب، وڏي شان وارو .... پايو اندر ۾ ليئو ...... آهي نہ مها منافق .....؟!

’رانديون‘

’اچو ته هيرو شيما ۾ ملون‘

هي ٻول هيا، ستر هزار ماڻهن جي ڪورس ۾ ڳايل گيت جا، محنت ڪشن جي اسٽيڊيم ۾ .... جنهن ۾ هي عهد و پيمان ۽ وچن گونجي رهيو هو، ايندڙ ٻارنهين ايشيائي راندين جي لاءِ .... چين جي گادي واري هنڌ ’بيجنگ‘ شهر ۾، جتي ٻارهين ايشيائي رانديون جيڪي 22 سيپٽمبر کان شروع ٿيون ۽ 8 آڪٽوبر 1990 تي ختم ٿيون. تنهن ڪي سنڌ جي ماڻهن شايد غور سان ان ڪري به نه ڏٺو هجي، جو ته سياسي اٿل پٿل ۾، سنڌ جو ماڻهو پاڻ ڪي قيامت صغريٰ ۾ قاتل محسوس ڪندو آهي. ايئن به ٿي سگهي ٿو ته سندن ان ڪري به دلچسپي ڪو نه هجي، جو انهن ڪي خبر آهي ته انهن راندين ۾ سندن ڪا به نمائندگي ڪانهي.

ليڪن ايئن ٿي نٿو سگهي ته راندين جي اهميت کان ڪو سنڌ واسي اڻ واقف هجن، سيئي نه سهي، ڪن ته سوچيو هوندو ته رانديون جيڪي سماج ۾ ذهني، جسماني ۽ جمالياتي قوتن جو اظهار ٿين ٿيون، اهي هر نظرئي تحت سماج لاءِ ڦلدائڪ آهن. پل اهي جرمني جي جسماني تعليم جي سڃاڻ ’ڳٽ سمٽ‘ جي تفريحي نظريه تحت ڪيڏيون وڃن يا ’مس ايپل ٽن‘ جي واڌ ويجهه واري نظريه تحت .... ’اي اي روز‘ جي نفسياتي نظريه تحت ڪيڏيون وڃن يا سماجي ماهرن جي سماجي تعلقات جي نظريه تحت.

بهرحال رانديون ڪيڏيون وڃن ٿيون، هزارن سالن کان وٺي. پوءِ اهي رانديون ’زيوس ديوتا‘ جي مندر جي سامهون، اولمپيا اسٽيڊيم ۾ تالهي اڇلڻ ۽ ڪُشتي وڙهڻ جي صورت ۾ ڪيڏيون ويون يا رومن ايمفي ٿيٽرن ۾، جتي انسان انسان ڪي دسي ڪٽارن، تلوارن، ڀالن ۽ ٻرڇين سان ڪٺو. ايسٽائين جيسٽائين آڪاڙي جي مٽي ’قيصر روم‘ جي مُٺ ۾ اچڻ کان پوءِ رت جا ٽيپا نه ڳاڙيا ....

سنڌ ۾ موهن جي دڙي جي اوطاق ۾ اها راند شطرنج جي صورت ۾ ڪيڏي وئي. جنهن سان ڪنهن به ماڻهوءَ جي ذهني پرک ٿيندي هئي. هستناپور (دهلي) ۾ چوپڙ راند ڪيڏندي بد قسمت ’يڌ شٽر‘ پنهنجي پياري جوءِ کي داو تي رکيو ۽ مهاڀارت جي يڌ جو جڻ آغاز ڪيو. اها راند مکي ۾ شمشير زني جو اهو ڪمال ٻڻي جو حضرت علي عليه السلام پنهنجو عمامو اڇلي، تلوار جي ڌار سان هوا ۾ اهڙي چابڪدستي سان ٻه اڌ ڪيو، جو عرب جا سيئي شمشير زن ايئن چوڻ تي مجبور ٿيا ته، تلوار جي ڌڪ سان ته اٿ کي ٻه اڌ ڪري سگهجي ٿو، پر اها وڏي هنر مندي آهي. اها راند ڪنهن قوم لاءِ زوال به ثابت ٿي، جيئن بلوچن جي لاشار ۽ رند قبيلن جي وچ ۾ گهوڙن ڊوڙائڻ تان بيهر اهڙو ته فساد اٿيو، جو پنجٽيهه سال بلوچ قبيلن هڪ ٻئي کي چيهون چيهون ڪري ڇڏيو.

راند روند جا اهي ٻئي رخ هر زماني ۾ مختلف رهيا، ليڪن راند ڪرڻ جو اهو مهذب انداز سيني کي سنو لڳو، جيڪو يونانين 1370 ق.م ۾ اختيار ڪيو هو. هنن

راندين کي اعليٰ مقام تائين پهچائي هڪ واضح نظريہ ڏنو هو تہ رانديون امن ۽ صلح جو پيغام آهن. محبت ۽ پيار جو پيام آهن. انسانن جي لاءِ مقدس ۽ مهان آهن. انهن ئي بنيادي اصولن کي سامهون رکي، جديد اولمپڪ جو تصور پهريائين جرمني جي، 'گٽ سمٿ' ڏنو ۽ ان کي عملي جامو، فرانس جي 'بائر دِي پائر ڪو برٽن' پهرايو. جنهن جي ڪوشش سان 16 اپريل 1896ع ۾ يونان جي گادي 'اٿنيس' ۾ اولمپڪ راندين جو آغاز ٿيو.

بين الاقوامي سطح تي، هن وقت تائين اهڙن بنيادي اصولن کي سامهون رکي رانديون ڪرايون ويون آهن.

ليڪن سوال اهو آهي تہ، آخر ايڏا هرج خرچ ڪري راندين چو ٿيون ڪرايون وڃن ....؟ ڇا راندين واقعي ايڏيون اهم آهن ....؟ جڏهن تہ گهڻن جي خيال ۾ تہ اهي فضول آهن، وقت جو زيان آهن ۽ پئسي جي بربادي آهن. وري ٻين ماڻهن جو اهو خيال آهي، مثبت رخ واريون راندين نهايت اهم آهن. انهن راندين جي ذريعي نوجوان نسل کي نبلتا ۽ ڪائرتا کان بچائي سگهجي ٿو. سندن ڪم ڪرڻ جي دماغي ۽ جسماني صلاحيتن کي وڌائي سگهجي ٿو.

پر پاڻ انهن راندين کي ڇا ٿا سمجهئون .....؟ جڏهن تہ پاڻ وٽ بہ صدين کان راندين ڪيڏيون وڃن ٿيون. انهن ۾ ٻلهاڙي، ملهہ ۽ ڪوڏي ڪوڏي کان وٺي رڇ ڪتي جي ميل، ڪڪڙن ڦڙڪائڻ تائين اچي وڃن ٿيون. انهن ۾ ڪي منفي ڪردار ادا ڪن ٿيون. حقيقت اها آهي تہ مثبت راندين جي سرپرستي ڪرڻ وارا تمام گهٽ ۽ اذيت ڏيندڙ راندين جي سرپرستي ڪرڻ وارا پير، مير، وڏيرا، تمام گهڻا رهيا آهن.

ان ڳالهہ ۾ ڪو بہ وڌاءُ ڪونهي تہ، سياست وانگر راندين تي بہ پنهنجي ملڪ ۾ چند خاندانن جي بالادستي رهي آهي. جن کي راند جي واڌ ويجهہ سان دلچسپي گهٽ، پاڻ سان وڏيڪ رهي آهي. ان ڪري سندن ئي پٽ، پوٽا، پائر، پائٽيا، ماما، پاٽيجا ملڪ جا سرڪرده رانديگر يا منتظم رهيا آهن. ڇو تہ انهيءَ راند جي سهاري ڪين ٻاهرين ملڪن ۾ گهمڻ ڦرڻ جا موقعا ملن ٿا. ميڊيڪل، انجنيئرنگ يا ٽيڪنيڪل ڪاليجن ۾ داخلائن لاءِ مخصوص سيٽون حاصل ٿين ٿيون.انهيءَ بنياد تي انهن کي مخصوص ادارن ۾ نوڪريون ۽ عهديدارن جي حيثيت سان فنڊ ملن ٿا. جنهن ڪري اهي راندين ڪرائڻ وارن ادارن کي جوڙ وانگر چنبڙيا پيا آهن. نتيجي ۾ هر باصلاحيت رانديگر کي ڏڌيو وڃي ٿو. باوجود ايڏين ديوارن جي جيڪڏهن ڪو سر ڦريو رانديگر نمايان ٿي وڌي آيو تہ ڪنهن ٽريننگ ڪيمپ يا وڏي ٽورنامينٽ ۾ ان ڪري حصو وٺي نہ ٿو سگهي، ڇو تہ ڪيس اطلاع دير سان پهچي ٿو. اهڙي ٽيڪنيڪل انداز سان هڪ باصلاحيت رانديگر جو پتو صاف ڪيو وڃي ٿو. ان ڪري مجموعي طور تي بين الاقوامي ۽ روايتي راندين ۾ ملڪ جي ڪارڪردگي مايوس ڪن رهي آهي.

اصل سوال آهي تہ پاڻ مثبت راندين کي پنهنجي سماج ۾ وڌائڻ جي حق ۾ آهيون يا نہ ؟ ....جي ناهيون تہ پوءِ جيئن هلي ٿو، تيئن ٺيڪ آهي ... جي آهيو تہ پوءِ هينين ڳالهين تي غور ڪرڻ ضروري آهي:

(1) راندين کي ملڪي سطح تي هڪ اهڙو سماجي تربيت جو ادارو سمجهڻ گهرجي. جيڪو سماج جي اندر محبت، پائيچاري، امن ۽ تعظيم جو ضامن آهي.
(2) رانديون ملڪ جي يڪجهتي کي وڌائڻ جو هڪ ذريعو تسليم ڪندي، راندين جي سرڪاري ادارن ۾ مخصوص شخصيتن جي اجاره داري کي ختم ڪيو وڃي، ته جيئن طبقاتي ۽ علائقائي بنيادن تي مخصوص طبقي يا ڪميونٽي جي ماڻهن کي وساريو يا نظر انداز نه ڪيو وڃي.
(3) راندين جي فروغ لاءِ سرندي وارن ماڻهن کي ۽ غير سرڪاري ادارن کي ڪلي دل سان اڳتي اچڻ گهرجي.
(4) سرڪار سڳوري راندين جي فروغ لاءِ جامع ۽ صحيح منصوبه بندي ڪري، جيئن ملڪ جي باصلاحيت رانديگرن کي همٿائي سگهجي.
(5) انفرادي طور تي هر سجاڻ ماڻهو اهڙي مثبت (روايتي ۽ بين الاقوامي) راند جي حوصله افزائي ڪري، جيڪا نوجوان نسل جي رڳن ۾ خون جي گردش کي تيز ڪندي رهي. منجهس برداشت جي قوت، نظم ۽ ضبط وڌائي. هر انهيءَ راند روند جي مخالفت ڪرڻي آهي، جيڪا نوجوان نسل کي تباهي، بربادي سستي، ويڳاڙپ ۽ اذيت پسندي جي طرف ڇڪي ۽ ڪو ريهه لٽل ڳيرو پورين جي ويڙهه تي خوش ٿيندي ايئن نه چئي ته:
’مير صاحب دي پوري، سرائي دي پوري ڪون اهڙي ڪڙه ماري، جو سرائي دا بنگلا ڏڏا پيا ها!‘

وقت جي تقاضا

مان يادن جي ڪمپوزنگ ڪنڊڙ دماغي خلين تي اڪثر ڇڙي پوندو آهيان ته، اُهي سنڌي اخبارن ۽ رسالن جي ڪمپازيٽرن وانگر، 19ع 91 ۾ فرق محسوس نٿا ڪري سگهن. انهن لاءِ هڪ اکر هڪ لفظ ۽ سٽ جي ڪا اهميت ڪانهي. انهن کي اهو احساس به ڪونهي ته ڪڏهن ڪڏهن هڪ اکر يا هڪ سٽ سڄي تخليق جو روح به ٿي سگهن ٿا .... انگن اکرن جي ٿوري تبديلي وڏو فائدو يا نقصان به ڏئي سگهي ٿي، پر ڇا ڪجي ؟.....

مون سان به اها مصيبت آهي ته مان به، جڏهن ڪنهن دؤر جي ڳالهه ڪندو آهيان ته، ان وقت منهنجي لاءِ اهو ڏکيو ٿي پوندو آهي ته، مان ان کي انگن جي حوالي سان ڪيئن پيش ڪيان ....؟ اُن وقت مان سوچيندو آهيان ته، مون کان اُهي عورتون به چڱيون آهن، جيڪي ڳالهه ڪندي ڪنهن دؤر جو حوالو ته ڏيئي وينديون آهن ته ، ادي ، مون کي جڏهن شبن جائو ته بي ڏينهن تي ناني صفوران رضا ڪري وئي يا جڏهن مون کي پهرين ڇڪي آئي هئي ته خدا ڏني جي زال الهاني سان پڃي وئي هئي .... '

خير! پاڻ به اهڙيئي انداز سان ڳالهه ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪيون، ٿي سگهي اوهان کي سمجهه ۾ اچي وڃي .... ته پو ۽ ايئن ٿا ڪٽي شروع ڪيون ته، جيڪا ڳالهه مون کي ٻڌائڻي آهي، اُها ان دؤر جي آهي، جڏهن يونيورسٽي جون پنگياٽيون به طوطيون هونديون هيون.... دؤر سمجهه ۾ آيو اوهان کي ....؟ شايد نه آيو ....! ته پوءِ اُن دؤر جي ڪجهه وضاحت ايئن ٿي ڪجي ته جڏهن يونيورسٽي مان مامن جو دؤر ائين ختم ٿي ويو هو جيئن ڊائنوسار (DINOSAUR) وڏا ريڙهيون پائيندڙ جانور ڌرتيءَ تان آخري هڏڪيون ڏيئي موڪلائي رهيا ها ... وڏا وڏا، ڊگها ڊگها، ڪابولي ٻبرن جهڙا، پنيين ڏاڙهين ۽ وڏن پاچن وارا ماما، ڪي حڪومت جي جبر کان،ڪي پيءُ مئي ڪانپوءِ زمين جي ورهاست جي جهيڙي ڪري، ڪي نوڪرين جي تلاش ۾، يونيورسٽي جي صفحه هستيءَ تان ميٽجڻ لڳا ها. ليڪن مامن جيڪو دؤرگذاريو هو ، چيو وڃي ٿو ته، سندن دؤر يونيورسٽيءَ جو سونهري دؤر هو، جنهن ۾ ڏينهن آزاد، راتيون آزاد، ٺهڪ آزاد ۽ سٽڻ جا پاچا آزاد هوندا هئا. ماما مڙس جبل. يونيورسٽي ۾ سؤ مهمان لهن، پر ماما ڌڙڪ نه ڪائيندا ها ... سندن چوڻ هو ته، 'ماني ڪينٽين جي هاسٽل وارڊن جي، زمين سرڪار جي، حڪم اسان جو ۽ نصيب مهمان جو آهي' .... ايئن سمجهو ته درياه دل اهڙا هوندا ها، جيئن چئبو آهي ته ابي جي گهر مهمان، اسان جي دل لوڏو ئي نه ڪائي ..... مامن لاءِ اهو به چيو ويندو آهي ته با ادب بامراد ها ... سڄي ملڪ سان اره زورائي، پر پڙهائيندڙ جي عزت ڪندا ها، پاڻ ۾ وڙهندا ها، پر خيال سان. ڪاپي ڪندا ها مگر لڪائي...

مامن جي موڪلائڻ ڪان پوءِ پيارن جو دؤر ائين آيو جيئن بوسٽ ڪان پوءِ طوفان ايندو آهي. هر شئي پنهنجي جاءِ تان هٽڻ لڳي. پيارن جي چوڻ مطابق ته، انقلاب اچي ويو هو ۽ ماڻهن جي چوڻ مطابق ته، ٽرٽلو مچي ويو هو. هاسٽلن جي ڪمرن ڪي عام تالن بجاءِ انٽر لاڪ لڳي ويا ها .... ڪارتوسي، پستولن ۽ سيون ايم ايم جي جاءِ تي اسٽين گن ۽ ڪلاشنڪوف اچي وئي هئي. جلوسن ۾ تاڙين جي بجاءِ گولين جي گونج سان داد ملڻ لڳو هو... پيارا، ڪاڻ، پيئڻ جا وڏا شوقين ها. سندن ايمان هو ته، جان آهي ته جهان آهي نہ ته بندو بي ايمان آهي .... مفت جي ڪڙهائي ڪائي ڪائي پراٽي ڪال جي مئموٿ MAMMOTH هاٿين جيان ٿي پيا ها ..... ٿولن جي صورت ۾ هلندا ها ... ٿولا ڪري وڙهندا ها ... سندن خيال هو ته پيار ۽ جنگ ۾ سڀ ڪجهه جائز آ ....!

هڪ دفعي ٻہ پيارا ڪئنٽين تي رات جو دير سان پهتا ... جنهن پياري تڪڙ ڪئي. تنهن کي ته گوشت جي پليٽ ملي وئي. جنهن هٿ ڍوئي آرڊر ڏنو. تنهن ڪئنٽين جي باورچي ۽ سيٺ کي سنيون گاريون ڏئي مجبوريءَ ۾ دال ورتي ... دال واري پياري کي احساس ٿيو ته اڄ منجهس پروٽين جي ڪمي نمايان ٿيندي سو گوشت خور پياري کي پيار ۾ چيائين: ’پيارا، هڪ ٻوٽي قوم کي بہ ڏيو؟‘ گوشت خور پياري وراڻيس، ’نہ پيارا ، قوم اڳيئي ڪوٽ ۾ آ.....‘

’لعنت تي قوم جا دشمن!‘ دال خور پياري ڪاوڙ جي چيس. ’لعنت آتوتي سامراجي سوئر!‘.... گوشت خور پياري بہ ناهوڪو جواب ڏنس. هڪدم روالور نڪري ويا، گوليون نڪري ويون. جيئن تہ نوان نڪور پيارا ها. تنهن ڪري سندن نشانا، نشانن تي نہ لڳا. يونيورسٽي جي تاريخي گند ۾ هن جهيڙي کي ’ٻوٽي جهيڙو‘ سڏيو ويو...

هونئن بہ چيو ويندو آهي تہ هڪ گهر ۾ ٻہ نڪر ضرور نهڪندا آهن. پر يونيورسٽي جا پيارا اهڙا نڪر ها، جو هرويرو بہ پيا نهڪندا ها. آخر نوبت اتي اچي پهتي ، جو ’ڪڙتالي‘ پيارن، ’صالحين‘ پيارين کي ڦتڪائي وڌو . نتيجي ۾ ، پلو پلاند جي پوَ ڪان ڪڙتالي پيارا، يونيورسٽي مان ڪڙين تي زور ڏئي نڪري ويا ۽ صالحين پيارا پنهنجي زخمن جي چٽڻ جو انتظار ڪرڻ لڳا .... انهيءَ دوران اوچتو ئي اوچتو ، ’پرين‘ جو دؤر شروع ٿي ويو .... ’پرين‘ لفظ جو رواج ڪيئن پيو ...؟ چيو وڃي ٿو تہ مهراڻ يونيورسٽيءَ جو هڪ پٽيوالو جيڪو قضاالاهي سان چريو ٿي پيو. چريائپ جي عالم ۾ هر ماڻهو، چيٽي،پتر، نڪر کي ’پرين!‘چئي مخاطب ٿيندو هو ـ مثلن جيڪڏهن ڪنهن کي متانهس باهوڙ ڪئي تہ هو ڪيس ٻچڪر ڏئي چوندو هو: ’پرين! ڏس مون کي نہ ڪائجانءِ!‘

هن ديواني جو خُلق ڏسي، يونيورسٽي جا ڀانڪ بہ متاثر ٿيا ۽ انهن هڪ ٻئي کي’پرين!‘ چوڻ شروع ڪيو... پرين عمومن شهپري، سنهڙا، قد جا پورا پنا، سياءَ ۾ باندرن جهڙا، يونيورسٽي جي تيز هوائن ۾ تيز ڪائيندا وتندا ها. جيڪڏهن ڪو پرين تابو، ڪائي ڪري بہ پوندو هو تہ، يونيورسٽيءَ جا سخت پٿر بہ رحم ڪائي کين چوندا ها: ’پرين! ڏڪ تہ نہ لڳئي!؟‘

پرين جيئن ته ڊائيننگ ڪندا ها. ان ڪري مهمانن کي به ڊائيننگ ڪرائيندا ها. شام جو ماني ڪائڻ جي بجاءِ ٽيليفون جون تارون چباڙيندا ۽ رسيور کي چڪ پايون پيا هوندا ها. مارئي هاسٽل جي ڪورٽ ڏانهن اُچلايل اهو سندن آخري بال هوندو هو:

’باءِ گاڊ ...! جيڪڏهن اوهان مون سان نه ڳالهائيندءُ ، ته پوءِ اج پاڻ کي، گوريون کائي خودڪشي ڪرڻي پوندي ....! ليڪن پرين ڪڏهن به پنهنجو اهو ڪيل واعدو نه پاڙيو ... هميشه نڪ جي پڪائي سان صبح جو مختلف ڊپارٽمينٽس ۾ پيا تيز ڪائيندا نظر ايندا ها ... اُف! ڳالهه ڪٿان ڪان ڪٿي پهتي ، مونکي توهان کي اُن دؤر جي هڪ خالص ڳالهه ٻڌائڻي هئي ...

ها....‘ ته مشترڪ ۽ خاص ڳالهه مامن، پيارن ۽ پرين جي دؤر جي اهائي هئي ته: ’اچو ته بائيڪاٽ ڪريون!‘

هر جنرل باڊي جي ميٽنگ ۾ احتجاج جو اهو هڪ انداز هيو ... مامن يونيورسٽي بند ڪرائي ....پيارن ڪو نه گهٽايو .... پرين پاڻ ملهايو ... نتيجي ۾ سنڌ جي ڪند ڪڙڇ مان آيل شاگرد تعليمي خودڪشيءَ جو شڪار رهيا .... چئن سالن جو ڪورس ستن سالن ۾ ٽيڻ لڳو ..... سنڌ يونيورسٽي جو نالو ’بند يونيورسٽي‘ جي نالي سان مشهور ٿيو ... وقت جي سرڪار سڀوري جيڪو چاهيو پئي، هنن اهو پاڻ پي ڪيو.

اج ڪنهن جو دؤر آهي ...؟ مامن جو ، پيارن جو، پرين جو يا سپرين جو ....؟ پاڻ کي ته خبر ڪونهي. پر ٻڌجي ٿو ته يونيورسٽي ۾ مامن ، پيارن ۽ پرين جي اجان ڪاڪڙ ڪوڪڙ موجود آهي، جن جو ايمان اج به’بائڪاٽ‘ ۾ آهي. پر اهڙا شاگرد به آهن، جيڪي احتجاج جي ان خودڪشيءَ واري طريقي جي مخالفت ڪن ٿا. جياپي جي جنگ ۾ مقابلي جي خواهش رکن ٿا ۽ وقت جي تقاضا سمجهن ٿا.

احمقن جي جنت ۾ رهندڙ ماڻهو

سال 1991ع
مهينو جنوري
ڏيهاڙا آخري

مان ’هالينڊ‘ جي شهر ’روٽرڊم‘ ۾ هيس. پوسٽ گريجوئيٽ ڊپلوما پئي ڪيم، ’هائوسنگ، پلاننگ اينڊ بلڊنگ ۾‘.

هڪ طرف پنهنجي پياري پاڪستان مان ڏڙا ڏڙ خطن ذريعي معلوم پئي ٿيو ته، عالم اسلام ڪر موڙي اٿيو آهي. عراق جو صدر صدام حسين آمريڪا ۽ سندس اتحادين کي ٽوٽا چباڻ لاءِ آڏرتوآهي. اهڙي دوست جو به خط آيو، (جنهن جي نالي لکڻ جي جرئت نٿي ڪري سگهجي) تنهن ذاتي حال احوالن سان گڏ لکيو هو:

’منظور! تون ڏسندي ته عراق، آمريڪا لاءِ ويٽنام ثابت ٿيندو. صدام حسين هاڻي صحيح لائين اختيار ڪئي آ جو هن صيهونيت ۽ عيسائيت سان سنئون سڌو ٽڪر ورتو آهي.‘

ٻئي طرف هتي جيڪو ماحول پئي جڙيو، ان جو ڪجهه اندازو اخبارن پڙهڻ سان پئي ٿيو. جنوري جي پهرين هفتي ۾ اخبارن ۾ آيل جنهن ڪارٽون ڌيان ڇڪايو هو، سو هو’اوپلينڊ‘ جو. ان ۾ ڏيکاريل هو ته هڪ امن جو پيامبر، هڪ ٺي هٿ ۾ زيتون جون ٽاريون ۽ تابوت ڪنيون اچي رهيو آهي. ان ڪارٽون جو مطلب ۽ مقصد ڇا ٿئي ٿي سگهيو، سمجهڻ وارا سمجهي ويا هوندا ....!؟

مان اتان جون اخبارون پڙهندي جنهن رد عمل ۽ ڪيفيتن مان گذرندو هوس، اهي اوهان آڏو جيئن جو تيئن پيش ڪيان ٿو:

هڪ اخبار جي سرخي جنهن پنهنجي ڌاڪڙ اخبارن جي سڪ لاتي، سا هئي: ’دنيا پنهنجو ساهه منجهايون بيٺي آهي .....‘ منهنجي اندر مان ازخود سوال بنپ ڏئي نڪتو هو، ’چو .....!؟‘ پوري خبر پڙهڻ ڪان پوءِ، جواب اهو مليو هو ته، ’گلف‘ ۾ خوفناڪ جنگ ٿيڻ واري آهي.

’اين آر سي‘ اخبار ۾ خطري جي گهنٽي وڄائيندڙ سرخي هئي: ’مغربي ثقافت خطري ۾!‘

مون ڪان ازخود نڪري ويو ته، پاڻ جاتي هجئون، اتي خطرو، اتي هياسي ته، دين خطري ۾! ملڪ خطري ۾! ملان ۽ ليڊر مٿو ڪائي ويا ... هتي پهتاسي مس ته ويچاري مغربي ثقافت ڏچي ۾ پئجي وئي. پوءِ ته ان خبر کي ٻي صبرن وانگر رهڙڻ شروع ڪيم، ڪجهه توهان به حظ وٺو، لکيل هو:

’برلن جي ڀت ڀڳي ڪان پوءِ مغرب مس مس سڪ جو ساهه کنيو هو ته سرد جنگ جو انت اچي ويو آهي. پر جڏهن ڪويت تي حملو ٿيو ته، مغرب ڪان اوچتو ڇرڪ نڪري ويو ته هي ڇا ...؟ ڇا مغرب وري اهڙين قوتن جي گهيري ۾ اچي ويو آهي،

جيڪي اسان جي سياسي ثقافت کان نفرت ڪن ٿيون؟ جيئن ڪميونسٽن چيڪو سلاواڪيہ تي حملو ڪري اسان کي ستل ننڊ مان جاڳايو هو. پر انهيءَ وقت اسان کي دير ٿي وئي هئي. هاڻي اسان کي (يورپ وارن کي) عقل ۽ دانش کان ڪم وٺڻ گهرجي ۽ پنهنجن لڪل قوتن کي تيزيءَ سان ڪتب آڻجي‘.
هڪ ٻين سرخي، جيڪا موضوع جي لحاظ کان انوکي لڪي، سا هئي تہ ’دنيا جي تهذيبن کي جنونين کان بچائڻو آهي.....‘
هيءَ خبر ڊچ ڪميونسٽ پارٽيءَ جي هڪ ڪامريدياڻي جي بيان جي حوالي سان هئي، ڪامريدياڻي جو فرمان هيو:
’اهو نعرو برابر اسان ڪنهن وقت هنيو هيوسي تہ آمريڪيو، گهر وڃو ....! جڏهن آمريڪا، ويٽنام، ڪمپوچيہ ۾ نڪارا گوا ۾ مداخلت ڪئي هئي. پر اسان هاڻي آمريڪين کي همٿائينداسين تہ پل عراق کي تهس نهس ڪري ڇڏين. ڇو تہ هيءَ جدوجهد صرف تيل جي ناهي، نہ وري بين الاقوامي قانون جي پوئيواري لاءِ آهي، پر ايٽمي هٿيارن کي ختم ڪرڻ، اسرائيل کي زنده رکڻ ۽ دنيا جي تهذيب کي جنونين کان بچائڻ جي لاءِ آهي.‘
انهيءَ پٽاڙ پڙهڻ کان پوءِ اندازو ٿيو تہ يورپ جا ڪامريڊ چريا ٿيندا تہ بہ، ميمڻ وانگر يتر پنهنجن گهرن ڏانهن اچلائيندا.
ڪجهہ اخبارن جا ايڊيٽوريل تہ ڇڻ ماسي جنت وارا ڊيڪ هيا. سندن لکت جو مطلب هو تہ، عراق جي ڪويت تي قبضو ڪيو آسمان ڪو نہ ڪري پيو، ڇو تہ اهو عربن جو پنهنجي مٿي مائٽي وارو معاملو هيو. پر عراق کان اهو نہ ٿيو جو يورپ کي فراخدلي سان تيل مهيا ڪري. هونئن بہ يورپ کي تيل جي معاملي تي بليڪ ميل ڪرڻ ڪا شرافت ڪونهي ..... هڪ اخبار جي سرخي تہ سنئون سڌو اعلان جنگ هئي:
’اسان کي جنگ ڪرڻي آهي -
هانس وان ميرلو‘
هانس وان ميرلو، ڊچ پارليامينٽ جو ميمبر ۽ حڪومت ۾ شامل جماعت ’ترقي پسند لبرل‘ جو اڳواڻ هو. تنهن ’هيگ‘ شهر ۾ نڪي نوڪي اعلان ڪيو تہ، ’جيڪڏهن جنگ جو فيصلو تيل جي ڪري ڪرڻو آهي، تہ بہ اسان کي ڪرڻو آهي. جيڪڏهن اسرائيل کي بچائڻو آهي، تہ بہ ڪرڻو آهي. جيڪڏهن عراق کي ايٽمي طاقت ٿيڻ کان روڪڻو آهي، تہ بہ ڪرڻو آهي .....!‘
مان ان مان اندازو ڪري ورتو هيل اسان جي محبوب صدر صدام حسين سان گهٽ نہ ٿيندي. يورپ ۽ آمريڪا وارا گڏجي سڌجي هن جي چنچري ضرور لاهيندا. پر بين دوستن جيان هڪ سادي سودي مسلمان جي حيثيت سان ان معجزي تي بہ يقين هو تہ آخري فتح مرد مومن صدام جي ٿيندي. جي نہ بہ ٿي تہ، تباهي ۽ بربادي، شرمساري ۽ ذلت تہ اتان جي عوام جي حصي ۾ ايندي ..... اسان جو ڇا ....!؟ ڪٿيءَ جي گهران وئي شُو ......!

تعصب جو طوفان ۽ امن جون موم بتيون

تعصب جي وصف، ڪجهه هيئن آهي ته، ’منفي خيالن جي اهڙي وهڪ وارو احساس، جذبو، سوچ ۽ عمل جيڪو ڪنهن مخصوص گروهه، طبقي يا قوم جي فردن ڏانهن هجي.‘

تعصب کي ڦهلائڻ ۾ هزارن سالن کان وني، بنيادي ڪردار ’عصبيت‘ جو رهيو آهي. جنهن ۾ مختلف سماجي گروهن عصيبت کي پنهنجن مفادن خاطر استعمال ڪيو ۽ ٻين سماجي گروهن جو استحصال ڪيو. پر هن جديد دور ۾ اخبار، ريڊيو، ٽي وي وڏو خطرناڪ ڪردار ادا ڪري ٿي. ميڊيا جا اهي ادارا جيڪڏهن ’عصبيت‘جي بنياد تي ڪنهن به قسم جي پروپيگنڊا ڪن، ته اها هٽي هنڌ ڪري ٿي. اسان جي معاشري ۾ جتي انهن ادارن جو ڪردار گهٽو ٽٽو عصبيت تي ٻڌل آهي. جنهن جي نتيجي ۾ زندگي جي هر شعبي ۾ تعصب ڪنهن بد مست هاٿيءَ جيان ڪاهي پيو آهي.

مگر مون جڏهن يورپ جي تهذيب يا فتح ماڻهن کي مارچ 1991ع ۾، تعصب جي طوفان ۾ گم ٿيندي ڏٺو ته حيران و پريشان ٿي ويس. انهيءَ ڏس ۾ اخبارن ۽ صحافين جيڪو ڪردار ادا ڪيو . اهو غور طلب هو. ان جي، ڪجهه اکين ڏٺي ۽ ڪجهه ڪنن ٻڌي جهلڪ اوهان آڏو پيش ڪجي ٿي. مارچ جي پهرين هفتي ۾ اخبارون، رسالا ۽ نيوز ليٽر پڙهندي ايئن محسوس ٿي رهيو هو ته، هر ڪو جنگ جو طبل وڄائي رهيو آهي. افواه ڦهلائيندڙ RUM OUR MONGERS صحافين جي اها حالت هئي جو هنن خوف ۽ دهشت ڦهلائيندڙ خبرن گهڙڻ خاطر عجيب ۽ غريب حرڪتون پئي ڪيون. اهڙن ئي صحافين جيڪي DEKRANT OPZONDAG اخبارن جا هيا، تن هڪ ڇرڪائيندڙ خبر ڏيڻ خاطر هڪ ڪوڙو بم ’ايمسٽرڊم‘ شهر جي پرئي بازار ۾ رکي ڇڏيو . پبلڪ ٽيليفون بوٿ تان هڪ ئي وقت پوليس ۽ اخبار ۾ اطلاع ڏئي ڇڏيو، پوليس سڄي بازار بند ڪرائي سخت تلاشي ورتي نيٺ جاچ جوچ کان پوءِ ٻئي صحافي، سراغ رسان ادارن جي ڦندي ۾ اچي ويا، اتي صحافين کي هتان وانگر ڪتڪو ته ناهي ڏنو ويندو، البت ڪورٽن جا ڏنڊ ايڏا ته ڀاري هوندا آهن، جيڪي هڪ ئي وقت صحافين ۽ اخبار جي مالڪن کي پيچي رکندا آهن. مايا سان گڏ عزت ۽ وقار کي به وڏو ڌڪ رسندو اٿن.

اخبارن ۽ رسالن جي تبصرن مان ايئن محسوس ٿي رهيو هو ته جڻ باقاعده صليبي جنگ جوآغاز ٿي ويو آهي. ان سان گڏوگڏ حڪومت جو ورتاءُ به ڏاڍو حيران ڪن هو. جيئن ته هالينڊ ۾ ٻن وڏين پارٽين جي گڏيل حڪومت هئي. ان ۾ قدامت پسند ڪرسچن ڊيموڪريٽس وارا ته باقاعده جنون جي حدن کي ڇهڻ لڳا ها. پر ليبر پارٽي وارن جن جو اصولي موقف رهيو آهي، ته جنگ ۽ هٿيارن جي خلاف جدوجهد ڪئي وڃي. پندرنهن ڏيهاڙا اڳ سنڌن چوئيتاليهه ميمبرن عراق جي خلاف اقتصادي پابندين جي حمايت ۽ جنگ جي مخالفت ڪئي هئي. اهي به انهيءَ جنگي جنون جي وهڪري ۾

وهي ويا، انهن جي حالت اها وڃي بيٺي هئي، جو هاڻي صرف هڪ پارليامينٽ جي ميمبرن جنگ جي مخالفت پئي ڪئي، باقي ٻين حمايت ....

ليبر پارٽي، جيڪا اڄ سڏيءَ طرح ’پي ايل او‘ ڪي اخلاقي مدد فراهم ڪندي هئي، تنهن به ’پي ايل او‘ جي اها مدد بند ڪري ڇڏي. پارٽي چيئرمين محترمه ’ميرين سنٽ‘ جو بيان هو ته، ياسر عرفات، صدام حسين جي حمايت ڪري پنهنجو پاڻ کي حقيقت پسنديءَ کان پري ڪري رهيو آهي .....‘ ان کان پوءِ حڪومتي سطح تي ’پي ايل او‘ کي ڪنهن به اخلاقي ۽ مالي مدد ڪرڻ لاءِ نااهل قرار ڏنو ويو. جو ته ’ڪرسچن‘ ڊيموڪريٽ پارٽي وارن ته اڳي ئي ’پي ايل او‘ وارن جون سڙيون ٽٽيون پئي ڪاڍيون.

جنگ جي مخالفت ۾ هالينڊ ۾ رهندڙ فلسطيني مزدور ايسوسيئشن ’روٽرڊم‘ ۾، سينٽرل ريلوي اسٽيشن اڳيان پر امن مظاهرو ڪيو ويو. اهو مظاهرو مون پاڻ ڪجهه ڏينهن اڳ، اڪيئن ڏنو هو، جنهن ۾ پنجاهه ماڻهو مس ها. جڏهن جنگ جي حمايت ۾ ’ايمسٽرڊم‘ شهر ۾ ٽن هزار يهودين جلوس ڪڍيو هو. فلسطيني مزدور ايسوسيئشن جي چيئرمين ’ايوب‘ جيڪو بيان ڏنو هو، سو ڏاڍو وزنائتو هو.

’اسان ڪويت تي عراقي حملي سان، گڏ آمريڪا جي عراقي سرحدن تي موجودگي جي مذمت ڪيون ٿا.‘، هن هالينڊ ۽ برطانيه جي نشرياتي ادارن تي الزام هڻندي چيو، اهي اڄ ڪلهه حقيقت پسنديءَ جي بجاءِ ’سي اين اين‘ جي پوئواري ڪندي آمريڪا جي آڱرين تي نچي رهيا آهن.‘

پر سندن اهو بيان، نقار خاني ۾ طوطي جو آواز ثابت ٿيو، جو ته ’ايمسٽرڊم‘ ۾ جنگ جي حمايت ۾ جلوس، جنهن کي هوم منسٽر ’آئن ڊيلس‘ خطاب ڪيو هو، تنهن کي نشر و اشاعت جي ادارن جي پٽ پرائي ۾ وڏي پذيرائي ملي هئي. تنهن يهودين ۽ اسرائيل سان يڪجهتيءَ جو کُلم کلا اعلان ڪيو هو. نه صرف ايترو پر ثقافتي وزير ’اڊوان‘ جوشيلي تقرير ڪندي فرمايو هو: ’جيئن 1954ع ۾ يهودين، جرمن نازين جي زهريلي گئسن جي منهن ۾ هليا ويا، اڄ به آهن. پر اڄ اهي اڪيلا نه آهن. انهن سان سڄو يورپ ساڻ، آ، آمريڪا ساڻ آ، ۽ الله ساڻ آ ...‘

اهڙن واڇوڙي نما عصبيتي بيانن کان پوءِ ڊچ وزير خارجه ’وان ڊان بروڪ‘ جو بيان ڄڻ باقاعده تعصبي جهولو هو، جنهن امن ۽ محبت جي چمن ۾ جهوليندڙ گلن کي لوساڻي ڇڏيو، سندس بيان هو:

’اسرائيل جي مدد ڪرڻ ۾ اسان ڪا به ڪسر نه ڇڏينداسين. جو ته ٻي جنگ عظيم ۾، هالينڊ ۾ يهودين جي (جرمن نازين جي هٿان) ٿيل ڪوس کي نه وساري سگهيا آهيون ۽ عراق کي اها اجازت هرگز نه ڏينداسين ته هو ڪنهن يهودي تي آڱر اپي ڪري سگهي.‘

هڪ طرف ته جنون جو اهو انڌ انڌوڪار هو. پر ان سان گڏوگڏ اهي خبرون به اخبارن ۾ هيون ته امن جا پيامبر انهيءَ طوفان ۾ پنهنجون موم بتيون ٻاريون پئي آيا. امن جي ڏهه هزار پانڌيئڙن ’ايمسٽرڊم‘ ۾ هڪ وڏو جلوس ڪڍيو . جيتوڻيڪ 1983ع ۾

ٽن ڪان چئن لکن ماڻهن جي نڪتل جلوس جي مقابلي ۾ اهو تمام ننڍو هو، جن ۾ ماڻهن ايٽمي هٿيارن ۽ جنگ جي خلاف نعرا هنيا هيا. پر هن ننڍڙي جلوس ۾ ماڻهن ’جارج بش‘ ۽ ’صدام‘ جي خلاف ڳالهايو ۽ جنگي هٿيارن وارين صنعتن جي خلاف ڳالهايو. نہ صرف ايترو پر ڪيترن ڊچ امن تنظيمن صحيحن وارو هڪ وڏو خط منسٽر پريزيڊنٽ محترم ’رڊ لوبر‘ ڪي اماڻيو تہ ’ ’گلف‘ ۾، جنگ بنديءَ جي لاءِ هر ممڪن ڪوشش وني. انهيءَ خط ۾، ان تي زور ڏنو ويو هو تہ آمريڪا ۽ برطانيہ، عراق جي مٿان ايٽمي هٿيار استعمال نہ ڪن ۽ اتحادين ڪي سمجهائي تہ اهي عراق جي عام ماڻهن مٿان بمباري بند ڪن.

روايتي تنقيد جي واهڙ ۾، صدر صدام حسين ڪي هڪ وحشي ۽ ظالم ڪري پيش ڪيو پئي ويو. پر ڪي تنقيد نگار، ڪالمسٽ ۽ ڪارٽونسٽ اهڙا بہ هيا، جن جوش ۽ جذبي ڪان وڌيڪ هوش ڪان ڪم پئي ورتو. مون ڪي هڪ اهڙو ڪارٽونسٽ FRITS MULEER نالي، ڏاڍو وڻندو هو. ان جو هڪ ڪارٽون، جنهن جو عنوان هو

MULTI NATIONAL EFFORTS

ڏاڍو متاثر ڪيائين. هن ڪارٽون ۾ هڪ سنجيده طنز هئي تہ صدام حسين ڪي هٿيار ڏيڻ ۽ مضبوط بنائڻ ۾ انهن ئي ملڪن جو هٿ هو، جيڪي اڄ ڪيس ڌاهڻ جي ڪڍ آهن. ان ڪارٽون ۾ صدر صدام حسين جو ڏنگو ڦڏو پورٽريٽ ٺهيل هو. سندس نرڙ تي ميڊ اِن جرمني ، نڪ تي ميڊ اِن اٽلي، ڪنن تي ميڊ اِن يو ايس ايس آر، ڳٽن تي ميڊ اِن يو ڪي، ڪاڏيءَ تي ميڊ اِن فرانس، ڳچيءَ تي ميڊ اِن يو ايس اي ۽ ڪنڌ تي ميڊ اِن هاليند جون پٽيون لڳل هيون.

حقيقت بہ اها هئي تہ اٽلي، عراق ڪي پنهنجين ٽينڪن ۽ هوائي جهازن جي ٽيڪنالاجي فروخت ڪئي هئي. جرمني ڪيس زهريلي گئس جا فارمولا، برطانيہ زير زمين بنڪر، فرانس ايئر ڪرافٽ ٽيڪنالاجي، آمريڪا ننڍا هٿيار ۽ هاليند رات جو ڪم ڪندڙ انفرا ريز جنگي مشينون وغيره فراهم ڪيون، ايران ۽ عراق جنگ ۾ روس سميت انهن هڙني ملڪن خوب ناڻو ڪمايو هو. پر اڄ اهوئي عراق سندن ٽارگيٽ هو. دنيا جي داداگيرن ڪي ڪير سچ چوي ..!؟

خبرن پڙهڻ ڪان پوءِ اهو بہ اندازو ٿيو تہ، هن جنگ ۾ هاليند وڏو پارٽنر هو. هاليند پنهنجا پيٽرائٽ ميزائل، ترڪي ۽ اسرائيل موڪليا ها. گئس ماسڪ سعودي عرب ۽ مصر ڪي ڏنا ها. هاڪ ايئر ڊفينس ميزائيل گلف ڏانهن اماڻيا ها. دوائون ۽ اسپتال جو عملو سعودي عرب ۽ ترڪيءَ ڏانهن روانو ڪيو هو. شام ڪي ٽي سوَ چاليهہ ملين گلڊر (هاليند جو سڪو) جي امداد ڏئي سندس وات بند ڪيو هو.

مون ڪي خبرن پڙهڻ ڪان پوءِ اندازو ٿيو تہ يورپ جون حڪومتون يا تہ تعصب ڪري انڌيون ٿي چڪيون هيون يا وري ڪين هڪ وڏي جنگي مشق ڪرڻي هئي. جنهن ۾ پنهنجي هٿيارن جي نمائش ڪري اسلحو کپائڻو هو ۽ پئسو ڪمائڻو هو، نہ تہ سندن اڳيان عراق جي حيثيت جهرڪيءَ جيتري بہ نہ هئي.

يورپ ۾ ٽيل ان خاص قسم جي پروپيگنڊا جي ڪري اتان جو عام ماڻهو ٻه هوش ۾ حواس وڃائي ويٺو هو. مون هڪ خبر مسلمانن ۾ عربن بابت, هالينڊ جي پرڏيهي مرڪز جي حوالي سان پڙهي, جنهن ۾ شڪايت ٽيل هئي ته هتان جا ٽي لک ويهه هزار مسلمان, هالينڊ جي اصلي رهاڪن جي گار گند جو شڪار ٿي رهيا آهن. خاص ڪري مسلمان ٻار جن کي اسڪول ۾ صدام حسين! صدام حسين! چئي چيڙايو پيو وڃي. ان ڪري ڪيترن مائٽن پنهنجن ٻارن کي اسڪول وڃڻ کان جهلي ڇڏيو. يورپ جي سماج جو مزاج جيڪو شخصي آزاديءَ جو سختيءَ سان قائل آهي. اهو ايڏو ته جانبدار ٿي ويو جو مسلمانن اها شڪايت ڪرڻ شروع ڪري ڏني ته اهي جنهن به ڪارخاني, دڪان يا اداري ۾ ڪم ڪن ٿا, اتي ڪائنس طرح طرح جا سوال پڇيا وڃن ٿا. مثلن, اهي صدام حسين جي خلاف آهن يا حمايت ڪن ٿا... ؟ مسلمانن ۽ عيسائن جي جنگ لڳي ته اهي ڪنهنجو ساٿ ڏيندا؟ وغيره ... حڪومت سندن تڪليف کي محسوس ڪندي هڪ خاص ٽيليفون نمبر 030_342999 ڏنو هو ته جڏهن به ساڻن ڪو انهيءَ حوالي سان زيادتي ڪري ته هڪدم ڏنل نمبر تي اطلاع ڪن ته سندن داد رسي ٿيندي. خبر ناهي ڇو, مون به اهو نمبر پنهنجي ڊائري تي نوٽ ڪري ڇڏيو هو.

سوچون سپ ڪنهن جون

گهڻو ڪري تہ ’اسپٽنڪ‘ ڊائجسٽ ۾ هڪ ڪارٽون ڏٺو هيم. جنهن جو عنوان هيو، ’سچ جي ڳولا ۾ ....‘ جنهن ۾ ڊيڪاريل هيو تہ، ٻن شخصن جي وچ تي انگريزي ۾ 6 يا 9 جو انگ لکيو پيو آهي. ٻنهي پاسن کان آمهون سامهون بہ ماڻهو هڪ ٻئي کي دليل ڏئي رهيا آهن. هڪ چئي رهيو آهي، اهو 6 آهي... ٻيو چئي رهيو آهي، نہ اهو 9 آهي.. اهڙي صورتحال اداسين سوامي بابا بنکنڊي مهراج واري استان يعني ساڌ ٻيلي ۾ هڪ بحث دوران پيدا ٿي پئي. پاڻ کي تہ اجائي يا اجائي بحث ۾ ٽپي پوڻ جو شوق ناهي هوندو. پر پاڻ سان هڪ اهڙو ذوقين ساڻ هيو، اهو هيو مينهون خان سوز ٻروچ .... ٻروچ اهڙن هنڌن تي ايئن هوندو آهي جيئن چٻبو آهي، ڍهل وڄي، دوسو نچي ... اڙيو ٽڙيو بحث ٿيو ناهي، ٻروچ ٽپو ڏنو ناهي ....

ٿيو ايئن جو سوامي بنکنڊي مهراج شري ساڌ ٻيلي واري جي هڪ سو ٻاهٺين ورسي هئي، سوز ٻروچ ، سريش راجاڻي، محمد علي پناڻ ۽ مان گڏجي اهو پروگرام طئہ ڪيو هيوسي تہ، وچين ميلي جو درشن ونبو، جڏهن پاٽيءَ جا چندا جهليندي .... جهولي لال جا نعرا هڻندي ، بابا بنکنڊي جي اڱڻ تي پهتاسي.... اڱڻ اهو منظر پسايو تہ جتي تر چٽڻ جيتري بہ جاءِ ڪو نہ هوندي هئي، اتي ماڻهو تيلا تيلا لڳا پيا هيا. سچي سنگت جو گڏيل تاثر وڃي اهو بيٺو تہ، جيئن پوءِ تيئن سنڌ جي ميلن، عرسن جي رونقن کي، بدامني ، بدنظمي ۽ انتشار جو راڪاس ڳهندو پيو وڃي. هي ميلا جيڪي ميلن ميلاپن ، ڏيٺ ويٺ وٽج واپار ، روحاني ۽ دنيائي راحتن جا حيلا وسيلا آهن، سي هاڻي ختم ٿيندا ۽ موڪلائيندا پيا وڃن. ساڌ ٻيلي ۾ جاين جڳهن ، مڙهين مندرن ، سماڌن ۽ آسڻن جا حال هي هيا جو سرَ سر کان جدا ٿيندي پئي وئي. پر ڪو پُرسان حال ڪو نہ هيو، چو تہ ساڌ ٻيلو تيرٿ ، حوالي آ اوقاف کاتي جي ۽ اوقاف کاتي کي ڪير چوي تہ شينهن تنهنجي وات ۾ ڏپ .... بہ ٿي جايون جيڪي منهن سامهون بيٺيون هيون. انهن مان هڪ بابا بنکنڊي وارو مندر، ٻي لائبرري ۽ ٽيون پندارو صاحب (رڌ پچاءُواري جاءِ) جن کي شيوا ڪارين پنهنجي هڙئون وڙئون يا چندو چاڙي ڪري پئي نهرايو آهي.انتظامي لحاظ کان مڙيئي نالي ۾ هڪ RELIGIOUS PURPOSE COMMITTIE بہ نهيل آهي، جيڪا چڪي تاڻي ميلن نيهلن جو انتظام ڪري وڄهندي آهي ۽ وقت ٽپائيندي آهي ....

خير ڳالهہ ڪرٽي هئي، انهي بحث جي جنهن ۾ سوز ٻروچ ور ڪنجي لهي پيو هيو، جڏهن اسان چڪر چاڙي هٽي، ساڌ ٻيلي جي ڪند ڪڙڇ لتاڙي، هڪ ڪونيءَ ۾ پاٽي پيئڻ ۽ ٽڪ پيچڻ جي سانگي براجمان ٿيا سين . ان وقت اجا سنگت ساڌ ٻيلي ۾ واسو ڪو نہ ڪيو هيو. سريش راجاڻي کي ڪو ڏنل وائنل نظر اچي ويو، سو تہ همراه سان ٻاهر ڪچهري ۾ مشغول ٿي ويو ۽ هيڏانهن ڪوني ۾ ٻي خبر همراهن هڪ ٻي سان حال احوال اورڻ شروع ڪيا:

’يلا، جهامن داس هندوستان ويو چا؟‘ هڪڙي ٻئي کان پڇيو.

’ها، ها! پندرهن ڏيهاڙا ٿيا اٿس، ‘ ہي جواب ڏنو.
’توهان به تيار آهيو، ٻڌئون ٿا؟‘
’بس ڇا ڪيون، ڏسين پاڻ ٿو حالتون ... ‘ ہي همراهه ٿڌو ساهه کڻي وراڻيو.
’ڪاڪا! اها ته زيادتي آ.... ‘ اهو وچ وارو ٽپو سوز ٻروچ جو هيو، جنهن شرطي ڏاند وانگر ٽڪ ڏسي ٽاڏ ڏني.
’ڪيئن سائين!؟‘ همراهه هڪو ٻڪو ٿي، سواليه نگاهن سان سوز ٻروچ کي ڏسڻ لڳو.
’توهان پنهنجي ڌرتي ماتا، گهر، شهر، ٽڪاڻا، مندر سڀ ڇڏيون ٿا وڃو... اڃا ڪيئن؟‘ سوز ٻروچ پنهنجي سوال جي وضاحت ڪندي چيس.
’پلا ڇا ڪيون سائين، آهي ڪو تحفظ؟‘
’جيستائين، تحفظ جو سوال آ، تحفظ ته ڪنهن کي به ڪونهي‘.... سوز ٻروچ جواب در سوال ڪيس.
’پر سائين، اسان سان ته ٻتو ويل آ.... شهرن ۾ دهشتگرد، ننڍن شهرن ۾ واهڻن ۾ ڏاڙيل .... اڳي هوندو هو رڳو پرئي ٻيڙيءَ ۾ واڻيو ٻورو ،هاڻي ته پرئي سنڌ ۾ واڻيو ٻورو ٿي پيو آ‘
’ڪاڪا، ڏکين ڏينهن کي مڙس ٿي منهن ڏبو آ نه!؟
’اسان ڪچيون پنڊيون، اسان ۾ اهڙي سگهه ڪاٿي ... اڳي ڇيو ويندو هيو ته مڙس ماڻهو ٿجي يا وري مڙس ماڻهن جي پاڙي ۾ رهجي ... هاڻي ته مڙس ماڻهو به پٽڪو ڪڇ ۾ ڪيون، ڪل لڪائڻ ۾ پورا آهن. سو اسان ڪنهن جي آسري تي ٽڳون ....؟‘
’پر مان کي اهو ته ٻڌايو ته جنهن ڌرتي ڏانهن توهان وڃو ٿا، اها توهان کي جاءِ ڏيندي ؟ ‘ سوز ٻروچ سوال جي ڏکي ترار وهائي ڪڍيس.
’اسان سمجهئون ٿا ته اُتي ڪا پڪي ڪانهي پئي. اُتي به هاڻي لوڪل ۽ نان لوڪل جو مسئلو پيدا ٿي پيو آهي. پر اُتي هي روز روز جي هڻ هڻان ۽ ڪٽ ڪٽان ته ڪونهي نه ....‘
’حقيقت ۾ جيڪڏهن توهان اهو سوچي هتان وڃو ٿا ته، توهان نه صرف اسان سان ظلم ٿا ڪيو پر پاڻ سان نه ....
’ڪيئن ؟ ‘ همراهه پريشان ٿي وري سوز ٻروچ کي عجيب نظرن سان گهورڻ لڳو.
’هيڏاهن توهان پيگا ٿا وڃو، هوڏانهن هو پيگا ٿا اچن ... ٻنهي صورتن ۾ اسان کي نقصان .... تنهن ڪان سواءِ اوهان کي به اُتي ،اُتان جا اصل باشندا ’شرنارٿي‘ ۽ ’ٻاهريون‘ سڏيندا. اُتي به توهان کي ۽ توهان جي اينڊڙ نسل کي طعنا تنڪا برداشت ڪرڻا پوندا ....
’توهان پنهنجي جاءِ تي صحيح آهيو. پر مون کي اهو ٻڌايو ته هتي به طعنن تنڪن جو گنگڻ ڳچي ۾ ناهي پيل ڇا؟‘
’پر ڪاڪا ! پڄڻ ڪو مسئلي جو حل ته ڪونهي؟‘
’پائي ! جاتي پڄي نه سگهي ، اُتي پڄڻ ڪم وريامن جو ... ‘

’پر اهو ته ائين آ، جيئن ڪو ڪڏ مان نڪري، کوهه پئي يا کوهه مان نڪري کڏ ۾ پئي !‘ سوز ٻروچ مثال ڏيندي سمجهايس.
’پائي ، اهو مثال تون ائين ڪري چو نه ٿو وٺين ته جنهن کي چڪ پيل آ، اهو ايئن چوندو ته چڪ کان ڇهندي پلي... آزار اتي به هوندو پر هتان جي ويل کان ته گهٽ هوندو .... هاڻي ڏسو ٿا ته معصوم ٻارن کي به نٿا ڇڏن.‘ ڪاڪي به مثال سان جواب ڏنس.
انهيءَ بحث دوران سريش راجاڻي به ڏنل مان جان آجي ڪرائي اندر اچي چڪو هيو. مان مناسب موقعي جو فائدو وٺندي سوز ٻروچ کي اٿاريندي چيو:
’ٻروچ ! اهو بحث وري ٻي ميلي تي ....!‘ ڪاڪي کي آٿت ڏيندي چيم، ’ڏٺي پلو ڪندو ... اهو ئي رکپال آ... پتت پاون آ .... ملڪ ۾ امن شانتي ٿي ويندي ... دل نه لاهيو.‘
’پر حقيقت ۾ مان پنهنجن لفظن مان پاڻ ئي مطمئن ڪو نه هيس. انهن ٻنهي ويچار ڌارائن منهنجون متيون منجهائي وڌيون هيون. مان انهيءَ ڪشمڪش ۽ آنتمانڌ ۾ رهيس ته ڪير صحيح هيو ....؟.
سوز ٻروچ ٿي پئي سوچيم ته، ٻروچ صحيح پئي لڳو. ۽ ڪاڪو ٿي سوچيم ته اُهو به حق تي پئي لڳو ... پر جي ٻئي صحيح آهن ته پوءِ غلط ڪير آهي ....؟

سماجي شعور جي پهرين ڪڙي

انساني مسئلن ۽ مونجهارن جي نشاندهي ۽ حل لاءِ، ڌرمي پستڪن کان وٺي، اڄ جي جديد عمرانيات جي ڪتابن تائين، چيڙي نبيري ٿيل آهي. ايئن ٿو محسوس ٿئي ڄڻ ديوتائن کان وٺي، اوتارن تائين ...... پيغمبرن کان وٺي فلسفين تائين ... سياسي اڪابرن کان وٺي سماجي ماهرن تائين .... اديبن کان وٺي فنڪارن تائين، هر ڪنهن کي شعوري احساس آهي ته، سماج ۾ پيدا ٿيندڙ مسئلن کي ڪنهن نه ڪنهن نموني سان حل ڪرڻ ضروري آهي. اهائي انسان جي شعور جي ارتقا آهي.

سماجي مسئلي جي باري ۾، جديد دؤر جي هڪ وصف، 'لارينس - ڪي فرينڪ' ٻڌائي ٿو، 'هڪ اهڙي سماجي تڪليف، جيڪا ڪافي گهڻا ماڻهو محسوس ڪن. نه صرف خواهش رکن ته تڪليف ختم ٿئي، پر انهيءَ لاءِ عملي جدوجهد به ڪن.'

انهيءَ جو مطلب اهو ٿيو ته سماجي مسئلو ايستائين مسئلو نه آهي، جيستائين ماڻهن جي گهڻائي محسوس نه ٿي ڪري، ان کي حل ڪرڻ جي خواهش نه ٿي رکي ۽ عملي ڪوشش نه ٿي وٺي ....

بقول 'جي جيسڪس روسي' جي، طبقاتي سماج جو حقيقي باني اهو شخص آهي، جنهن سڀ کان پهريان ، زمين جي ٽڪري کي چئن ڏسائن کان ليڪو ڪڍي چيو ته، هيءَ منهنجي آهي.'

جيڪڏهن ان وقت ڪنهن ٻي شخص ان ليڪي کي ڊاهي چيو هجي ها ته 'ڏسو! هن فريبي جي ڳالهه ۾ نه اچجو . ڇو ته زمين ڪنهن هڪ فرد جي ملڪيت نه آهي، پر زمين جو ثمر سڀني جو آهي' ته جيڪر انساني نسل ڪيترين جنگين، ڪيترن ڏوهن، ڪيترين مصيبتن ۽ ڪيترين بربادين کان بچي پوي ها .....

ايئن نه آهي ته اهڙي قسم جون مناديون ڪنهن ناهن ڏنيون ....

سوين، هزارين مثال آهن ... اهڙي منادي 'ماني' ۽ مزدڪ ' ايران ۾، 'گوتم ' هندوستان ۾، 'عيسيٰ' يروشلم ۾ ڏئي چڪا آهن. اهڙي صدا سينٽ سائمن ، چارلس هال، جان فرانسس بري ۽ اينگلس ڏني آهي. جنهن به سماج ۾ طبقاتي استحصال وارو سماجي مسئلو چوٽ چڙهيو ، اتان احتجاجي صدائون مسلسل بلند ٿينديون رهيون آهن، 'پراڻو عهد نامو ' ان جي شاهدي ڏئي ٿو ... موسيٰ کان وٺي يسعياهه، يرمياهه ، داني ايل، ناحوم ۽ ملاڪي تائين، سڀني مذهبي يا سماجي پيشوائن طبقاتي مسئلي کي، انساني سماج ۾ هڪ 'لعنت' قرار ڏنو آهي.

'افلاطون ' طبقاتي استحصال کي ختم ڪرڻ لاءِ 'ريپبلڪ' لکي ، هڪ نئين سماج جو تصور ڏنو ... 'حضرت محمد (صہ) ' جن حجته الوداع جي موقعي تي خطبو ڏيئي ماڻهن ۾ هڪ جهڙائي واري نظريه کي هٿي ڏني ۽ استحصالي طبقي کي ننديو ... 'ڪارل مارڪس' ڪميونزم جي نظريي ۾ اقتصادي حل پيش ڪري، طبقاتي نظام کي قلع قمع ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ....

مطلب تہ مختلف دؤرن ۾ سماجن ۾ ’پلن انسانن‘ جي اها شعوري ڪوشش رهي آهي، تہ ان طبقاتي مسئلي کي پنهنجي سمجهہ ۾ حالتن آهر ڪٽن، عام ماڻهن کي شعور ڏئي، حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن.

اڄ دنيا جا ڪيترائي ، انساني سماج ان مسئلي مان ڪنهن حد تائين يا گهڻي حد تائين ڇوٽڪارو حاصل ڪري ويا يا ڪري رهيا آهن. ڇو تہ اهڙن سماجن ۾ انهيءَ مسئلي کي ڀرپور نموني سان ليکڪن، فنڪارن، مصورن، سياستدانن، سماجي ماهرن ۽ اڪابرن اياري سماجي سجاڳي ڏني آهي. ان سماجي سجاڳي ئي عام ماڻهن کي بيدار ڪيو. جو هو تڙپي اٿيا ۽ گڏيل جدوجهد سان طبقاتي سماج جي وڏن بتن کي ڏاهي وڌائون.

اسان جو سماج اهو بد نصيب سماج آهي، جتي طبقاتي استحصال جو علمبردار ’عالم خان‘ پنهنجن خانگي جيلن ۾ مجبور ماڻهن کي قيد ڪري ٿو. زيادتي ڪرڻ کان پوءِ بہ ڇٽو ٿو وڃي ۽ زيادتي سهندڙ ’جمن‘ اڄ بہ پنهنجي جياپي جي جنگ ۾ آزرتو آهي.

’عالم خان‘ اڄ بہ اڳي کان اڳرو آهي، سياسي طور تي، سماجي طور تي، اقتصادي طور تي .... اقتدار جي ايوان تي سندس قبضو آهي، سماجي قدرن تي سندس غلبو آهي، زمينن، ڪارخانن، نوڪرين، مطلب تہ، ’جياپي‘ جي سيني وسيلن تي سندس وارثي آهي.’جمن ‘ اڄ ڪمزور آهي، مجبور آ، بي وس آهي. ’سارنگ ‘ جيڪو نيڪي ۽ شرافت جي علامت آهي تنهن جي جدوجهد هر حال ۾ جاري آهي ... اهو سڄو تت ’رزاق مهر‘ جي لکيل ڊرامي ’جياپو‘ جو آهي، جيڪو ’پي ٽي وي‘ تان پيش ٿيو.

حقيقت اها آهي تہ اهو ڊرامو ان سماجي مسئلي جي نشاندهي آهي، جيڪو اسان جي نڪ هيٺان موجود آهي. ۽ اسان جي طبقاتي سماج جي اها جهلڪ آهي، جنهن ۾ هڪ طبقو ايڏو تہ طاقتور آهي، جنهن جي حڪم کان سواءِ ڪک بہ نہ ٿو چري ۽ هڪ طبقو ايڏو ڪمزور آهي، جيڪو ڪک بہ نہ ٿو چوري سگهي. پر ’سارنگ‘ جيڪو سماجي شعور جي علامت آهي، سو طبقاتي فرق کي مٽائڻ لاءِ ڪوشان آهي. جيئن ’رزاق مهر‘ استحصالي طبقي جي بيخ ڪني ڪرڻ لاءِ اهڙي مسئلي جي نشاندهي زور شور سان ’جياپو ‘ ڊرامي وسيلي ڪئي آهي، تيئن هر ذي شعور سڄاڻ ماڻهوءَ کي اهڙن مسئلن جي نشاندهي پنهنجن پنهنجن اظهار جي وسيلن ذريعي ڪرڻ گهرجي.

ايڏي زور شور سان جيئن ماڻهو ان مسئلي کي پنهنجو درد ۽ تڪليف سمجهن ۽ عملي جدوجهد جي لاءِ اڳتي وڌن. ڇو تہ ڪنهن بہ سماجي مسئلي جي نشاندهي ڪرڻ، مسئلي کي حل ڪرڻ جي پهرين ڪڙي آهي.

ميلو لطيف جو

اهو بہ وان پرستي جو دؤر هو، جڏهن گهر زهر لڳندو هو. ’همين ياران دوزخ، همين ياران بهشت‘ وارو زمانو هو. ڪڏهن ميلي ۾ تہ ڪڏهن جهميلي ۾، ڪڏهن ريل ۾ تہ ڪڏهن .... وري وقت اهو بہ آيو جو، ’سُتا ئي سونهن، ننڊ عبادت جن جي.‘ اندازن ڏهاڪو سالن کان پوءِ اصحاب ڪهف وانگر ننڊ مان اٿي وقت جي بازار ۾ پراڻن سڪن کي مٽائڻ جي ڪوشش ڪئي سي، تہ خلق ڪلائي سي .... خبر پئي تہ هن ڪمپيوٽر جي دؤر ۾ ڏهن سالن جي وڇوٽي، ڏهن صدين جي برابر آهي. ايڏو پاڻ کي پوئتي ڏسي احساس ڪمتري ٿي. سوچيندو رهجي ويس تہ حاشيائي فرد (MARGINAL MAN) جي حيثيت سان ڪيئن هڪ جيڏن ۾ نهندس ...؟ هڪ پاسي وان پرستي جو جنون جاڳيو تہ ٻئي پاسي لطيف جو ميلو پريو پئي آيو. اندر ۾ اڻ تڻ، اڌما. پورا بہ ڏينهن ’ها‘ ۽ ’نہ‘ ۾ گذريا. ٽئين ڏينهن تي پڪو ارادو ڪري نڪتم. آخري ڏينهن جي آخري رات هئي، لوڪ لڏڻ تي هيو ، چري اڏڻ آئي هئي. سومهڻي جي وقت لطيف جي نگري ڍول فقير جي آواز پليڪار ڪئي:

’الاڙي، الا! مارو مٺ ملير جا ٻيلي سيئي پرڪيا سون.
سوڪي ويل سيڪو، اوڪي تونهين تون
مولا مٺان مون، ٻڙو نہ لاهج ٻاجهہ جو....

ان وقت اهو بيت مون کي ائين پئي لڳو، جڻ منهائين هئي، اُنهن سيني مهندارن جي لاءِ جن اؤڪي ۾ ماروئڙن کي اڪيلو ڇڏيو هو .... آواز جي پڙلاءَ جو پيڇو ڪندي سرڪاري پنڊال تي پهتم، پنڊال اڌ هيو، پر ماڻهن جي ڳاهٽ ڏسڻ ئي نہ ڏنو تہ اسٽيج تي ڪهڙيون من موهيندڙ صورتون آهن. ڪيترن جوانن ڏسڻ جي شوق ۾ پنڊال جي چوڌاري جڙيل لسي پٽ تي چڙهي مزي سان ديدار درشن پئي ڪيو. پاڻ تہ زندگيءَ ۾ ڪڏهن اوڏڪي پٽ بہ نہ اورانگهي هئي سي، سو دل جي حسرت ، دل ۾ ئي رهجي وئي .... پوءِ دل ۽ من جي صلاح اها بيني تہ جوڳي رمندا پلا....

ائين ڪراڙ ڍنڍ جي وٽ ڏيئي هڪ پرئي بازار ۾ پهتم تہ، تيز روشنيءَ ۽ رڪارڊنگ جي شور ۾ سامهون موت جي کوهہ پئي سنياريو ... پريان سرڪس شو وارن پئي سڏيو .... پنيان چيڪلن ۽ چوڏيلن اندر جي ٻار کي نيند پئي ڏني ۽ ساڃي پاسي ’پروفيسر شو‘ جي دعوت هئي . دل کان پڇيم تہ، ’ڇا تي چئين موت جي کوه جي ٻاري ۾ ....؟ ٺهڪ ڏيندي چيائين، ’هي موت جو کوهہ سنڌ جي شهرن ڪراچي ۽ حيدرآباد کان مٿي آهن؟‘...

پڇيومانس، ’ پلا سرڪس شو ....؟‘

جواب ڏنائين، ’سياستدانن جي قلابازين ۽ ڪمالن کان وڌيڪ آهن، ٻن ٽن مسخرن جون قلابازيون ؟‘

پڇيو مانس، ’چيڪلا ۽ چوڏيل ....؟‘

چيائين، ’اڃي ڏاڙهي اٿو خراب ‘
پڇيومانس، ’نياڳي ! يلا پروفيسر شو؟‘
چيائين، ’واروڪر!‘

سو دل جي صلاح سان، نہ ڪيم هم نہ تم ، ٽڪيٽ وٺي اتاولو ٿي اندر گهڙيم. ٽيهارو، چاليهارو ڪن ڪرسيون، سامهون اسٽيج هئي .... ڪرسين تي، سنڌ جو عام ماڻهو اربو ، نبو، ليمي، ڏاڙهون، مني ۽ ڪوڙي ڪي ڏسي دل باغ و بهار ٿي وئي. پنهنجو پاڻ ڪي چوڻ لڳم.

’ڏس زماني جو ڦير! اهو بہ زمانو هيو جڏهن پروفيسر جي ايم - مهڪري جهڙا استاد ليڪچر ڏيندا هيا ۽ توهان جهڙا ناخلف اڌ ڪلاس مان ڀڄي ويندا ها ۽ هي بہ زمانو آهي جو پروفيسرن ڪي هڙئون وڙئون ڏئي بہ ماڻهو پڌڻ لاءِ آتا آهن. ٿوري جهٽ ڪان پوءِ پنجابي گانن جي ڌم ٿي وئي. مون سوچيو ، ترقي جو زمانو آهي، ان ۾ بہ ڪو نفسياتي نقطو ضرور هوندو تہ، خشڪ ليڪچر پڌڻ ڪان اڳ دماغي توازن جي لاءِ گانن جي مالش ٿيڻ ضروري آهي. پر خبر تڏهن پئي جو انهن گانن جي ڌن تي پنج ڇهہ الهڙ جوانيون جهومنديون اچي اسٽيج تي پهتيون. مون حيرانگي ۾ انهن ڪي پئي ڏٺو تہ، اوچتو پروفيسر جي ايم مهڪري جو نسخو ياد اچي ويو تہ، ’هڪ عمرانيات جي شاگرد ڪي نہ صرف تماشو ڏسڻ گهرجي، پر ان سان گڏ تماشبين جي رد عمل تي بہ ڪرڙي نظر رکڻ گهرجي.‘

انهيءَ بنيادن تي مون اوسي پاسي وارن تي بہ نظر وڌي تہ، همراهن جي ڪيسن، ورن پٽڪن، ۽ انگوڇن مان ويڙهيل سيڙهيل، سڌا ڦڏا نوٽ نڪرڻ سان اسٽيج تي بيٺل الهڙ جوانيون هيٺ لهي آيون . مان اجان عمل رد عمل جي چاچ جوچ ۾ هيس ، تہ هڪ متيار مون ڪي ڪلهو هٽي چيو، ’چليا، صرف ويڪندي جاندي او، ڪڇ ديندي ويندي نهين .....؟‘مون دل ۾چيو ، ’مائي !هاٽي بس ڪر، جو گوهہ ڦاتي آ ڊوهہ سان ..... وس هلي تہ توکي ۽ اجازت ڏيڻ وارن ڪي گهاٽي ۾ پيڙائجي‘.... ڪٿون ڪائيندي، نام نهاد ’پروفيسر شو‘ ڪي پٺي ڏئي اوڳي اٿ وانگر ڪٽي سڌ ڪيم. اڳتي وڌيم تہ ايئن محسوس ڪيم ڄڻ لطيف جي ميلي تي نہ پر ڪنهن وڏي جوا جي ٽِڪري تي پهتو آهيان .... وک وک تي گهوڙيءَ راند، چڪي ڦرٽي، ’آ بن تي چار ! چئن تي اٺ! ڏهن تي ويهہ! ‘ جا آواز .... اندر جي ڪانءُ هرڪايو تہ، تون بہ ڪي بہ هٿ ڏيکار ، پوءِ سيٺ سيرو مل يا جتي هٿ ۾ ... پر چري من چيو نہ ڪيو، چيائين، ’چڱا مڙس !مٽيادار جي ميلن ۾ اها ڳالهہ نهي نٽي......‘

من جي هٿان مجبور ٿي اڳتي وڌيم تہ چانهہ جي هوٽلن تي ڪدڙن ويچارن نينگ ٽپا ڏيئي زندگي جي سڳي سورڻ لاءِ جتن پئي ڪيا ۽ جنس جي صحرا مان آيل اجيارن ، فحاشي جي ڪني دٻي مان اچ پئي اجهائي . مون پنهنجو پاڻ ڪان سوال ڪيو ... ’هي ڪنهن جو ميلو آهي ...؟‘ جواب سمجهہ ۾ نہ آيو، پر ايتري ۾ هڪ سنهي گهٽي اچي وئي، جنهن ۾ ماڻهن جي ڪلهي گس لڳي پئي هئي. مون پنهنجو رخ بہ اوڏانهن ڪري

ڇڏيو. گهٽيءَ جي ڪنڊ کان پوءِ هڪ ميدان اچي ويو.... گولن جي روشنيءَ ۾ ماڻهن جو مچيون هيون .... ’ڇا ٿو وهي واپري ...؟‘ ڏسڻ خاطر هڪ مچي ۾ جهاتي پاتم، ڇهن سالن جي ڇوڪري کان وٺي ويهن سالن جي ڳڀرو تائين، پيرن ۾ ڇير ڇمڪي رهي هئي. منهنجون نظرون ڇهن سالن جي ٻار تي ڪتل هيون جنهن جي هٿ ۾ قلم ڪتڻ جيتري سگهه مس هئي. ان جا پير ڇير جي وزن کان ڇل ٿي ڇڻ احتجاج ڪري رهيا هئا، ڄڻ چئي رهيا هجن. مون کي ڇڏيو ته مان ڊوڙندو اسڪول وڃان .... هڪ ساعت مون کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ منهنجو ڇهن سالن جو ’ٻالاچ‘ منهنجي اڳيان نچي رهيو هجي ....؟ مون ان ڪري تصور کي هڪدم ڌڪو ڏنو ۽ چيو ، ’نه هي پرايو پٽ آهي ....!‘ شايد اها ئي بنيادي بي حسي هئي تڏهن ته ڪيترا ئي پٽن جا پيئر پٽن جيترن کي نچندو ڏسي لطف اندوز ٿي رهيا هيا. انهن مچين ۾ وڌيڪ ڏسڻ جي سگهه نه ساري اڳتي وڌيم ته ڪجهه ميڙ نظر آيا. اجائي جستجو واري عادت کان مجبور ٿي ليئو پاتم ته ڏٺم، ڇوڪرن جي بجاءِ ڇوڪريون هيون. ماڻهن جون نظرون بکين بگهڙن جيان سندن جسم جي هڪ هڪ انگ سان چنبڙيل هيون. مون پنهنجي تصور کي وڌيڪ ڪريهه ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ ڄڻ ڀڄي نڪتس. پاڻ کان پڇندو رهيس. ’ڏوهه ڪنهن تي ڏجي ....؟

گهٽين جي ور وڪڙن مان آزاد ٿي، جڏهن ٻاهر نڪتس ته، درگاهه جا قبا صاف نظر اچي رهيا هيا.... تيز قدمن سان درگاهه ڏانهن وينديءَ، انهن ٽريلن تي به نظر پئجي وئي، جن ڪاٺ جي نپن سان ماڻهن جا هٿ ڳاڙها پئي ڪيا، پر سندن هٿ بي رنگ هيا، مون کي حيرت نه ٿي، ڇو ته مون کي خبر هئي ته، اهو ئي اسان جو سماجي انصاف آهي ته جيڪو انُ اُپائي سو بکيو هجي ... جيڪو ڪپهه ڇٽي، تنهنجا لٽا ليڙون هجن ... جيڪو بلڊنگون ناهي، سوئي بي گهر هجي ... درگاهه ڏانهن هلندي جڏهن اوچتو نظر ان ڪرڙوڊ شخص تي پئي جنهن جو سڄو جسم بدنما لڙڪندڙ موهيڙن سان جهنجيل هو. منهنجي بدن مان ازخود ڏرڙي نڪري وئي. هو خاموش وينو هيو، پر ائين لڳو ، ’مول ڪينسر‘ جو مريض ڄڻ اسان سيني تماشگيرن تي طنز ڪندو هجي ۽ پڇندو هجي ته، توهان جو پتڪا پائي لطيف جي ميلي تي آيا آهيو، ڪڏهن مون جهڙن ماڻهن جي ڏکن کي ونڊڻ لاءِ به سوچيو اٿو ....؟ موت ۾ مون وٽ ڇا هو .....؟ ڪجهه به نه ... سو شرمساري جي انداز کي گهٽائڻ لاءِ منهنجون وکون تيز ٿي ويون ، درگاهه ڏانهن ... تيزيءَ سان درگاهه جي ڏاکڻ تي، جتين سنڀاليندڙ کي جوتا ٿمائي درگاهه جي صحن ۾ گهڙيم ... صحن تي ڌمال هلي رهي هئي، پوڙها پڪا، ننڍا وڏا، مرد عورتون سڀ نچي رهيا هيا. صحن جو سرسري جائزو وٺندي، سٽل ماڻهن تي نظر ڦيرائيندي ، روضي ڏانهن رخ رکيم . ڀريائين ته پينن فقيرن پاسا ورتا. ڪنهن کي ڏنم ڪنهن کي ’معاف ڪر....!‘ پاڻ ڇڏائيندو ، هڪ گلن جي ڪندين واري سان ٽڪريم ... گلن جي ڪندين واري هٿ ۾ ڪٽي ڪنديءَ ڏني. پئسا پڇيم ته، وٺڻ کان نابري واري بيٺو ... دل ئي دل ۾ سندس شڪريو ادا ڪندي، مرشد جي روضي جي چائنٺ ٽپيم .... ماڻهن جي ڌڪن ۾

ازخود مزار اندر ٽپي چڪو هيس .... پاسي وارن اتريئن دروازي ڪان ٻاهر نڪتم ته ساڳيو ئي ڪنديءَ وارو سامهون... ’مرادي ڏي!؟‘ هن چيو.... سندس تري تي ٻه روپيا رکيم، همراهه ناراض ٿي ويو..... پنج روپيه تري تي اچلائي اڳتي وڌيم ... پنيان هڪ زومائتي گار ٻڌم، شايد ماءُ تي هئي، تڏهن ڪاوڙ نه آئي يا ائين سمجهيم ته گلن سان گڏ خار ٻه هوندا آهن ..... روضي جي پٽ ۾ ويهي، پريشاني ۾ پڳهر پئي اگهيم ۽ سوچيم ته ، خبر ناهي ته ميلي جي موٽ ڪيئن ٿيندي ....؟ اجا انهيءَ شش پنج ۾ هيس هڪ ميار ٻڌم، بيت جي صورت ۾:

’هيا چو نه هياچا، جياپي جهان ۾
ٻڌي چو نه مئا ، پاٽي پائي پات ۾.

چرڪ نڪري ويو ته هي ميار ڪنهن ڏني ....؟ لوٽو هيم ته قبرن جي وچ ۾ پنجن ماڻهن جي محفل لڳي پئي هئي. محفل جو مور سفيد ريش بزرگ، الفي پاتل پلٿي هنيون بيت وينو ٻڌائي ’واهه واهه!‘ ۽ ’سبحان الله !‘جو ورد ٿي رهيو هيو. هڪ ٻيو بيت به ٻڌايائين:

هنج نه قيد ڪجن، مور نه وجهجهن پڃري
ساريون راتيون سيد چوي، لاتيون جي لنون
واهيري نه ويهن، جهڻ پڻ ڪن جهنگ ۾.

مون ڪان رهيو نه ٿيو ، پلٽ هٽي پاسي ۾ ٿي وينم. هو لطيف جا بيت ٻڌائيندو پئي ويو، منهنجي حيرانگي وڌائيندي پئي ويو. مون سوچيو پئي اهي بيت ته مون رسالن ۾ به نه پڙهيا آهن. وڏي اسر سان حالي احوالي ٿياسي ته خبري پئي ته مانجهي مٽياردار ’خيرپور ميرس‘ جي پاسي جو، درگاهه ابراهيم بن ادهم جي هينيان، گهاڙيءَ ۾ وينو آهي. نالو دلمراد اٿس، ذات جو چنو آهي. ابن ڏاڏن ڪان لطيف جو پانديئڙو آهي.

جڏهن موڪلاڻي ٿي ته دل ڏڍ ڏيندي چيو، ڏنئه مانجهن سان ميلو ٿي ويو نه ....؟ ان ڪي ميلو چئبو آهي .....!

پر دل ٻيو خوفائتو احساس به ڏياريو ته، جي اهڙا آديسي به اتي ويا ته پوءِ ڪنهن سان ميلا ... ڪهڙا ميلا ....؟

سوچ جا ساگر

هو هر شيءِ ۾ جستجو رکي ٿو .... سمجهڻ جي، پرجهڻ جي، جاچڻ جي ۽ پرکڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ..... هُو سوچيندڙ جانور آهي. ان ڪري انسان آهي. اشرف المخلوقات آهي. هي جايون، جڳهيون، هٿيار پنهوار، ساز و سامان سڀ سندس سوچ جون ڪرشمہ سازيون آهن. هي راڳ رنگ، ٻولي، ادب، تحرير ۽ تقرير سڀ سندس سوچ جو مظهر آهن. هي رنگ برنگي رواج، هي ريتن ۽ رسمن جون وڏيون ننڍيون ديوارون، هي اٿاهه نظريا، هي فلسفا زندگيءَ جا، سندس سوچ جو ثمر آهن ..... هي آمريت، اشرافيہ ۽ جمهوريت جا تجربہ، سندس سوچ جي ساڀيان آهن.

انسان سوچ جو ساگر آهي، جنهن ۾ هزارين خيال ڇولين وانگر ڇلندا رهن ٿا، ور ور ڏئي اٿلي پون ٿا، هيڏي هوڏي گرداب جئين ڦرندا وتن ٿا.

انساني سوچن جي بحر بيڪران کي ڪير آهي جو پابند سلاسل ڪري ٿو .....؟ ڪير آهي، جيڪو سندس سوچن تي پهرو ٿو هڻي .....؟ ڪائنس سوچڻ جو حق ٿو ڪسي .....؟!

انهن سڀني سوالن جو جواب اهو آهي تہ اهو بہ انسان ئي آهي، جيڪو ائين ڪري ٿو. جيڪو نٿو چاهي تہ سندس هم ذات، هم نفس بہ انسان ڇورائي ۽ سوچيندڙ جانور سمجهيو وڃي. انهيءَ عمل جي پٺيان بہ انسان جي خودنمائي ۽ خودپسنديءَ وارو عمل آهي. ڇو تہ هر سوچ جو نتيجو عمل هوندو آهي ۽ هر عمل جي پٺيان انساني سوچ ڪار فرما هوندي آهي. سوچ منفي بہ ٿي سگهي ٿي، سوچ مثبت بہ ٿي سگهي ٿي. هي لڙايون، هي جهيڙا، هي اڳرايون، هي اره زورايون، هي نڳيون، هي دولاب، هي محبتون، هي قربتون، هي دوستيون، هي همدرديون، اهي سڀ ڪجهه ڪنهن نہ سوچ جو عملي اظهار آهن.

ليڪن جنهن بہ سماج ۾ انساني سوچ آزاد آهي ۽ اجتماعي حيثيت سان ڪيس وڌڻ ويجهڻ ڏنو ٿو وڃي، اتي انسان مادي غير مادي ثقافت کي انتهائي عروج تي پهچايو . جنهن سماج ۾ صرف چند ماڻهن کي سوچڻ جو حق ڏنو ويو، اهو سماج چند ماڻهن جو محتاج ٿي ويو. هڪ هٽيون قائم ٿيون .....چند ماڻهن، گروهن، گهراڻن پاڻ کي ’عقلِ ڪل‘ سمجهيو ....! سندن ئي سوچ، هر زهر جو ترياق، هر بيماري جو علاج سمجهيو ويو. عام انسان کي صرف پيرڙيو ۽ پوئلڳ سمجهيو ويو .....پيرڙين، پوئلڳن، مريدن، خادمن مان ڪنهن بہ انحرافي ڪندڙ کي سزاوار ٺهرايو ويو.قانون جي تحت، مذهب جي تحت، روايتن جي تحت ..... عجيب الزامن سان، ڪفر جي فتويٰ سان، غداريءَ جي خطابن سان، مگر انساني سوچ جو سفر جاري ۽ ساري آهي. انسان جيڪو ڪڏهن ’هومو هيبلس‘ جي ارتقائي منزل تي هيو تہ بہ سوچيو هيائين ..... جڏهن ’هومو سيپينس‘ جي منزل تي آهي تہ بہ سوچي ٿو ..... مختلف سماجن ۾ مختلف انداز سان ..... ڪٿي ٻلو ڪٿي ڍلو ..... ڪٿي تيز ڪٿي آهستي .....

اسان وٽ بہ ماڻهو سوچي ٿو. ٿوڙي جو هتي بہ سوچن تي پهرا آهن، فتوائون آهن، سزائون آهن، روايتن جون رنڊڪون آهن، سياسي،سماجي ، ۽ ثقافتي شخصيتن جون هڪ هٽيون آهن ..... اسان جهڙين هٽ ٿوڪين ڏاهن، فلسفين، ايرن غيرن، نٿو خيرن جون هٽ ڏرميون آهن. جن ڪي پنهنجين سوچن، نظرين، فلسفن ڪي گهر ويني سجي ديس جي ماڻهن تي مڙهڻ جو شوق هوندو آهي. اُن شوق جي پنيان هڪ آرزو هوندي آهي پاڻ وڏائڻ جي، ڏاهي ٿيڻ جي، معتبرائپ ۽ مهنداري جي ......

اسان گهٽو ڪجهہ عام ڪي گهوٽي پيارڻ جي ڪوشش ڪئي سي پر ڪڏهن اهو بہ چاتوسي تہ عام بہ انسان آهي، انهن وٽ بہ سوچ جو سفر جاري آهي ..... آهستي يا تيز، ليڪن آهي سهي ...... سندن ذهن ظاهر ۾ تہ وساميل رکَ جا ڍير سهي، ليڪن اندر چٽنگان دبيون پيون آهن. جڏهن بہ وقت جي واءَ رک ڪي وائريو تہ اهي چٽنگون پنيٽ ٿي ويندون .....

تنهن ڪري صرف پنهنجي فلسفي، پنهنجي ڏاهپ، پنهنجي عقل، سوچ ۽ سمجهہ ڪي بين جي مٿان ٿاڦڻ انصاف ناهي. رياڪاري آهي.

انهن ڪي بہ سمجهڻ گهرجي، جيڪي ريل تي، بس تي مسافري ڪندي، ڪيت يا ڪارخاني ۾ ڪِهندي، ڪنهن بي انصافي يا اڻ برابريءَ ڪي محسوس ڪندي سوچيندا آهن ۽ مختلف اندازن ۾ اظهار ڪندا آهن.

پاڻ ڪي پنهجيون اجاره داريون ختم ڪرڻ گهرجن، بين ڪي بہ ٻُڌڻ گهرجي تہ اُهي ڇا ٿا سوچين ۽ محسوس ڪن.

ڪا جا ڳالهه ڳري

چاليهن، پنجاهن سالن کان پوءِ جيڪڏهن ڪو مورخ، سنڌ جي اڄوڪي سماجي تاريخ مرتب ڪندو تہ اُها ڪجهہ هينئين ريت هوندي:

’هيءُ دؤر سنڌ جي افراتفري، اک پوٽ ۽ انتشار وارو دؤر هيو .... سياست واپار هوندي هئي .... اصول ۽ نظريہ اگهہ هيا، جيڪي بازاري اگهن جي لاهہ گاهہ سان پيا وڪامندا هيا ...

عجيب بزدلي، بي حيائي ۽ نڪ جي پڪائي وارو دؤر هيو، مطلب تہ ماڻهوءَ جي ڪرڻ جي ڪا بہ مند نہ هئي. ڪير ڪڏهن بہ بي ديدو، بي حياءُ ۽ بي شرم ٿي سگهيو پئي.

اذيت پسندي، انتها تي هئي ... ننڍڙن ٻارڙن جي اغوا ڪان وٺي، بي گناهہ ڳڇيون، قانون جي ڦندي ۾ قاتل رهنديون هيون. ڦاهو ان کي ملندو هو، جنهن کي فٽ ايندو هو. قانون طاقتور لاءِ ڪچو ڌاڳو، ڪمزور لاءِ پنجوڙ هيو.

سنڌ جي سر زمين تي عجيب ڪهرام متل هيو .. جرمنن جون ’آسچوز‘ ۽ ’ڊڪاو‘ جهڙيون ڪئمپون تڇ هيون. ليڪن ايڏي حالت هوندي بہ بدمزاج حاڪم بدمست هيا .... اقتدار جي چسڪي ۽ اذيت پسنديءَ کين ايڏو انڌو ڪري ڇڏيو هو، جو کين امن جا اڇا ڪبوتر اڏندي نظر ايندا هيا. سنڌس خيال ۾ ملڪ ريهان کيهان لڳو پيو هيو ....

عورت جيڪا سڄي دنيا ۾ پنهنجو حقيقي ڪردار ادا ڪري رهي هئي، اها ساڳيو ڳگدام جانور هئي يا عياشيءَ جو سامان رهي ....

دانشور ۽ ليکڪ ڪوهہ جا ڏيڏر، جيڪي پاڻ کي ’عقل ڪل‘ تسليم ڪرائڻ لاءِ ڪوشان هوندا هيا .... دين جا عالم چوڏهن سئو سال واري جهيڙي کي نبيرڻ ۾ پورا، پنهنجي مسئلن کي نبيرڻ لاءِ اڻ پورا هيا.

شهر، واهڻ ۽ وستيون ائين محسوس ٿينديون هيون ڄڻ جنن ۽ ڀوتن جو آستانو آهن، جتي چوطرف دلخراش رڙيون ۽ ڪوڪون هونديون هيون.

اهڙي سنگدلي ۽ ڏيجڙي واري دؤر ۾ ڪن ماڻهن عمل جي ذريعي ساڃهہ ۽ سجاڳي آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. جيتوڻيڪ سنڌس قلم کي بار بار ڀڳو ويو، سنڌس عمل کي زندانن جي زور تي جڪڙيو ويو ....‘

پوءِ خبر ناهي تہ سماجي تاريخ لکندڙ محقق ڇا لکندو .....!‘

ائين بہ لکي سگهي ٿو:

’پوءِ ماڻهن پنهنجي زوال پذير سماج جي باري ۾ سوچڻ شروع ڪيو .... کين احساس ٿيو تہ اهو سماج اسان جو ناهيل آهي .... اهي قاعدا ۽ قانون اسان جا ناهيل آهن .... اهي ناتا ۽ رشتا اسان جا جوڙيل آهن ... اهي اخلاق ۽ قدر، اها ماڻ ۽ ماپا، اها اوچ ۽ نيچ، اها بي حسي ۽ بي رخي اسان جي آهي ... هيءُ پنڊورا جي پيٽي اسان کولي آهي، نہ آڪاش مان ڪري آهي، نہ زمين ڦاڙي نڪتي آهي ....

جيستائين اسان چاهينداسين، هيءُ ظلم رهندو، هيءُ انياءُ رهندو، هي جيڪو ڪجهه اسان جو پوڪيل آهي. هيءُ جيڪو ڪجهه لڻون پيا، سو اسان جو ڇٽيل آهي .... هيءُ ڏوهه، هيءُ گناهه اسان جو ڪيل آهي. هيءَ ويڳاڻپ ۽ اڪيلائپ اسان پاڻ ورتي آهي. اچو تہ هن سماجي انتشار جي ذميواري گڏجي کڻون ...

جيستائين انهيءَ انتشار کي گڏجي مٿائڻ جي ڪوشش نہ ڪنداسين، تيستائين سماجي انتشار جو مُنجهڻ ناممڪن آهي ... پوءِ اهڙي جاڳرتا جي احساس، ماڻهن ۾ ماڻهپو پيدا ڪيو .... زوال پذير معاشري مان امن ۽ آشتي انگورجڻ لڳي. جيئن سڙيل جهنگ جي رک مان اوپڙ اپري پوندو آهي.'

هيئن بہ تہ لکي سگهي ٿو:

'ايڏن عذابن، مصيبتن جي باوجود بہ گهربل سماجي معاهدي جي تجديد نہ ٿي سگهي ۽ سنڌ جي سر زمين تي انساني گروهن جو ٿهيل سماج ڪنهن بي راهه رو شخص جيان تباهه ۽ برباد ٿي ويو .'

TEACHER OF THE SOCIETY

This book of the columns “Fikr Farhee hath mein” (tablet of wisdom) is a third book in the series of printed books of well known Sindhi writer Manzoor Kohyar . His two previous books of the short stories in Sindhi i.e. “Sij Lahn Khan poe” (after sunset) and Firaq Jee manzil” (destination of longing) have made a mark in the sindhi literature and provided a high-quality reading to the Sindhi book loving readers. The book under review, is hoped, will also go a long way in leaving its positive impact on the readers for which it is meant.
Column is a popular genre of the Journalistic literature but lately it has taken a prominent place in the general literature as well. The columns already printed in the newspapers or magazines are later on compiled into the book and as such they remain for all time easily available for the readers. These columns written by the writer were published in the Sindhi newspapers Hilal Pakistan and Awami Awaz during the years of 1989-90 and 1990-91 respectively under his name as Manzoor Baloch. His columns are not conventional but unique, in the sense that they sometime seem like a chapter of the history and at the other the running commentary on the issues relating to the people and the society. Digging deep into the past and bringing the true facts to the readers is his trait. He does so, what I feel, that he wishes to share his knowledge and experiences with readers for the overall good of the society. He does not write for providing only entertainment to the people but his sole purpose is to awaken the people and hit the evil hard so as to purge the society from all impurities. The topics of his columns speak volumes of his commitment to the cause. He has written on number of the issues confronting the society i.e. gender bias, deterioration of the towns and cities, matters concerning to the minorities, decline in the standard of education, threats to the democracy, ever widening gape amongst the people on the basis of their economic conditions. These and other like these issues keep him inciting on raising his voice against them which he successfully does through writing and speaking on different literary forums. In writings, his columns, stories and TV dramas are worth mentioning.
Though he is a government officer but given his literary and academic contribution, I call him the teacher of the society; he does not teach in a four-walled classroom like other school teachers with the help of conventional teaching tools but whole of the society is like his class room in which he teaches through his writings to those who wish to learn. His all the three books are testimony to this claim for they, despite being the books of the pure literature and the special literature contain the treasurer of knowledge within their pages and hence look like academic books.

Mukhtiar Samo
Knowledge Centre Larkana
Light of Wisdom

Light of Wisdom

This book (titled, “Tablets of wisdom”) is a book containing articles by writer, dramatist and columnist Manzoor Kohyar. The articles were written roughly two decades ago but remain highly relevant even today.
The columns address social issues prevalent of that time in our all so complex society.
In every society there are people who would observe the society and provide insightful commentaries on social matters, often helping others realize problems and suggest timely solutions. Greeks had oracles, and most cultures had the role assigned to elderly people, popularly known as the “wise old men”.
What is it that differentiates these wise people from other members of the society? “Their Wisdom”, seems to be the obvious answer.
But what clearly, is wisdom?
It is often said that: “In wisdom, it is important to know (and acknowledge) what you don’t know.”
However knowing one’s limits is not the sole attribute of a wise person. Wise people are very knowledgeable people. Aristotle, Descartes, Nicholas Maxwell, Plato for example, all have theories of wisdom that require a wise person to have knowledge of some sort. All of these views very clearly distinguish knowledge from mere expertise on some subject. Moreover, all of these views maintain that wise people know “what is important.”
Wisdom is often considered to be a trait that can be developed by experience, but not taught. When applied to practical matters, the term wisdom is synonymous with prudence. The status of wisdom or prudence as a virtue is recognized in cultural, philosophical and religious sources.
A standard philosophical, definition says that wisdom consists of making the best use of available knowledge. As with any decision, a wise decision may be made with incomplete information.
In addition to experience there are a variety of other avenues to gaining wisdom. For example, Freethinkers and others believe that wisdom may come from pure reason and perhaps experience, while others believe that it comes from intuition or spirituality.
The Buddha has much to say on the subject of wisdom including:
• He who arbitrates a case by force does not thereby become just. But the wise man is he who carefully discriminates between right and wrong.
In Taoism Practical Wisdom may be described as knowing what to say and when to say it.
Here are some quotations about wisdom,
"Wisdom is supreme; therefore get wisdom; though it cast all you have, get understanding." — [Proverbs 4:7]

"When I was a boy of fourteen, my father was so ignorant I could hardly stand to have the old man around. But when I got to be twenty-one, I was astonished at how much the old man had learned in seven years." — Mark Twain
"Patience is the companion of wisdom." — St. Augustine
"All I know is that I know nothing." — Socrates
"Above all else, the greatest gift and the most wondrous blessing hath ever been and will continue to be Wisdom." - Bahá'u'lláh
Wise people want to find out. Wise people are reality seekers.
Almost by definition, reality seekers remain open-minded, flexible, and receptive. They know that all explanations, models, and metaphors are just pointers to truth and crude maps of reality. All are approximate and partial. Further refinement of the maps is always in order. And since wise people are not ego-attached to their present views, when they do get new data, or flip to a new perspective, their worldviews and explanatory words change.
A reality-seeking attitude can also help us find ethical and moral truth. Staying open is often uncomfortable. The pain of uncertainty, of growing, comes with the territory of human existence.
Wise people have learned how to deal with reactive impulses so they don't become prolonged reactive states of mind, and so they don't result in reactive behavior. For the most part, wise people live non-reactively. They live the present moment from a center of awareness, acceptance, energy, basic goodness, and quiet joy.
Wise people live their daily lives in accord with wise perspectives and wise values. As a result, their actions make the world around them a better place. They help others to grow. They live compassionately. They resolve conflicts and in other ways maximize harmony and general well-being.

Wisdom unlike intelligence is purely culture-specific.
A wise man can learn from another man's experience; a fool cannot learn even from his own.
Modern times have brought newer avenues for such wise men to share their thoughts and ideas. Such avenues include the print and the electronic media. While such media remains crowded with many men, some ultimately stand out, not because of their extended presence but for the ideas they present.
Columnists are competent observers of the society, who provide commentary on subjects most important to their audience as a whole, one of them is Manzoor Kohyar.
As discussed earlier, problems arise in complex societies, and our society is no different. As a largely static-complex society, it harbors many problems which threaten the individuals as much as the society itself.
The columns are analysis of social experiences, describing the process that leads to social problems and providing their solutions, as well.
The columns contain collective wisdom, presented in creative yet simple manner.
The articles address the following topics:

- Inequality,
- Democracy,

• Education,
• Deterioration of towns,
• Insistence on new social contract,
• Gender-bias,
• Issues pertaining to minorities,
• Sports,
• Commentary on prayers,
• International ethical values,
• Discrimination,
• Socio-Political problems.

It is hoped that the reader will thoroughly enjoy the articles and appreciate their practicality.

’B’alach Hussain